
A. de Lamartine
Sona doğru
(TÜRKİYE TARİHİ)
6. cilt
Tercüman
1001 TEMEL ESER

Tercüman
1001 TEMEL ESER
43

YAZAN

A. de Lamartine

HAZIRLAYAN

M. R. UZMEN

SONA DOĞRU

(TÜRKİYE TARİHİ)

altıncı cilt

Tercüman gazetesinde hazırlanan
bu eser Kervan Kitapçılık A. Ş.
ofset tesislerinde basılmıştır

1001 Temel Eser'i iftiharla sunuyoruz

Tarihimize mânâ, millî benliğimize güç katan kütüphaneler dolusu birbirinden seçme eserlere sahip bulunuyoruz. Edebiyat, tarih, sosyoloji, felsefe, folklor gibi millî ruhu geliştiren,ona yön veren konularda "Gerçek eserler" elimizin altındadır. Ne var ki, elimizin altındaki bu eserlerden çoğunlukla istifade edemeyiz. Çünkü devirler değişmelere yol açmış, dil değişmiş, yazı değişmiştir.

Gözden ve gönülden uzak kalmış unutulmaya yüz tutmuş -**Ama değerinden hiçbir şey kaybetmemiş, çoğunluğu daha da önem kazanmış**- binlerce cilt eser, bir süre daha el atılmazsa, tarihin derinliklerinde kaybolup gideceklerdir. Çünkü onları derleyip - toparlayacak ve günümüzün türkçesi ile baskıya hazırlayacak değerdeki kalemler, gün geçtikçe azalmaktadır.

Bin yıllık tarihimizin içinden süzülüp gelen ve bizi biz yapan, kültürümüzde "Köşetaşı" vazifesi gören bu eserleri, tozlu raflardan kurtarıp, nesillere ulaştırmayı plânladık.

Sevinçle karşılayıp, ümitle alkışladığımız **"1000 Temel Eser"** serisi, Millî Eğitim Bakanlığınca durdurulunca, bugüne kadar yayınlanan 66 esere yüzlerce ek yapmayı düşündük ve **"Tercüman 1001 Temel Eser"** dizisini yayınlamaya karar verdik. **"1000 Temel Eser"** serisini hazırlayan çok değerli bilginler heyetini, yeni üyelerle genişlettik. Ayrıca 200 ilim adamımızdan yardım vaadi aldık. Tercüman'ın yayın hayatındaki geniş imkânlarını 1001 Temel Eser için daha da güçlendirdik. Artık karşınıza gururla, cesaretle çıkmamız, eserlerimizi gözlere ve gönüllere sergilememiz zamanı gelmiş bulunuyor. Millî değer ve mânâda her kitap ve her yazar bu serimizde yerini bulacak, hiç bir art düşünce ile değerli değersiz, değersiz de değerli gibi ortaya konmayacaktır. Çünkü esas gaye bin yıllık tarihimizin temelini, mayasını gözler

önüne sermek, onları lâyık oldukları yere oturtmaktır.

Bu bakımdan 1001 Temel Eser'den maddî hiç bir kâr beklemiyoruz. Kârımız sadece gurur, iftihar, hizmet zevki olacaktır.

KEMAL ILICAK

Tercüman Gazetesi Sahibi

XXVIII

Binlerce cesetten başka bir netice vermeyen onsekiz ay akıp gitmişti. Venediğe Fransız alayları getirmiş olan Savoie Dükü, Köprülüoğlunun ısrarları sonunda 1668 ilkbaharında onları geri çekti. Saint-André-Montbrun Markisi, Girit'teki Fransız gönüllüler alayının kumandanlığına getirildi. Venedikliler inançları uğruna can veren Fransız soylularına XIV. Louis'in yardım etmesini istiyorlardı.

Kral, savaş alanlarında cesur olduğu kadar Saray içinde o kadar dalkavuk olan La Feuillade Dükü'nün, Condé ve Turenne eyaletlerinden beşyüz subay ile dörtbin gönüllüyü toplayarak Girit'e yollamasına izin verdi. Fransız soylularının en seçme gençlerinden meydana gelen bir birlik Beaufort kumandasında hareket etti; İtalya'dan gelen beşyüz genç şövalye de onlara katıldı. Bu yardımlar, Türk topçusunun Venedik saflarında açtığı gedikleri dolduruyordu; ancak harikalar yaratmak için sabırsızlanan bu gençlik, Morosini'nin altı defa üstün bir düşmana karşı yürüttüğü metodlu ve savunmaya dayanan muharebe usûlüne iyi uyuşamıyordu.

16 Aralıkta nöbetçilerini zorlayarak dışarı çıkan altıbin Fransız yeniçerileri gafil avladı, bir kısmını kılıçtan geçirdikten sonra tekrar kaleye kapandı. La Feuillade ile başlıca subayları Türklerden o kadar nefret ediyorlardı ki, kılıçlarını çekmeye bile tenezzü etmeden el-

lerinde kırbaçları sipahilerin üzerine at koşturuyorlardı. Meydan okumaları, öğünmeleri ve küstahlıkları binlerce Fransız gencinin hayatına mal olmuştu.

Tam Fransızlar kaleye dönerlerken topçusuna ateş emri veren Fâzıl Ahmed Paşa içlerinden dörtbinini öldürdü. Villemor, Tavannes ve La Feuillade'ın diğer kırk arkadaşı bu ateş altında öldüler; Fransız kumandanları sabahleyin Venediklilere ders olsun diye çıktıkları kapıdan hemen hemen yalnız denecek kadar az bir kuvvetle içeri girdiler. Morosini'nin çekingenliğini tenkid ederlerken o da onların gereksiz öğünmelerinden şikâyetçi idi. Nihayet arkalarında boş bir şan, Türklerin hayranlığını ve Venediklilerin haklı kızgınlığını bırakarak adadan ayrıldılar.

XXIX

Yaraları iyileşen La Feuillade bu arada Papalığın Fransa kralından yirmi alaylık bir yardım koparmasına yardımcı oluyordu. Mazarin devrinde bir hayli parlayan Beaufort Dükü şimdi eski şöhretine kavuşmak için yeni maceralar peşinde koşmak istiyordu. Bir müddet sonra Girit'e hareket etti. 19 Haziran 1669'da ondört kadırga dolusu Fransız askeri getirdi. XIV. Louis'in muhafız alayı ve beşbin gönüllü, Türk tabyalarının önüne yerleştirildi.

Şehir artık bir harabe yığınından başka birşey değildi. Henüz Kandiye'ye ayak basan bu soylu kişiler, Morosini'ye giderek, Türk ateşi altında beklemektense derhal Osmanlıların üzerine atılmayı teklif ettiler. Navailles Dükü, Beaufort Dükü, Castellane, Choiseul, Dampierre, Colbert gibi soylular Venedik generalinin ken-

dilerine gösterdiği gerekçelerin hiçbirini dinlemediler, Berbat bir çıkış hareketi yapan Fransızlar hemen Türkler tarafından püskürtüldü, hattâ geri çekilirken yaptıkları hatalardan dolayı Türkler şehrin kapısına kadar dayandılar. İçlerinden beşyüzü burçların ve kapının önünde can verdi.

Beş Fransız kontunun ve kraliyet muhafız alayı mensuplarının kelleleri Sadrâzamın önüne yığıldı.

Beaufort Dükü ortada gözükmedi. Türklere haberci yollayan Morosini, Dükü târif ederek eğer yaşıyorsa, geri almak için her türlü fidyeyi vermeye razı olduklarını, yok ölmüş ise cesedini ağırlığınca altın vererek kendilerine iade etmelerini istedi.

Fakat bütün aramalara rağmen ne tutsaklar ne de ölüler arasında bulunamayan bu Fransız iç harplerinin ünlü adamının ne olduğu bir türlü anlaşılamadı.

XXX

Anlaşılmayan bir sebepten veya XIV. Louis'nin bir emrinden hareket eden Navailles Dükü, saçma kahra manlık gösterilerinden sonra büsbütün tehlikeye düşürdükleri şehri aniden terketmeye karar verdi. Fransızlar geldiklerinden iki ay sonra geri dönmüşlerdir. Venediklilere olduğu kadar ayrılanların şerefine de ölümcül gelen bu terk, İtalyan gönüllülerini, Malta şövalyelerini ve Aman askererini de sardı. Morosini onlara yalvararak hiç olmazsa kışa kadar üçbin adam bırakmalarını istedi; artık bu hain müttefikleri hiçbir şey tutamazdı. Venedikli kahraman bir avuç adamıyla ikiyüzbin Osmanlının karşısında tek başına kaldı.

Köprülüoğlu Fâzıl Ahmed Paşa, Morosini'ye siyaset icabı olduğu kadar hayranlığının da bir sonucu olarak şerefiyle mütenasip bir teslim teklifinde bulundu. Morosini'nin bulunduğu hisarın burçları üzerinde 20 Eylül de teslim anlaşması imzalandı ve Kandiye'nin yarı yıkılmış kilise damları üzerinde haçın yerine hilâl yerleştirildi. Girit'in başkentinin kuşatması yaklaşık olarak yirmibeş yıl sürmüş ve galiplere üçyüzbine kişiye mal olmuştur. Şimdiye kadar sadece ihtirasın bir düşmana bu kadar sebat ve savunuculara bu kadar inat verdiği görülmemiştir; fakat Girit, birbirilerini yüzyıllar kadar uzun zamandan beri sevmeyen iki dinin savaş alanı haline gelmişti.

Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa, Morosini'yi kendisine lâyık bir düşman olarak gördü; ona, askerlerine ve Venediklilere hürriyetlerini bağışladı ve şehri terketmek için gerekli zamanı tanıdı. Şehirde sadece iki Rum rahip, bir kadın ve üç yahudi kalmıştı. Bugün Fetih burcu olarak anılan burç üzerinde Fâzıl Ahmed Paşa gümüş bir tepsi içinde sunulan şehrin seksenüç anahtarını teslim aldı. Morosini, Venediğe yollandı, fakat orada Girit'i sattığı hakkında iftiralar, siyasî bir mahkeme ve zindan buldu. Vatanının inatçı nankörlüğü bu adamın vatanseverliğini söndüremeyecek, Türkler yine onu Mora'da kendilerine karşı savaşırken göreceklerdir.

XXXI

Padişaha zafer mektubundan başka birşey yazmayacağına dair yemin etmiş olan Köprülüoğlu, teslim akşamı Sultan IV. Mehmed'e bir mektup yolladı. Ertesi gün kendisine çok kutsal gelen bir görevi yerine getir-

mek üzere, karargâhın yakınında bir kasabada bulunan annesini ziyaret etti. Akıl, fazilet ve cesaret bakımından çok üstün bir kadın olan Köprülülerin annesi, oğluna yenilgilerde kuvvet vermek, galibiyetlerde ise birlikte sevinmek için Girit'e gelmişti. Sadrâzam büyük bir saygıyla öğütlerini dinliyor, en akıllı ve en cömert ilhamların annesi tarafından kendisine verildiğini söylemekten övünç duyuyordu. Gözyaşları içinde şehrin anahtarlarını ayaklarının önüne bıraktı ve annesini hayatının ve şanının hürmete lâyık bir kaynağı olarak kucakladı.

İstanbul'da kibir gösterisi yapmaktansa Girit'te bir müddet daha kalıp Osmanlı hâkimiyetini kökleştirmek isteyen Fâzıl Ahmed Paşa, dokuz ay Kandiye'de kalarak şehrin surlarını onarttı ve vilayetlerde sivil teşkilâtı . urdu. Dini, malı ve geleneklerine saygı gösterilen Girit'in Rum ahalisi adayı yine eskisi gibi Akdeniz'in bahçesi ve Mısır'ın devamı yaptı.

XXXII

Fâzıl Ahmed Paşanın üç yıl boyunca uzaktan yönettiği Devlet'i onun yokluğu kadar hiçbir şey kargaşalığa sürükleyemezdi. Sadrâzamı İstanbul'a götüren kadırga bir müddet için Kos adasında demir attı, Fâzıl Ahmed Paşa ile annesi portakal ağaçlarının gölgelediği çeşme başlarında Girit'teki hâtıralarını yad ederek yorgunluk çıkardılar. Tabiat hayranlığı, temaşa ve zamanım bir müddet olsa da boşa geçirme Osmanlı'nın değişmeyen yönlerinden biridir. En faal kahramanlarda olduğu kadar en fazla içine kapanık bilgelerde de buna raslamak mümkündür.

Köprülüoğlu bu yaz günlerini maiyetindeki şair ve tarihçilerle felsefî sohpetler yaparak ve ruhunun gıdası olan kitapları okuyarak geçirdi. Nihayet Rodosta da karaya çıkarak, avlanarak Sadrâzamını karşılamaya gelmiş olan Sultan IV. Mehmed ile buluştu IV. Mehmed kendi zaferi gibi gördüğü bu galibiyetten hiçbir kıskançlık duymuyordu. Toprakları daha genişleyen İmparatorluğu yeniden Sadrâzamının ellerine bıraktı. Sadece taassubu ile Köprülüoğlunu istemeyerek Kur'an-ı Kerîm'e aykırı davrananlara ve şarap içenlere karşı daha sert davranmaya zorlamıştır. Sadrâzam Girit ve Macaristan seferleri sırasında şairlere hayâl, savaşçılara cesaret veren bu içkinin tadını almak fırsatını bulmuştu. Hayatını yazan Türk tarihçi onbeş gün müddetle Kos adasının portakal bahçeleri altında sık sık şarap içtiğinden bahseder.

XXXIII

XIV. Louis elçisi Nointel'i, d'Apremont kumandasındaki beş kadırgalık bir filoyla İstanbul'a yolladı. Fransanın, Macaristan ve Girit seferleri sırasında takındığı iki yüzlü davranışa karşılık olarak Kaymakam, Saray'ın toplarının filoyu selâmlamasına engel olunca, filo Saray'ın önünde Padişahı selâmlamadan geçti. Valide Sultan, Deniz köşkünün balkonundan filonun Saray'ın önünden geçişini izliyordu. Fransız bataryalarının sessizliğinden alınan Türkler kıyıda hiddetle söyleniyorlardı. Bir Türk gemisinden atılan kurşun filonun tayfalarından birini yaraladı; az kalsın limanda bir deniz savaşı patlak verecekti. Fransızlara hayran olan Valide Sultan araya girdi; d'Apremont'a haber salarak, er-

tesi gün Üsküdar'daki sarayına giderken kendisini selâmlamasını rica etti. Fransızlar, İmparatorluğun temsilcisinden esirgediklerini, Hükümdarın annesi olan bir kadına verdiler.

Bu barışmadan sonra elçi Nointel şehre debdebeli bir çıkış yaptı. Oradan Edirne'ye çağrıldığında Padişah ve Sadrâzam tarafından gayet soğuk karşılandı. Sadrâzamla yaptığı görüşmelerin birinde konu Fransa Kralı XIV. Louis üzerine açıldığında, Köprülüoğlu, «Hükümdarınız büyük bir milletin hükümdarıdır, ancak daha kılıcı çok yeni» dedi. Bu şekilde XIV. Louis'in gençliğini ve tecrübesizliğini hatırlatmak istiyordu. Uzun görüşmeler sonunda Nointel, Fransız ticaretine ve Fransa'nın Kutsal Yerlerdeki imtiyazlarına çok elverişli olan atmışbir maddelik yeni kapitülasyonlar elde etti.

Fransa elçisi Nointel, elçilik imtiyazlarından ve Türkiye'de bulunmasından istifade ederek Ege Adaları ve Yunanistan'daki eski kalıntıları ziyaret eden ilk elçi oldu. Yanında ressamlardan, yazarlardan ve sanatçılardan oluşmuş beşyüz kişilik maiyetiyle Antik devrin şimdi sessizlik içinde yatan sanat şaheserlerini ziyaret etti.

X—IV

Aynı dönem içinde Avusturya hâkimiyetindeki Macarlar Zriny adında bir kontu İstanbul'a elçi olarak yollayarak, aynen o elçilerin ifadelerine göre, eğer Köprülüoğlu, hürriyetlerine ve vicdanlarına baskı yapan Almanlar ile Cizvit papazlarından kurtulmaları için kendilerine yardım ederse, yılda altmışbin düka altını vergi vermeyi garanti ediyorlardı. İmparatorluğun diğer taraflarına da dikkat eden Fâzıl Ahmed Paşa, Aşağı Ma-

caristan elçilerinin tekliflerini geri çevirmeden savsaklama yoluna gitti.

Ruslar, Kırımlılar, Lehliler ve Osmanlılar arasında tercih yapamayan Don Kazakları, biri Rus taraftarı olan Brukozki, diğeri de Doroszenko adında iki hatmanın yönetiminde ikiye ayrılmışlardı. Doroszenko o sıralarda Ruslarla anlaşan Lehistan'ın Bâb-ı Âli'nin muhalefetine rağmen saldırısına mâruz kalınca Osmanlı Devletinin himayesini istedi. Kendisine yollanan ünvan ve tuğ, Osmanlı himayesine girdiğini gösteriyordu. Dinepr ile Dinestr arasında geniş bir arazi üzerinde belli belirsiz bir hâkimiyet kurmuş olan Don Kazaklarının himaye altına alınması, Osmanlılara kararsız Lehistan ile düşman Rusya arasında nispeten emin bir sınır sağlıyordu.

Kazakların topraklarına giren Lehlilere karşı Köprülüoğlu yüzellibin kişilik bir Osmanlı Ordusu ile karşı çıktı. Kendisine Avcı lâkabını kazandıran eğlencesinden artık sıkılan Padişah da orduyla beraber geliyordu. Tuna aşıldı, surlarını Smotrix suyunun yıkadığı Kamaniçe kalesinin önüne gelindi. Kısa zamanda kalenin Türklerin eline geçmesi bütün Podolya'nın da Türk hâkimiyetine geçmesine sebep oldu. Dize getirilen Lehistan, müstakbel kahramanı Sobieski vasıtasıyla her yıl ödediği üçyüzbin dükalık verginin bir müddet daha ertelenmesini rica etti.

Vatandaşları arasında ülkesinden umudunu kesmeyen tek kişi olan Sobieski yenilen Lehistan ordusunun kalıntılarının başına getirildi. Hotin'de bekleyerek, ya Türklerle şerefli bir barış ya da ümitsiz bir savaş yapmak niyetindeydi. Osmanlı ordusundaki Uluhlar ve Boğdanlılar savaşın ortasında Sobieski'nin tarafına geç-

tiler. Yarı yarıya donmuş olan Dniestr üzerinde kayıklardan yapılan köprünün ansızın göçmesi binlerce Türkün boğulmasıyla sonuçlandı; geri kalanlar nehir ile Leh ordusu arasında kalınca üstün düşman kuvvetlerinin kılıçları altında şehit oldular. Akan bu kanlara Sobieski vatanının takdirini, heyecanını ve tahtını kazandı. Bir adam bir milleti ayağa kaldırıyordu.

Daha eşit şartlar altında bir barış yapıldı. Padişah, Sadrâzam ve ordu barış şartlarını görüşmek üzere Edirne'ye çekildi.

XXXV

Oğlunun sünnet düğünü dolayısıyla düzenlenen eğlenceler IV. Mehmed'in hâfızasındaki Hotin yenilgisini unutturdu.

Tarhan, Gülmüş ve Küçük Sultan adındaki üç gözde kadın, gelenek olduğu üzere sünnet törenine katıldılar. Tarihçi Abdi'nin naklettiğine göre her üçü de, «gül dudaklı» Gülmüş Sultan'ın oğlunun haykırışları için çok gözyaşı dökmüşlerdir; fakat yine tarihçinin naklettiğine göre bu dökülen gözyaşları bir kaynaktan gelmiyor ve hepsinin de ayrı anlamı oluyordu. Gülmüş Sultan, Padişahın kendisinden olan tek şehzâdesinin bu kutsal tören sonunda taht'a iyice adandığını ve ilerde onunla birlikte hüküm süreceğini bildiği için sevinç gözyaşları döküyor; küçük Sultan, IV. Mehmed'in kendisine karşı duyduğu aşka rağmen ona bir erkek çocuk verememenin ızdırabından ve Tarhan Valide Sultan da, Gülmüş Sultan'ın oğlu uğruna her an fedâ edilebilecek olan diğer oğlu Süleyman'ın bundan böyle tehlikeye giren hayatı için ağlıyorlardı.

Nitekim Padişah da uzun zamandan beri geleneklerin, yasaların ve tecrübelerin bir ileri görüşlülük, hattâ siyasî bir gereklilik olarak gösterdiği bir cinayeti oğlu Mustafa'nın taht üzerindeki geleceği için tasarlamakta idi. Şimdiye kadar bu işe yanaşmaması, kişisel endişelerinden ziyade Valide Sultan'ın yalvarmaları ve gözyaşları ile mümkün olmuştu. Birkaç defa ölüm buyruğunu vermiş fakat sonra geri almıştı; Şehzade Mustafa'nın sünnet düğününden birkaç gün önce rüyasında gördüğü olayların tesiri altında sıçrayarak uyanmış, hançerini alarak kardeşini kendi elleri ile öldürmek üzere Valide Sultan'ın odasına girmişti. Oğlunun yanında yatan Valide Sultan, Padişahın halı üzerindeki ayak seslerinden uyanmış ve hançerin parıltısını görünce Süleyman'ın üzerine kapanmıştı. Annesinin hıçkırıklarından ve lânetlerinden çekinen Sultan Mehmed hançeri yere atmış ve gösterdiği zaafa hiddetlenmiş bir halde odasına dönmüştü.

Fâzıl Ahmed Paşa da tahtı sağlamlaştırmak için yapılacak insanlık dışı bir cinayete şiddetle karşı çıkıyordu. Siyasî cinayetlere karşı çıkması Valide Sultan'ın desteğini ve şükran borcunu sağlıyordu. Valide Sultan'ın Padişaha son armağanlarından biri olan Küçük Sultan da rakibesinin tesirini ve kendi eksikliğini azaltmak için Şehzade Süleymana içten bağlanmıştı. Gülmüş Sultan da, oğlunun geleceğini düşünmekle birlikte, ebediyen Valide Sultan'ın kinini ve intikam alma duygusunu çekecek olan bu cinayeti teşvik etmekten kaçınıyordu. Ülkesi Girit'i fetheden Köprülüoğluna duyduğu şükran borcundan dolayı daima Sadrâzamı Harem'de savunuyordu. Kısacası her üçü de birbirine rakip olan bu kadınlar Şehzade Süleyman'ın hayatını korumakta ve bir bakıma kendilerinin ve Devlet'in ihtirası için Köprülüoğlunun talihini kuvvetlendirmekte anlaşıyorlardı.

XXXVI

Son zamanlarda Fâzıl Ahmed Paşa'yı, ikinci derecede bir olay olan fakat ezelden beri süre gelen, Kudüs'deki hıristiyanlarca Kutsal Yerler'in muhafazasında ortodosklarla, katoliklerin sebep olduğu çekişme meşgul ediyordu.

Fransız elçisi Nointel son kapitülasyonların katoliklere sağladığı imtiyazlardan istifade ederek, XIV. Louis-in bir temsilcisi olarak Kudüs'ü ziyaret etmek istedi. Kutsal Mezar'ın anahtarlarının ve Bethlehem kilisesinin kandillerinin ve halılarının muhafazasının ortodokslardan alınarak katoliklere verilmesi suretiyle ortaya koyduğu tarafgirliği ile Rumlar'ın nefretini üzerine çekmişti.

Zamanımızda olduğu gibi birkaç bin katoliğin temsilcisi papaz ile Devlet'in tebaası sekız milyon ortodoks Rum'un temsilcisi Patrik arasında devam eden kavgalardan bıkan Bâb-ı Âli, Kutsal Yerler'in imtiyazını Rumlara veren IV. Murat'ın kararını tatbik etmeye başladı. Son zamanlarda Nointel'in bu çekişmesi alevlendirilmiş ve Doğu o yüzden kan ve ateşe bulanmıştır.

XXXVII

Devlet'in bütün işleri gayet iyi gidiyordu. Tek faal düşman Sobieski, Zorawno'da İbrahim Paşa ile Kırımlılara karşı yaptığı savaştan sonra milleti için acele gerekli olan barışı mütevazi şartlar altında sağladı. Son zamanlardaki başarılarına rağmen Lehistan, Podolya ile Ukrayna'yı kaybediyordu; fakat karşılığında bir kahraman kazanmıştı. Köprülüoğlu elinin altında birleşmiş

olan ikiyüzbin Osmanlı, Kırımlı ve Kazak ile istese Lehlileri her an ezebilirdi; lâkin elindeki kuvvetleri, Türkiye'ye zararı dokunmayacak ve hattâ ilerde Ruslara, Macarlara ve Almanlara karşı öncü kuvvet olarak kullanacağı bir ülkeyi ezmekte kullanmayacak kadar siyasî dehâya sahipti.

Köprülüoğlu Fâzıl Ahmed Paşa'ya göre Lehliler, Avrupa'nın en yiğit süvarileriydiler; fakat mizaçları, bozkırlarının kumu kadar hafifti. Lehistan kâh bir ordugâha, kâh bir siyasî partiye dönüşüyordu; hiçbir zaman başında, düşmanlarına endişe verecek ileri görüşlü bir hükûmet olmamıştı; bu ülkenin saldırganlığını durdurmak fakat asla imha etmemek lâzımdır. Fâzıl Ahmed Paşa, Lehistandan endişe duymadan takdir ederdi. Bu düşünceler temelde doğruydu; ancak çok geçmeden Sobieskinin elinde yenilmez bir ordu olacak olan bu atlılar sürüsü, Tunanın intikamını alacak ve Almanyayı istilâdan kurtaracaktır.

Köprülüoğlunun vakitsiz ölümü o saatin gelip çatmasını çabuklaştırdı. Tek başına kolu ve ruhu olduğu imparatorluğun Habeşistan, Dicle, Fırat, Don, Adriyatik kıyılarından Avusturya sınır boylarına kadar herşeyi ile durmadan meşgul olmak onu yavaş yavaş eritiyordu. Yirmi gün süren bir hastalıktan sonra Padişahın İstanbuldan Edirneye gitmesinde refakat ederken, şehre yakın bir kasabada hayata gözlerini yumdu.

İmparatorluk şimdiye kadar bir adamın ölümüyle bu kadar ziyana uğramamıştı. O kadar faziletliydi ki, ölümü ile kimse sevinemedi, hayatı milletinin yüceliği ile öylesine kaynaşmıştı ki, bütün ülke onunla birlikte öldüğünü sandı. Bir büyük adamın oğlu olan bu büyük

adamın değerini ölçmek için fazla söz söylemeye gerek yoktur; yalnızca Köprülülerin iş başına geldikleri zaman anarşinin ve taht'ın içinde bulunduğu durum ile, baba ile oğulun Hükümdarlığı ulaştırdıkları güven ve yüce duruma bir göz atmak yeterlidir. Haklarında söz söylemeye gerek olmayan, şanları ülkelerinin kurumlarında ve sınırlarında yazılı olan insanlara ne mutlu! Fakat, Köprülüoğlu gibi büyük, faziletli ve mesut bir tek insana bağlanan, herşeyi ondan bekleyen ve onunla birlikte ölmeye hazır olan milletlere ne yazık! Bu milletler hiç bir zaman uzun saadetli devirlere sahip olamazlar, gördükleri sadece kısa bir dönemdir. Zaman kişiler içindir, milletler ise sonsuza kadar yaşayacaklardır.

YİRMİALTINCI KİTAP

I

Kaderin aynı aileden imparatorluğa verdiği iki Sadrâzam IV. Mehmed'i taht endişelerinden o kadar uzaklaştırmıştı ki, onun için Devlet'i yönetmek bir Sadrâzamın elinden Devlet'i alıp diğerine vermekte kalmıştı. Bunca yıldır iktidarın Köprülü ailesinde bulunması, sözün gelişi, bütün Sadrâzamlık ihtiraslarını söndürüyor ve bütün Osmanlılar, imparatorluğun mühürlerinin, Fâzıl Ahmed Paşanın kardeşi Mustafa Bey'e geçeceğini sanıyordu.

Mustafa Bey de böyle bir atamayı bekliyordu; Padişah bir nevi irsî sayılacak bir şekilde Devlet'i kendisine teslim ederse bundan çok memnun kalacaktı. Babasının ve ağabeyinin görüşlerini sıkı sıkıya takip eden Mustafa Bey, bir başka siyasetin Devlet'i sürükleyeceği felâketlerden ve utançlardan esirgeyebilirdi. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nu kudretinin doruğunda peşinden sürükleyecek ve uçuruma atacak adam mevcuttu: Bu, Fâzıl Ahmed Paşa'nın eniştesi ve İstanbul Kaymakamı Kara Mustafa Paşa idi.

II

Kara Mustafa Paşa, Merzifon dolaylarından bir Anadolulu idi; Mezopotamya'da savaşçı ve kudretli bir

âşiretin başkanı olan babası Bağdad kuşatması sırasında İranlılara karşı savaşırken şehit düşmüştü. Mezopotamya'daki Osmanlı ordusunun başında olan Köprülü Mehmed Paşa öksüz kalan çocuğu evlât edinmişti. Yanına aldığı Mustafa'yı oğulları ile birlikte yetiştirmiş; Devlet ve ordu kademelerinde yavaş yavaş yükselmesini sağlamış, sonunda onu kendi yokluğunda başkente bakması için Kaymakam olarak atamıştı. Onu ailesine daha sıkı bir şekilde bağlamak için kızını da zevce olarak vermişti. Böylece Kara Mustafa Paşa bu aile ile bir çok yönlerden ortak olmuş, fakat hiçbir surette Köprülülerin dehâsına ve faziletlerine erişememişti. Mağrur, tatmin olmayan, zalim bir mizacı vardı. Çocukluğundan beri lütûfla sağlanan bir şımarıklık içinde büyümüş, bileğinin hakkı olmadan tesadüfen bütün yüksek mevkilere geçmişti; kumandanlık mevkiinde iken yönetme alışkanlığı tek tutarlı tarafı idi. Korkunç bir zenginlik, sefahat âlemleri için binbeşyüz cariyelik bir harem, köleler ve sayısız atlar, uçsuz bucaksız topraklar onu Asya krallarına benzer yapıyordu.

Bu kibir ve debdebe Padişahı onu Sadrâzam seçmeye götüren sebeplerdendir. Çocukluğunda tahtına kadar gelen isyanların hâtırası ile ürperen bu Hükümdar, Sadrâzam-ı ile diğer kulları arasında muazzam bir mesafe olmasını daima arzulamıştır. Kara Mustafa Paşa'nın kibr hoşuna gidiyordu, zira kibir bazen tahrik ederse de, çoğu zaman etrafını ezerdi. İsyan tohumlarını daha doğarken ezmek Sultan IV. Mehmed'in tek düşüncesi olmuştur.

III

Kara Mustafa Paşa'nın ilk davranışları siyasî bakımdan yetersiz olduğunu ortaya koydu. Üvey babası ile kardeşinin, bir defasında İmparatorluğun sadece bir düşmanı ile savaşmak, diğerlerini uyutmak şeklinde özetlenen siyasetlerini güdeceğine, sanki zevkle Devlet'in bütün düşmanlarını karşısına aldı. Ufak bir protokol meselesi yüzünden XIV. Louis'in elçisi Nointel'e Divan huzurunda hakaret etti ve onu çavuşların kaba muamelelerine mâruz bıraktırdı. Küçümsemesi ve aşırı istekleri ile Lehistan elçisini kızdırdı. Lehliler, İstanbul'a girerlerken nalları gümüşten olan atlara binmişlerdi, fakat bu nallar bir tek çivi ile tutturumuş olduğundan yolda düşüyordu. Atlarına gümüş nal çaktırdığı için Lehlilerin çılgın ve Padişahın eteğini öpemeyecek kadar kalabalık olduklarını ileri sürerek Lehistan elçisine bir sürü zorluklar çıkardı.

Sadrâzamdan Podolya topraklarının bir kısmını geri almaya ve Bâb-ı Âli'nin himayesini istemeye gelmiş olan Lehliler, isteklerinin ağırdan alındığını görünce istemiye istemiye Ruslara yanaştılar. Rusları, Avusturya ve Lehistan ile olan anlaşmazlıklarında tek başına bırakacağına Bosna beğlerbeği İbrahim Paşa'yı Dniestr-de üzerilerine yolladı. Ruslar karşısında bozguna uğrayan Türkler, Bender kalesine sığındılar.

İbrahim Paşa İstanbul'a dönerken Sadrâzam'ı ile Silistire'ye giderek bu yenilginin acısını çıkarmak isteyen Padişaha rasladı. Mağlup kumandanını gören Padişah her hatayı suç saydığından Paşanın hemen başının vurulmasını buyurdu. Atından inen İbrahim Paşa itiraz etmeden başını cellata uzattı. Tevekkülü IV. Mehmed'i

duygulandırdı; idamı yerine Yedikule zindanlarına atılmasını emretti; yalnız oraya at üzerinde değil yayan gidecekti. Oniki kademlik mesafeyi bu ihtiyarın alamayacağını hatırlatan çavuşların ikazı üzerine bir daha fikir değiştirip Padişah, emrinin yerine getirilmesi için hiç olmazsa birkaç adım yürümesini istedi. Padişahın süt annesi olan İbrahim Paşanın evdeşi, Padişahın önünde yerlere kapanarak kocasının bağışlanması için yalvardı. Kendisine süt veren kadının istediği hiçbir şeyi reddedemeyen Sultan hapis cezasını sürgüne çevirdi.

IV

Sakin sakin Silistre'de toplanan Orduy-u Hümâyûn Rusların elinden Ukrayna'yı almayı hedef güdüyordu. O bölgede hüküm süren sert kış, İstanbul Saraylarının rahatına alışmış olan sultan hanımlara Silistre'de çok zor günler yaşatıyordu. Sultan IV. Mehmed'i sözlerinde ve şarkılarında belirttikleri şikâyet ve özlemlerle usandırıyorlardı.

V

Bu kadınların sıkıntıları daha yeni başlamış olan seferi Padişah için yorucu yapıyordu; Sadrâzam Kara Mustafa Paşa'nın ısrarları karşısında terkettiği Edirne istikametine sık sık gözlerini çeviriyor ve dalıyordu. Yüz bin kişiden meydana gelmiş olan Rus ordusu, Türkleri Dniestr'in ötesinde bekliyordu. Sadrâzam tarafından çağrılan Kırım Hanı, Çehrin önünde Osmanlı Ordusunu bekliyordu. Uzun savaşlardan sonra ele geçirilen Çehrin kalesinde çok kan döküldü. Şehrin biraz uzağında yine

toplanan Ruslar, Türklere çok pahalıya mal oldular. Bu yarım kalmış zaferden memnun kalan Kara Mustafa Paşa geri çekildi ve Padişah da şanssız zaferini kutlamak üzere İstanbul'a hareket etti.

Geride kalan Sadrâzam, kişisel servetini arttırmak için Boğdan, Eflâk ve Erdel beğliklerinde baskı yapıyordu. Eflâk prensliğini bir Kantakuzinos'a altın karşılığı sattı. Bazı namussuz hazinedarların zimmetlerine geçirdikleri kıymetli taşları yeniden Hükümdarlık hazinesine kazandırmak için, Devlet hazinesinin defterini çıkarttırdı. Hammer'in devrin vakanüvislerinden naklettiğine göre, «Padişah hazinesinin en değerli taşlarından biri olan yirmidört kıratlık bir elmas vaktiyle Eğrikapı'da gübrelerin içinde bir yoksul adam tarafından bulunmuştu. Değerini bilmediği için bu elması (*) üç kaşık karşılığında değişmişti; taşın yeni sahibi bunu on akçe karşılığında bir kuyumcuya devretmişti; fakat sonradan elmasın daha fazla ettiğini düşünerek daha fazla para istemişti. Anlaşmazlık kuyumcu ustalarına intikâl ettirildiğinde onlar bir kese altın olarak fiat biçmişlerdi. Ondan sonra Devlet'in hazinesine geçmişti. Bu şekilde bulunan elmasların ikincisiydi; şüphesiz her ikisi de eski Bizans'ın hazinesinden geliyordur. Çok daha güzel ve iri olan ilki Fatih Sultan Mehmet devrinde bir çocuk tarafından Ayvansarayda bulunmuştu. Belki de İmparator Justinyen'in yirmiikinci saltanat yılında Ayvansaray'da yapılan bir törende dikkatsizlik yüzünden düşüp kaybolmuştu.»

(*) Meşhur Kaşıkçı elması (Ç.)

VI

Sultan İbrahim'in oğulları olan iki kardeşi yıllar geçip büyüyüp geliştikçe, Sultan Mehmed'in onları öldürmek arzusu da derinleşiyordu. Bir kardeş gibi değilde bir baba gibi bu iki şehzadeye velilik eden Sultan Mehmed üzerindeki baskı, aslında yaratılış icabı kan dökmekten hoşlanmayan bu padişah üzerinde gittikçe daha etkili oluyordu. Babalığı Köprülü'den bu kötü yasadan sakınmasını öğrenmiş olan Kara Mustafa Paşa doğrudan doğruya Padişahın kararı ile mücadele edemediği için, harekete geçmeden önce Divan'a danışmasını ve Şeyhülıslâm'dan fetva alması için Padişah'ı ikna etmeye çalışıyordu.

Divan ve şeyhülislâm, böyle bir cinayeti kanunen ve dinen reddetmek üzere anlaşmışlardı. Sultan IV. Mehmed, Divanın kararı üzerine kendi düşüncesinden vazgeçti. Kardeşlerinin yaşamasına izin verdi ve kızkardeşleri Ayşe ile Âtika'yı vezirlerine zevce olarak verdi.

Her iki Devlet'in tarafsız Buğ ve Dniestr bölgesinde kale inşasını yasaklayan iğreti bir barış anlaşması Rusya ile Türkiye arasındaki savaş haline son verdi.

VII

Bu arada 1682 yılı başlarında bir kısmı Avusturya'ya, diğer kısmı Türklere yanaşan Macaristan'ın iç karışıklıkları Kara Mustafa Paşaya iki Köprülünün eski düşüncesi olan Avusturya'ya savaş açmayı gerektiren bahaneleri, sebepleri ve fırsatı verdi.

Nitekim bahaneler pek çok, sebepler ise temelde mevcut, fırsat da uygundu; fakat iki büyük Sadrâzam

dünyadan ayrıldıktan beri böylesine geniş bir tasarıyı yürütecek kafa ve el de maalesef yoktu. Tarih'de bir büyük adam tarafından hazırlanmış bir düşüncenin, vasat bir adam elinde başarısızlığa uğramaması pek enderdir. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa kendisinde güçlü bir teşebbüsü miras almıştı.

Şimdi dikkatimizi Tuna'nın sol kıyısında olup bitenlere yöneltelim.

VIII

Protestan Almanya'da dinî baskının başı olan İmparator Leopold, Moravya ve Macaristan'da hür vicdanlara olduğu kadar milliyetlere de geniş haksızlıklar yaparak haklı şikâyetlere hedef olmuştu. Vatanlarına ve reform hareketine bağlı olan Macar soylularının kanları cellâtların baltaları altında durmadan akıyordu; 1671 yılında katolik imparator tarafından idam ettirilen Serin, Nadasti, Frangipani ve Trattembach kontları arkalarında intikamcı çocuklar ve vatanseverler bırakmışlardı.

Macar Reformunun ve âsilerinin önderlerinden biri olan kont Tekeli ülkesini istilacılara karşı savunurken savaş alanında maktul düşmüştü; bütün Macaristan'ın yarısı onun şahsında kurtarıcılarını kaybettiğini anlamış fakat onunla birlikte ölmemişti. Bu kahraman ve istikrarlı ırk, zaferle bile gelse hiçbir boyunduruğu kabul etmezdi; talihten ziyade Hakka inanırdı; bağımsızlıktan koparılmak istenen herhangi birşeyi asla canlı olarak vermezdi. Dâvasını güden fedakâr çocuklarının kanında eski kudretini buluyordu; vatanı için canını veren Tekeli'nin genç oğlunu kendisine önder seçti; ba-

basının intikamı için de savaşacak olan kimsenin zulme karşı herhangi bir soyludan daha ziyade hırslı olacağını hesaplamıştı. Tabiatın gereği olduğu kadar siyasetin de icabı olarak Macar bağımsızlığının kahramanı olması için genç Tekeli'nin kalbinde aşk, hürriyet ve intikam duyguları kaynaşmıştı; annesi tarafından Macar asilzâdelerinin en meşhuru olan Nadasti Kontu'nun torunu oluyordu. Çocukluğundan beri, Avusturya'nın Erdel prensine vermeyi tasarladığı Serin Kontu'nun kızına karşı derin bir hayranlık duyuyordu. Canı pahasına da olsa bu kızı elde etmeyi kafasına koymuştu; ihtiras, şanını meydana getiren itici güçlerin ikincisiydi. Sancağı üzerinde «Tanrı ve Vatan için» sözleri yazılıydı. «Serin kontesi için» sözü ise kalbinde saklıydı. Askerlerinin kahramanlığı altında en ufak bir menfaat bulunmazdı; tek ücretleri vatandaşlarının sevgileri ve düşman ganimetiydi.

Üç yılda üç defa Tekeli kumandasındaki Macarlar düzgün meydan savaşlarında Leopold'un ordularını perişan etmişlerdi; Alman generallerinde sadece askerî bilgi, Tekeli ve arkadaşlarında ise bastıkları toprağın yer yer ayaklanan hürriyet duvgusu vardı. Onu bir türlü yenemeyen Leopold'un bakanları, başka yollardan elde etmeye çalıştılar. Avusturya ile Tekeli arasında şerefli bir mütareke yapıldı; Leopold ile onun arasında paylaşılacak eyaletlerin ve Macaristan'a barış sağlayacak şartların eşitce görüşülmesi için Viyana'ya çağrıldı.

Bu görüşmelerde hayatı veya hürriyeti için bazı tuzakların kurulduğunu haber alınca Viyana'dan kaçtı, ordusunun yanına gelerek, karşı cephedeki vatandaşlarına karşı yabancılardan yardım isteyen her isyan lideri

gibi dışardan yardım istemeye karar verdi. Bir zamanlar düşmanları şimdi ise kurtarıcıları olan Türklerle, Tekeli'nin sayesinde ittifak yapan Macarlar, Osmanlı Devleti'nin Almanya içerisinde öncü kuvveti oldular. Kara Mustafa Paşa tarafından Macar kralı olacağı şeklinde vaatler alan Tekeli, sonunda Divan tarafından, Macarların ve Erdellilerin Kralı ünvanı altında Yukarı Macaristan Kralı ilân edildi. Erdel prensi savaşta ölünce dul kalan Serin Kontesi Helen ile evlendi ve kendi eli ile kraliçesine taç giydirdi. Bütün kaçaklar gibi, Almanya, Macaristanı'na karşı seferler düzenlerken Osmanlıların sertliğini arattı.

Binlerce Macar, Tekeli'nin süvarilerinin kılıçları altında can verdiler. İspanyolların, Amerika'da mâsum yerlileri imha etmek için hayvanlardan istifade etmesi gibi, Tekeli'nin adamları da, Avusturya taraftarı olan Macarların sığındıkları Moravya dağlarının kovuklarında bulunup parçalanması için özel köpekler yetiştirdiler. Budin'deki Türk Beğlerbeği Avusturya topraklarına akınlar yaptıktan sonra Tekeli arkalarından eski ülkesine giriyor, taş taş üstünde bırakmıyordu; adının yarattığı dehşet Tuna'dan Ren'e, Vistül'den Alplere kadar yayılmıştı.

Savaş ilân edilmeden çok önce Sultan IV. Mehmed ile Leopold arasında, Sadrâzamın orduları için kan ve ateşten geniş bir yol açmıştı. Buna rağmen İstanbuldaki adamları tarafından Kara Mustafa Paşa'yı Viyana'ya sevketmeyi bir türlü başaramıyordu. Avrupa'da reformcuların katoliklerle yaptığı iç savaşı müslümanlara karşı batı hıristiyanlarının haçlı seferi haline dönüştürmek için, çok mutaassıp olmasa da, en azından çok siyasiydi; Osmanlı imparatorluğunun himayesinde bir krallık

kurmak için Türklerin silâhından faydalanarak Avusturyanın pençesindeki Macaristan'ı kurtarmak istiyordu. Bu teşebbüste başvurduğu zulüm, zaferlerini eşitledi. İskender Beğ kadar kahraman ve zalim, fakat ondan daha az vatansever olan Tekeli, ümitsizliğin milletine ihanete sürüklediği kişilerin kaderine sahip oldu. Yabancıların elinden iğreti bir krallık aldı, onların çekilmesiyle kaybetti. Son günlerini İznik'te sürgünde geçirdi ve külleri ancak Peygamberi'ne ve vatanına düşman olanların toprağında huzur buldu.

IX

Fakat iki Köprülü'nün Viyana üzerindeki tasarılarını gerçekleştirmeyi hayal ettiği sırada, artık Macaristan ve Erdel kralı ilân edilmiş olan Tekeli, Budin beğlerbeği'nin ordusuna atmışbin kişilik yardımcı bir ordu sağlıyor ve Peşte ovalarında hazır olması için Bâb-ı Âli'den emir alıyordu. Krucze kralı nâmı altında yeni Orta Macar kralı, Rumeli, Tamışvar, Eğri beğlerbeğleri, Erdel prensi Apafy, onsekiz yeniçeri taburu, bir sürü sipahi bölüğü hep birlikte Fülek kalesini fethettiler ve Leopold taraftarlarını önceden hazırladıkları kuyulara doldurdular.

Avusturya'nın tarafını tutan kont Kohary, zincire vurulmuş olarak Tekeli'nin önünden geçerken, «İmansızların elinden taç giymiş bir krala hizmet etmektense seve seve kuyuya gömülmeye razı olduğunu» söyleyerek Tekeli'ye hakaret etti.

X

Savaş ilân edilmeden Osmanlılar ile Avusturya İmparatorluğu tebaası arasında böyle çatışmalar olağandı. İstanbul'da görüşmeler sürerken Tuna üzerinde vuruşmalar sürüp giderdi. Leopold'ün elçisi Caprara, yanında zengin maiyetiyle İstanbul'a gelmiş Reissülküttap (Dışişleri Bakanı) ile anlaşmanın şekli üzerinde görüşmelere başlamıştı. Bir yandan eski vergilerin yeniden verilmesini ve alınması mümkün olmayan kaleler ile toprakların terkedilmesini isteyen Kara Mustafa Paşa ile diğer yandan aralıksız devam edecek bir savaşın kendi bağımsızlıkları için bir teminat olduğunu düşünen Tekeli ile Apafy'nin casuslarının etkisiyle bu konferanslarda boşuna vakit harcandı. Seferin muazzam hazırlıkları İstanbul'da Caprara ile adamlarının gözleri önünde yapılıyordu. Sadrâzam tarafından istenmeyen elçi Viyana'nın yolunu tutmakta gecikmedi.

Girit, Bağdad ve İran seferleri sırasında ve Köprülüler devrinde iyice savaşa alışmış olan ikiyüzyirmibin kişilik ordu Osmanlıların Avrupa'daki savaş başlangıç alanı olan Davud Paşa kışlasında bekliyordu. Padişah Edirne'deki sarayına kadar orduya refakat edecekti. Kanunî Sultan Süleyman bile Almanya veya İran'a karşı açtığı seferlerin başlangıcında bu kadar debdebe ile hareket etmemişti.

Viyana arşivlerinde bulunan ve Hammer tarafından toplanan elçi Caprara'nın yazıları Doğu masallarına benzeyen tarih sayfalarıdır.

«Kubbe şeklini alan sekiz sütûn ile tutturulmuş Divan salonunda yukarıya doğru uzanan kadife perdelerin üzerinde çiçek vazoları yer alıyor, oradan altın ve gümüş saçaklar yerlere doğru uzanıyor-

tu. Her tarafta Arapça Farsça ve Türkçe altın yaldızlı yazılar göze çarpıyordu. Kabul salonunda üç sütûn vardı; ortada üzeri zengin Acem halıları kaplı bir peyke onun üzerinde de küçük kolonları ve yastıklar ile taht yer almıştı. Yuvarlak bir şekle sahip yatak odasının içi koyu kırmızı şam ipeğinden dışı kırmızı kumaştan kaplanmıştı; yatak çarşafları ve örtüler zengin işlemeli mavi kadifeden olup yerler hep deve tüyünden halılarla kaplıydı; samur kürkünden meydana gelmiş yatağın üzerinde altın ipekle işlenmiş bir kubbe yükseliyordu. Silâhdar daima bu odanın önünde beklerdi. Bu üç daire ile adalet köşkü diğer taraflardan sıkı örülmüş bir kafes ile ayrılmıştı. İki - üçyüz metre ötede içoğlanlarına, aşçılara ve ahırlara ayrılmış olan binalar yer almıştı.»

«Gün doğarken bölükbaşı olan Paşa iki tuğla öne geçerek yürüyüşü başlattı; arkasından iki cephe halinde sekizbin yeniçeri geliyordu. Yeniçeri subaşıları atla taburların önünde gidiyorlar, her ortanın arkasında zincir ve kaşık seslerinden tanınan aşçıbaşı ilerliyordu. Parlak zırhlarına bürünmüş atlı albaylar sarıklarının üzerinde hilâl şeklinde kara tüyden sorguç taşıyorlardı. Üzerlerinde silâh olarak sadece bir yay ile sadak vardı; her birinin peşinde sefer sırasında çok yararlı olan bir kâhya ile tüfekçi geliyordu. Nihayet arkasında elli kişilik leopar postuna bürünmüş fedaileri ve iki tuğu, üç sancağı ile yeniçeri ağası ağır ağır ilerliyordu, önünde parlak tolgaları, kırmızı elbiseleri ve işlemeli sadakları ile genç içoğlanları kendisine refakat ediyorlardı. Ellerinde kamıştan mızraklar vardı; diğer elli tanesinde tüfenkler bulunuyordu; dört sancaktar beyaz, yeşil, kırmızı ve sarı bayraklar taşıyordu

Altı flütçü, altı tamburcu ve dört davulcu ile dikkati çeken mehter takımı otuz kişiye erişiyor ve hepsi birden at üstünde çalarak törene ahenk veriyordu. Onlardan sonra tersanede çalışanlar, Kapdän-ı Deryâ'nın kürekçileri, her biri boyanmış tahtadan otuz top taşıyan dört bölüğe ayrılmış bin topçu, yirmidört subaşı geliyordu. Bunları elli kullukçusu ve ikisi al, biri yeşil üç sancağı ile topçubaşı takip ediyordu; Kaymakam İbrahim Paşa'nın mızraklar, oklar, sadaklar ve tolgalarla silâhlanmış ağaları ve içoğlanları geriden geliyorlardı; her biri yirmi yaya mızrakçı, sekiz zengin koşumlu süvari tarafından refakat edilen Kır Mütteferika törene katılmıştı.»

«Daha sonra samur kürkler içinde, zengin haşalı atlara binmiş gözde vezirin kırk ağalık maiyeti boy gösterdi; bastıkları üzengiler ile ellerinde tuttukları dizginler hep gümüştendi. Vezirin kâhyası mavi ve kırmızı iki şırığın ucuna geçirilmiş iki tuğla ve üzerinde silâh takımları bulunan yedi küheylân ile arkadan geliyorlardı. Devlet şûrası temsilcileri, kâhyası ve haznedârı ile yirmiyedi kişilik mehter takımları da sefere katılmışlardı; en ilgi çekici olanlar arasında kırmızı külâhlarının yanına çeşitli kuşların kanatlarını takmış elli deli vardı; üzerlerinde samur kürkler, ellerinde uçlarına yeşil, sarı ve beyaz ipek kumaş parçası bağlanmış mızraklar taşıyorlardı. Gönüllü adı altında anılan diğerleri karmen kırmızısı taftadan kaftanlar giymişler üzerlerine leopar postları atmışlar, geri kalan kısımlarda ise delilere benzer şekilde giyinmişlerdi; yalnız külâhları farklı olarak yeşildi. Onları Macarların kalpağına benzer kalpaklar taşıyan elli deli takip ediyordu.»

«Sadrâzam'ın maiyetinde, tüfekli, kalkanlı ve kılıçlı yüzaltmışaltı sekban; yirmidört içoğlanı, ikiyüz iaşe subayı, ikiyüz ağa; her birinin otuz askeri olan kırk Sadaret ağası; sarı elbiseli, altın kaplama tolgalı, gümüş dizgin ve üzengili kırk içoğlanı; her biri ayrı renklerde giyinmiş altı bölüğe ayrılmış ikiyüz içoğlan daha; Sadrâzam'ın yeğeni ve Musul Beğlerbeği; oniki çavuş refakatinde Kâhya Efendi ve nihayet Sadrâzam'ın mehter takımı vardı.»

«Padişah'a yol açmak için iki subay Hünkâr'ın maiyetine öncülük ediyordu. Bunun arasında büyük sarıkları ve gümüşlü sopaları ile altmışyedi çavuş, kadılar, mollalar ve müderrisler; Hükümdar'ın av çavuşları; sancaklar, Peygamber'in yeşil Sancağı, dervişler, halvetîler, celvetîler, mevleviler ve rufaîler yer alıyordu. Onların arkasında Hz. Muhammed'in soyundan gelen yüzelli emîr, elbiseleri deve tüyünden dokunmuş oniki vâiz; İstanbul kadısı ile Anadolu ve Rumeli kazaskerleri geliyordu. Sağ tarafta ilerleyen Sadrâzam kenarları samur kürk işlenmiş kırmızı bir kaftan giymiş, son derece zengin koşumlu ve pırıl pırıl zırhlı bir ata binmişti, dizginleri ve mahmuzları som gümüştendi; kırmızı kadife giymiş altın işlemeli kuşaklar takmış yirmidört hizmetkârı yayan olarak peşinden geliyordu. Biraz arkasından odabaşısı, yeniçeri albayı ve Sadrâzam'ın özel muhafız kıtasının kumandanı muhzırağa, onun solunda gayet kalın beyaz kürkler içinde ve iri bir sarıkla Şeyhülislâm vardı. Muhafız kıtasını teşkil eden mızrakçılar, hilâl şeklinde tüylerle bezenmiş başlıkları ile okçular, Saray'ın seyisleri bir sürü ams at ve biri Kur'an-ı Kerîm'i diğeri Kâbe'nin örtüsünden bir parçayı taşıyan iki deve gözüküyordu.»

«Nihayet, göğüs kısmında elmastan oniki kopça ile tutturulmuş beyaz şam ipeğinden kenarı kürklü kaftanı içinde Padişah göründü; sarığı küçük boyda olup, öne doğru birden eğiliyor, tam önünde mücevherli üç sorguç ile son buluyordu. Arkasında Hasekiağa ile Solakbaşı eteklerini tutuyorlardı. Ellişer mızrakçı ve okçu etrafına dizilmişti. Padışah'ın hemen arkasında, yeşil renkli kürklü kaftanı ve yayan iki hizmetkârı ile onsekiz yaşındaki veliaht—şehzâde geliyordu. Veliaht—şehzâde'nin maiyetinin bu kadar mütevazi olması, Padişah ile herhangi bir şekilde karşılaştırma yapılmaması içindi. Şehzâde'nin arkasından kırk içoğlanı, tülbenddâr, çuhadar, akağaları ve baltacılar yer almıştı.

«Aynı ay içinde Çatalca ve Yapagcı'da büyük bir av düzenlendi. Binlerce avcı, av hayvanlarını sürmek için seferber oldu.»

«Ocak ayı ortasında (15 Ocak 1683) Çukurçayırı mevkiinde Padişah'ın otağı kuruldu. Sadrâzam'ın kibri ve gösteriş merakı yüzünden bu sefer için harcanan servet diğer bütün törenleri bastıracak nitelikte oldu. Sefere katılan kadınlar o kadar çoğunluktaydı ki, askerler, kadınların kendilerinden daha kalabalık olduklarını ileri sürerek memnuniyetsizliklerini belirttiler. Haseki Sultanın bindiği arabanın tekerlekleri gümüş kaplama olup, arabalara koşulan atların eğerlerine ve haşalarına kadife geçirilmişti. Sadrâzam'ın arabaları ile atları da şatafat bakımından aşağı kalmıyordu. İstanbul'dan hareket eden Ordu'yu eğlendirmesi için bir sürü oyuncu grubu da Edirne'ye gidiyordu. 18 Mart 1683 günü Saray'dan Otağ'a geçen Padişah, yol-

da öyle bir fırtınaya tutuldu ki, sarığı az kalsın düşüyordu. Bu olaya kötü bir haberci gözü ile bakıldı.»

«İmparator Leopold ile Lehistan kralının ittifaklarının ilân edileceği gün olan 31 Mart yeniçerilerin karargâhı kaldırıldı ve ertesi gün Padişah Edirne'yi terketti.»

«Bayraktarların ellerinde taşınan tuğlar Osmanlı ordusunun en önünde gidiyordu. Yol üstündeki kasabalar saman, tahıl, yulaf gibi maddeleri vermekle yükümlüydüler. Ordunun önünde giden koyun sürüsünden her gece birkaç yüz tanesi kesiliyor, ertesi gün bu etler pişirilerek dağıtılıyordu. Ordunun takip ettiği yol toprak tümseklerle işaretleniyordu; karşılıklı yapılmıs iki tümsek Padişah'ın, tek tümsek ise Sadrâzam'ın geçtiğini gösteriyordu. Kasabalarda ve şehirlerde daima mehter takımı marşlar çalıyordu; yeniçeri ortalarında bulunan şairler güzel mısralar söylüyorlardı. Her akşam müezzinler herkesi namaza çağırıyorlar ve sözlerinin sonunda Padişah için Tanrı'dan yardım diliyorlardı.»

XI

Sultan IV. Mehmed Han Belgrad'da durdu; orada Tekeli'nin ve müttefik Raguse Cumhuriyetinin elçilerinin saygılarını ve armağanlarını kabul etti; Sadrâzam'a bütün sefer sırasında daima talihin kudretini sağlaması için yeşil Sancak-ı Şerîf'i, bir savaş atı, bir kılıç, bir kürk ve bir sorguç verdi. Yüzyirmi Macar soylusu ve yüzelli seçme askeri ile gelen Tekeli İmre, Padişah'a sahip olduğu Tac'ın hürmetlerini bildirdi. Macarların, Türklerden gördüğü şekilde savaş

kıyafetine bürünmüştü. Arkasındaki yedi yaya muhafızın taşıdığı yeşil Macar bayrağı, vatanın iki parçaya bölünmüş olduğunu göstermek için ortasından yırtılmıştı. Üzerinde kısa samur kaplı bir ceket bulunan Tekeli bileğinin hakkıyla aldığı krallığın bütün işaretlerini taşıyordu. Kara Mustafa Paşa onu bir kral gibi karşıladı, Padişah'ı Belgrad'da bırakarak Macaristan ovalarında Tekeli'nin peşinden gitti. Kısmen vatanseverlikten, kısmen dehşetten bütün ülke bu Osmanlı seli önünde eğiliyordu. Tekeli'nin ve taraftarı olan Macar soylularının varlığı ezilen millî gururu susturuyordu.

Bir müddet sonra ortaya çıkan Avusturya ordusu Türklerin öncü kuvvetleri tarafından püskürtülünce Raab kalesine (Yanıkkale) çekildi. Kuşatılıp alınması gereken bu kale, bir an önce İmparatorluğun kalbi olan Viyana'ya yürümek isteyen Kara Mustafa Paşa'yı tedirgin ediyordu. Raab kalesi önünde seferin yönünü tayin etmek için bir savaş divanı topladı. Lehliler ve Ruslar üzerinde bir sürü galibiyet almış olan yaşlı savaşçı İbrahim Paşa, düşman bir ülkede arkasında kaleler ve garnizonlar bırakarak ilerlemenin, ilerde bir yenilgi halinde dönüş yollarını kapayacağını ileri sürerek kaleyi almadan ilerlemenin tehlikesini belirtmeye çalıştı. Sonra uyarısını bir hikâve ile doğrulamak için şunu anlattı: «Bir Acem Padişah'ı büyük bir hazineyi bohça içine koyarak gayet geniş bir halının ortasına bırakmıştır ve vezirlerini çağırarak, halı üzerinde yürümeden bohçaya erişenin hazineye sahip olacağını belirtmiştir. Padişah'ın cömertliği vezirlere kuru bir vait gibi göründüğü sırada içlerinden biri çıkmış halıyı kenarından yuvarlayarak bohçaya kadar

erişmiştir.» Sonra Sadrâzam'a dönen İbrahim Paşa: «Ey vezir! sen de bu örneği takip et, başkente varmadan önce Avusturya'yı parça parça yut ki, Viyana'ya vardığında orayı savunacak bir millet kalmasın.» dedi.

Kara Mustafa Paşa yaşlı kumandana «Koca masalcı, seksen yaşının kafanı iyice durdurduğunu görüyorum! Sen burada kalarak savaşa katılmayacak ve birliklerimin iaşesi ile meşgul olacaksın.» diye kaba bir şekilde karşılık verdi.

XII

Kara Mustafa Paşa'nın tek danışmanları cüreti ve tecrübesizliği idi. İbrahim Paşa'yı bir avuç Kırımlı ile menzil teşkilâtına nezaret etmesi için bıraktı Leitha'yı aşarak, bir sürü irili ufaklı kaleyi fethetti, Leopold'un zayıf ordusunu bir defa daha Peşte'nin ötesine attı, beşyüz seçme şövalyeyi öldürdü ve İmparator'un yanında gönüllü olarak vuruşan Savoie'li Louis'yi ölüm derecesinde yaraladı. İmparator'un en iyi generalleri olan Caprara ve Montecuculli, Osmanlı kuvvetleri karşısında eşit olmadıkları için Viyana'ya sığındılar ve bir ordudan ziyade bütün bir milletin göç etmesini andıran Osmanlı kuvvetlerini târif ederek herkese dehşet saçtılar. Çekingen Leopold bir gece yarısı ailesini, maiyetini, hazinelerini alarak kaçar gibi Viyana'dan uzaklaştı; emniyetini Stirya Alp'lerinde buldu. Yanan kasaba ve şehirler, çoluk, çocuk binlerce Avusturyalının hayvan sürüleri ile Türklerin önünden kaçışması bütün bir milletin can çekişmesini gözler önüne seriyordu.

14 Temmuz 1683 sabahı gün ışırken Kırım süvarileri, başkentin şaşkın halkının gözleri önünde belirdiler. Surların üzerinden kırkbin tutsağın Kırım atlıları önünde sürü gibi Stirya yollarında uzun ve kederli bir iz halinde gittikleri görülüyordu. Onbin kişilik garnizonu ile başkentin yıkıntıları arasında son nefesini vermeye kararlı olan Stahremberg Kontu, Kara Mustafa Paşa'nın ilk teslim teklifine Viyana'nın geniş banliyö sahalarını yakarak cevap verdi. Bu hareketten şaşıran Türkler, kendisini böyle bir ateş ve duman çemberi içine alan bir başkentin din ve vatan uğruna herşeyi göze aldığını anladılar.

XIII

Bu duman Viyana'yı Türklerin gözünden saklarken, Alman birliklerinin başkumandanı olan Lorraine Dükü, Avusturya, Hırvat, Leh süvarilerinden meydana gelmiş otuzbin kişinin başında Viyana'yı terkederken Tuna'nın ötesinde, Viyana'ya yardım yollamayı vaad etmiş olan Alman ve Leh kuvvetlerini karşılamaya gitti. Arkasından bütün köprüleri havava uçuran Lorraine Dükü'nün bu ordusu Tuna sayesinde imha olmaktan kurtuldu. Kendisini savunacak birlik bulamayan Viyana, bütünüyle ayaklandı ve silâha sarıldı; işçi, öğrenci, burjuva, ihtiyar, herkes asker oldu. Saint-Etienne katedralinin kule çanının tokmağı sökülerek, şehirdeki faaliyetten Türklerin haberdar olmaması sağlandı. Çocukların ellerine verilen küçük çanlar sessiz şehrin tek çanı oldu. Bu felâket canlarının çalmasıyla askerler, burjuvalar, öğrenciler daha önceden tespit edilmiş görevlerinin başına koşuyorlardı.

Bütün bu sıkıntılı tedbirler alınırken, üçyüzbin Türk ve Macar kalenin kuşatmasını tamamlamış, Tuna üzerine küçük gemilerden köprüler kurmuş, çadırlarını dikmiş ve geniş bir çevre içinde tabyalar kazmıştı. (*) Tüklerin Şeytanoğlu dedikleri Eflâk Prensi Rum Kantokuzinos Hetzendorf yakınlarında ormanlık bir yerde yerleşmiş, her an müttefiki Türklerin yardımına koşmak için Tuna üzerinde köprüler inşa ettirmişti. Hıristiyanların bu amansız düşmanı, eşki bir kilisenin üzerine on kulaç yüksekliğinde bir haç diktirmiş, rahipleri ile birlikte efendisi Türklerin hilâlinin önünde âyin yaptırmıştı. Kendisinden önceki Eflâk prensinin karısını ayartmış, dalkavukluk, hile ve iki yüzlülükle tahta oturmuş olan bu Rum'un askerlerinden bütün Viyana halkı korkuyordu. Sofuluğu hizmet ettiği dâvâ ile zıtlaşırken, cinayetleri ona Şeytanoğlu adını kazandırmış olan bu adam, iki yüzlülüğün sembolü olan Bizans İmparatorluk Hanedanlarından Kontakuzinoslar'ın soyundan geliyordu.

XIV

Kandiye kuşatması kadar inatçı devam eden kuşatma yetmiş gün içinde onsekiz saldırı görmüş, şehri sefaletin ve açlığın doruğuna cıkarmış, fakat Viyanalılar, Hıristiyanlığın vaadedilen yardımlarından en ufak bir işaret görmeden ve ümitsizliğe kapılmadan savunmalarına devam etmişlerdi. Evrensel bir

---

(*) Bütün Türk Ordusu Viyana kuşatmasına katılmamıştır. Viyana önlerinde ancak 60.000 kişilik kuvvet yer almıştı. Esasen Kara Mustafa Paşa'nın hatası da buradadır. (Ç.)

imparatorluk kurma heveslerinden dolayı sevimli olmaktan çıkmış bir Devlet'in meselesine Avrupa ilgisiz kalıyor ve ancak birkaç bin gönüllü göndermekle yetiniyordu. Almanya konfederasyonun başsız üyelerinin şimdi olduğu gibi o zaman da aralarında gerginlik ve irtibatsızlık olması, hepsine umumî bir gevşeklik ve egoizm veriyor, hücum etmekte olduğu kadar savunmakta da beceriksiz davranmalarına sebep oluyordu. Haçlı seferlerindeki Hıristiyan taassubu, fetihlerdeki İslâm taassubu kadar sönmeye yüz tutmuştu; her şeyin siyaset uğruna yapıldığı bu sefer sırasında, kalvinist Macarlar ile Hıristiyan Boğdanlıların, Eflâklıların, Erdellilerin, Sırbların ve Rumların, Viyana tepelerinde İslâm orduları ortasında âyinler düzenledikleri görülüyordu.

İstanbul'da eski Lehistan elçilerinin tercümanlığını yapan cesur bir Leh, Türklerin uyanıklığını aldatarak artık kaybetmeye başladıkları ümidi, Viyana'ya götürmeyi başardı. Kolçitski adındaki bu macerapesert Sadrâzam'ın ordusunu sokak çalgıcıları kıyafetinde ve Türkçe şarkılar söyleyerek katetmiş, Tuna'nın kıyısına gelince, ansızın nehre atlamış ve askerlerin tüfek atışları arasında Kale'den içeri girebilmişti. Stahremberg'e Lorraine Dükü ile Lehistan Kralı Sobieski'nin yetmişbin kişilik bir ordunun başında yaklaştıklarını haber vermişti. Ertesi gece Saint - Etienne kulesinin üzerinden atılan havaî fişekleri, İmparatorluk generallerine Viyana'nın surlarının harabeleri altında hâlâ yaşadığını ve saldıkları haberin vatandaşlarını sevindirdiğini gösterdi.

XV

Lehistan, milletinin katolikliği ve kralı Jean Sobieski'nin kahramanlığı sayesinde Avusturya'nın imdadına koşan tek ülke oldu. Türkler önünde eskidenberi ezilmelerinin verdiği öç duygusu ile Hotin'de kazanılan küçük zafer, Lehistan'da Osmanlılara karşı kutsal bir savaşın açılma isteğini yaygın hale getirmiş, kralının girişimi de bu sonucu hazırlamıştı.

Daha önce söylediğimiz gibi bütün Lehistan bir millet olmaktan ziyade şiddetli taraftarlara sahip bir siyasî partiyi andırıyordu. 1832 yılında mizacına uygun bir anayasa hazırlanarak yürürlüğe kondu. Fransa kraliyet ailesinden ve Lehistan'ın son ırsî kralı Louis d'Anjou ölürken iki kız bırakmıştı.

Bu kızlardan ikincisi ve en güzeli olan Edwidge babası öldüğü sırada henüz ondört yaşında bulunuyordu. Çocuksu güzelliğine ve muhtemel faziletlerine kapılan Lehliler, genç kraliçenin vâsiliğini muhafaza etmek ve ona uygun bir koca bulmak kaydıyla Edwidge'yi kraliçe ilân ettiler. Fakat Edwidge'nin kalbi Lehistan Diyeti'nden önce seçimini yapmıştı. Kuzini olan Avusturyalı Dük, Guillaume d'Habsbourg, onunla birlikte aynı sarayda yetişmişti. Bu prens, zarafeti, bilgisi, kabiliyetleri ile zamanının bütün prenseslerinin kalbini çelecek nitelikteydi; ancak, sanki doğuştan meydana gelen bir sevgi ona Edwidge'nin kalbini vermişti. Lehliler onlar için, «Sanki ikisi de aynı beşikte büyütülmüşler» diyorlardı.

Kraliçe tarafından gizlice Krakovi'ye çağrılan Guillaume d'Habsbourg, Avusturya hanedanından bir

prensin bir kraldan ziyade bir işgâlci kumandan gibi davranacağı endişesiyle Lehistan Diyeti'ne isteğini kabul ettiremedi. Edwidge'nin ne kederi, ne de göz yaşları milletinin kalbini yumuşatmadı. Putperest bir barbar gibi hayvan postları giyinmiş Litvanya Dükü Jagellon kraliçeye lâyık koca olarak kabul ettirilmek istendi. Lehistan'ı Ruslara, Kırımlılara ve Kazaklara karşı güçlendirmek için Litvanya'nın yardımını sağlamak düşüncesinde olan Diyet, krallarının kızını bu barbara fedâ etmeyi göze alıyordu. Kaderine tevekkül gösteren Edwidge, şiddetli bir gayret ile Litvanyalıları katolikliğe sokmağa çalışıyordu. Bazen tatlılıkla, bazen de kuvvet kullanarak yeni tebaasını çocukluğunun Tanrı'sına bağladı. Tarih, Edwidge ile Jagellon'un, putperestliğin yerine Hıristiyanlığı getirmek için Litvanya'da yaptıkları esrarlı geziyi hem takdir, hem de dehşetle anlatmaktadır.

Zalim Jagellon yanında en az kendisi kadar gaddar papazlarla eski inançlarında ısrar edenlere baskı yapıyor ve hattâ onları katlediyordu. Bazen putperest ahaliyi vaftiz ettirerek Hıristiyan yapmak için askerleri vasıtasıyla hepsini nehre sürüyor ve bütün bir kalabalığa bir tek azizin adını veriyordu.

XVI

Jagellon ile karısının ölmesinden sonra gittikçe daha fazla cumhuriyet idaresine yanaşan Lehistan'ın diyetleri, bir kraldan ziyade bir konsülü andıran hükümdarlar seçiyordu. Bu diyetler, teşkil edildikleri yasanın karakterinden dolayı her türlü yönetim tarzı-

nın kusurlarını ihtiva ediyordu. Tahtın etrafındaki gürültücü soylular durmadan adaylık için çekişirlerken, kendi seçtikleri kralla sürekli olarak anlaşmazlık içine girerlerdi.

Lehistan'ın dıştaki siyaseti, içteki iktidar rekabetinin çalkantılarını aksettirecek şekildeydi. Tercihlerine veya sevmediklerine göre davranmak isteyen her parti, vatanın zarar görmesini hesaplamadan yabancı kuvvetlerden destek ve müttefik aramaya kalkışıyordu. Bunca iç karışıklığın hüküm sürdüğü Leh soylularında ayakta kalan tek fazilet kahramanlıkları idi. Şimdiye kadar Macaristan'a, Avuturya'ya, İsveç'e, Rusya'ya, Türkiye'ye ve hattâ Kırım Hanlığı'na bile yanaşmış olan bu Doğu karakterindeki Avrupalı millet uzun zaman Osmanlı tabiiyetinde kalmıştı; fakat oynadıkları, hürriyet konusunda olduğu kadar esaret altında da onları zaptedilmez yapıyordu. Her şeyde aşırılığa kaçmaları tabiatlarının bir parçası olmuştu; savaş alanlarında yüzleri gülmüş fakat ülkelerinde hiçbir zaman güvene kavuşamamışlardı.

XVII

Milletler kurtarılmaya hazır beklerlerken ortaya çıkan kurtarıcılardan biri olan Sobieski, tarih sahnesine çıktığı vakit Lehistan'ın durumu işte böyleydi.

Bu kahramanın üzerinde bir inceleme yapan modern tarihçi De Salvandy'ye göre Jean Sobieski Karpatlarda Olesko şatosunda 1624 yılında fırtınalı bir gecede dünyaya gelmişti. Sobieski, adları efsanelere karışan ve kalkan soyluları denen Leh soylularından

geliyordu. Kendisi de bir defasında babası Jacques Sobieski'nin Türklerle yaptığı savaşların hikâyesini anlatmıştır.

Annesi, Theophile Danilowicznova - Sobieski, Moskova fâtihi meşhur hatman Zolkiewski'nin torunuydu. Oğlunun dünyaya gelişinden sonraki yaz, Kırımlıların, bulunduğu kaleye yaptıkları saldırısında bir erkek gibi dövüşmüştü.

Babası Jacques Sobieski; Sultan II. Osman'ın orduları önünde zafer sağlayınca vatanına barış sağlamıştı. Sobieski bu barış havası içinde yetişti ve oralara kadar gelen medeniyetin nimetlerinden istifade etti. Yedi sekiz dil bilir, yabancı edebiyatı tanır, birkaç müzik âleti çalar, kolaylıkla resim yapar, başarıyla ata biner ve her silâhı ustalıkla kullanırdı. Diyet toplantılarına genellikle hâkim olan babasının hitabet san'atı aynen oğluna geçmişti. Paris'e giderek eğitimini tamamlamıştı; sonra Türkiye'ye geçmiş, ilerde çarpışmak ve yenmek zorunda oldukları bir düşmanın gücünü öğrenmek istemiştir.

Annesi, ailesinin sahip olduğu geniş toprakların merkezi olan Jolkiew'de, Osmanlılar ve Kırımlılar ile savaşırken hayatlarını kaybetmiş olan aile fertlerinin kalıntılarını toplamıştı. Babası, Saray'ın kapısında uzun müddet asılı kalan büyük ataları Zolkiewski'nin kellesini satın almıştı. Annenin her gün çocuklarını bu şanlı kalıntıların yattığı manastıra götürdüğü rivâyet edilir. Orada hep beraber aile fertlerinin ölüleri için dua ediyorlardı. Çocuk her defasında fevkalâde etkileniyor, o zaman kendisine atası hatman'ın kral Sigismond'a verdiği vedâ mektubu okunuyordu. Bu

mektup ona siyasî ve askerî bir vasiyet yerine geçmişti.

XVIII

Babası Bug nehri üzerinde Leh birliklerine kumanda ederken Paris'e gelen genç Sobieski, sert tipi keskin zekâsı ile gayet iyi kabul görüyordu. "Silâh kullanmaktaki maharetini arttırmak için XIV. Louis'-nin özel muhafızları arasına katılmıştı. Paris'ten İstanbul'a geçtiği yıl ülkesinde meydana gelen iç karışıklıklar yüzünden geri çağrıldı.

Kral Wladislas'ın ölümünden sonraki iki dönem arasında Lehistan kuzeyli barbarların saldırısına maruz kalmıştı. Taht'a birini seçmek için Varşova'da toplanmış olan Diyet, kendi başkentinde kuşatılmıştı. Daha önce Kazakların ve Lehlilerin itimadını kazanmış olan Zamosc Hıristiyanlığın bu ileri kalesini Barbarlara teslimi etmek üzereydi. Sobieski düşmanın arasına atıldı, kırılan cesareti güçlendirdi, kuşatmayı kaldırdı ve barbarları uzaklaştırdı. Yeni Kral Jean Casimir, kısa bir barış döneminden sonra kendisine karşı yeni bir itifakın teşkil edildiğini gördü. Sobieski, yaptığı bir meydan muharebesinden sonra ülkeye geniş bir nefes aldırdı. Fakat vatan olarak sadece kışlaları tanıyan bir millet için iç karışıklıkların bir türlü sonu gelmiyordu. Deli Petro'nun Rusları Kuzey eyaletlerini istilâ etmeye başlamıştı; İsveç Kralı Charles-Güstav'a Lehistan tacını vaad ediyorlardı. Kısacası, Lehistan'ın paylaşılması açıkça İsveç ve Rusya arasında söz konusu ediliyordu.

Fakat Avrupa içinde bir cinayet olarak kabul edi-

len bu davranış, Lehistan soylularının bütün olumsuz hareketlerine rağmen gerçekleşme saatine gelmemişti. Büyük tehlikenin ortaya çıkması ile Sobieski başkumandan ilân edildi. Hep yabancılar tarafından istilâ gören bu ülkeye tarafsız ve kabiliyetli bir adamın geçirilmesi gerekiyordu. Sobieski bu tehlikeli görevi kabul etti.

XIX

Fakat tehlikenin büyüklüğü Sobieski'nin kalbini doldurmaya yetmiyordu; tabiatları icabı büyük kaabiliyetlere sahip olan adamların kahramanlığına en güzel şekilde yakışan aşk, içini kemiriyordu. Kral seçildiği sıralarda kocası öldüğü için serbest kalan güzel Kontes Zamyoski'yi seviyordu. Zamyoski Kontesi, son Lehistan Kraliçesi Nevers prensesi tarafından Lehistan'a götürülmüş bir Fransız'dı. Güzelliği ve zekâsıyla bütün Varşova'da kısa zamanda ün yapmıştı.

Krallığından ziyade aşkını düşünen Sobieski, siyaset icabı; ülkenin köklü ailelerinden biriyle bağlantı kurması gerekliliğini ve dullara tanınan sekiz günlük saygı dönemini unutarak bir hafta geçmeden evlendi. Kalabalık ve amansız düşmanlara karşı savaşa başlamaya her an hazır olduğu için bir imparatorluğa değişmeye razı olduğu kadına sahip olamadan ölmek istemiyordu. İlerde bu kadının, kalbinin sesini dinleyerek kendisine bir taç veren adama nasıl zevk ve ıstırap çektireceğini göreceğiz.

XX

Sivrilmesine yardım eden birkaç savaştan sonra İbrahim Paşa'nın ikiyüzbin askerine karşı bir zafer kazanması Avrupa çapında bir şöhrete sahip olmasını sağlamıştır. Bütün Hıristiyanlık, adını mâbedlerinde hayırla anıyordu; kendisine atalarının lâkabı olan «İsa'nın kalkanı» lâkabı verildi. Çeşitli Avrupa Devletlerinin tesiri altında kalan soyluların ülkeyi parçalamaya ve yabancılara peşkeş çekmeye hazır duruma getirdikleri Diyet'e bir avuç vatanseverle gelerek daha yakından nezaret etmeye başladı. Artık bütün millet Lehistan'ı soyluların elinden kurtarmaya azmetmişti. Ülke kurtuluşunu Sobieski'ye borçluydu. Hiçbir itiraz ile karşılaşmadan Kral seçildi. Bu seçime ne kadar itiraz etti ise, halk onu tacı alması için zorluyordu. Bütün partiler bu adın önünde seslerini çıkaramıyorlardı. Türklerle yaptığı savaşlarda elde ettiği başarılar yüzünden Türkler onu «kuzeyin aslanı» diye adlandırıyorlardı.

Elde ettiği zaferden aşırı istekler çıkarmayan Sobieski İstanbul'a elçiler göndererek barış istedi. Kara Mustafa Paşa'nın pervasızlığı ve bilgisizliği görüşmeleri aksattı. Sadrâzam'ın savaş hazırlıklarından haberdar olan Sobieski Avrupa'yı birleşik bir haçlı seferi için boşuna ikna etmeye çalıştı. Avrupa'lı devletler içinde en fazla tehdide mâruz bulunan İmparator Leopold bile bu çağrılara olumsuz davrandı. Daima krallarına karşı çıkmaya alışmış olan Lehistan soyluları Sobieski'nin savaş isteklerini geri çeviriyordu. Türklerin dostu ve Avusturya'nın düşmanı olan Fransa Varşova'da Sobieski'nin tasarılarına karşı oluşan

muhalefeti kışkırtıyordu. Ancak Tuna'yı aşarak Almanya'yı istilâya başlayan Kara Mustafa Paşa'nın üçyüzbin kişilik ordusu, Sobieski'nin sarsılmayan iradesi ve Leh milletinin dini için duyduğu garazsız heyecan, Diyet'i istemeyerek Almanya ile ittifak anlaşması yapmaya zorladı.

Sobieski'nin sesi Savoie'yı, İtalya'yı, İspanya'yı ve Portekiz'i uyandırdı: Torino imparatora para ve gönüllü yolladı; İspanya kralı dininin ve hanedanın savunucularını desteklemek için altın ve gümüş mutfak takımlarını sattı; İspanya ve İtalya manastırları katoliklerin başarısı için yapılacak savaşın masraflarını karşılamak için çalışmalara başladı; Papa XI. Clément'in örneğini takip eden Roma kardinalleri Alp'lere bu kadar yakın bir yerde tehlikeye düşen kiliseyi savunmak için papalığa ait serveti seferber ettiler; Güney Fransa'da âyinler tertip edilerek Sobieski'nin lehine mucizeler yaratılması için dualar ediliyordu. Fakat Sobieski mucizenin kendisiydi.

Türkler Peşte'ye yürüyorlardı; Leopold'un adeta ordusuz başkumandanı olan Lorraine Dükü Charles, kendi zayıf durumunu düzeltecek tek güç olan Lehistan ordusunu sabırsızlıkla çağırıyordu; başkentinden kaçmış olan İmparator Leopold, Lehistan'ın yardımı karşılığında bütün Macaristan'ı Sobieski'ye vaadediyordu. İhtiraslı olmaktan ziyade şövalye ruhlu ve Hıristiyan olan Sobieski ise zaferden başka birşey istemiyordu; Hıristiyanlık uğruna bir paralı asker gibi dövüşmekten utanç duyardı. Kahramanlığının tek ücreti şan ve din olacaktı. Assomtion bayramı münasebetiyle Krakov'un bütün kiliselerini yayan olarak do-

başıp ziyaret ettikten sonra Lehistan ordusunun en seçme birlikleri ile Viyana'nın yardımına koştu. Bütün Almanya onu bir ümit çığlığı ile karşıladı. Geçtiği yerlerde dikilen zafer takları üzerinde Lâtince şu kelimeler yazılıyordu: «Salvatorem expectamus» yani «bir kurtarıcı bekliyoruz.»

Aslında onunla birlikte gelen Viyana'nın kurtuluşu idi. Üç gün daha gecikseydi Avusturya'nın, İtalya'nın ve Hıristiyanlığın son kalesi yıkılacaktı. Viyana'ya bir gün mesafede birleşen Sobieski ile Lorraine Dükü'nün orduları birlikte ancak altmışbin kişi oluyordu. Eski haçlı seferlerinin faydasızlığı ve Avusturya İmparatorluğu'nun aç gözlü siyaseti yüzünden soğumuş olan Hıristiyanlık, Kara Mustafa Paşa'nın üçyüzbin Asyalı'sına karşı ancak bu kadar bir kuvvet çıkarabiliyordu.

XXI

Osmanlı havan toplarının altında ezilen Viyana, artık bombaların devamlı patladığı bir tarla haline gemişti; kiliseler, manastırlar, İmparatorluk sarayı ve mahalleler sönmeyen bir ateşle yanıyorlardı; yıkılan duvarlar sokakları kapatıyordu; Osmanlı tabyaları iç kale hendeğine otuz adıma kadar erişmişlerdi; İstanbul, Rodos ve Kandiye kuşatmalarında gedikler açan aynı dev toplar son hücum için geniş yollar açmaya çalışıyordu. Bir şarapnel ile yaralanan Stahremberg Kontu ancak acı içinde kıvrandığı yatağından savunmayı yönetiyordu; her sabah açılan gedikleri ve yapılan onarmayı gözleri ile ölçen askerler ve halk kaçınılmaz ve yakın bir teslimden bahsetmeye başlamışlardı.

Şaşkınlıkların en korkuncu ve gece gündüz devam eden muhareberlerle iki ay akıp gitmişti. Bombalanmaya ve gece yarısı lâğımlarda meydana gelen patlamalara bir de salgın hastalık eklenmişti. Cephane tükeniyor, hüzünlü bir ümitsizlik bütün ruhları sarıyordu. Eylül ayında bir tabya Türklerin eline geçmiş, surların bir kısmı yıkılmıştı. Sokak başlarında alelacele istihkâmlar yapılması gerekiyordu; bu artık son gayretti. Stahremberg ancak üç gün dayanabileceklerini hesap ediyor, her gece surların üzerinden fişeklerle Lorraine Dükü'ne teslimin yakın olduğu bildiriliyordu. Stahremberg'in tahmininin sonuncu gününün gece yarısı Saint - Etienne kulesinin üzerinden bir sevinç çığlığı koptu. Tepedeki nöbetçi ufuktaki Kahlenberg (Almandağı) dağının eteklerinde Lehistan ordusunun varlığını işaret eden ışıklar görmüştü. Doğan güneş dağın eteklerinde ilerleyen mızrak ve bayrak ormanını aydınlattı.

O zaman Türklerin üç kısma ayrıldığı görüldü. bir kısmı yeni ortaya çıkan orduyla savaşmaya, ikincisi genel saldırıya hazırlanmaya ve üçüncüsü de ganimetleri ile başı bozuk bir şekilde Macaristan'a kaçmaya başlamıştı. Neustadt baş papazı Collonitz, bütün kuşatma esnasında halka sözleri ve davranışlarıyla cesaret ve ümit vermişti, şimdi de kadınların ve çocukların kiliselere toplanmasını istedi. Stahremberg ise adamlarını gediklerin başına koşturdu.

XXII

Birkaç gündenberi Lorraine Dükü, kendi ifadesine göre, böylesine büyük bir savaş ustasından savaş-

mayı öğrenmek için Sobienski'nin peşinden koşuyordu. Sadece adının bile zafer anlamına geldiği Sobieski'nin ortaya çıkmasıyla Avusturyalılar göz yaşlarını tutamadılar. Daima yenilgileriyle birlikte olan geçimsizlik son kuvvetlerini de yiyip bitiriyordu; fakat Lehli kahramanın emri altında bütün anlaşmazlıklar sönüp gitti.

Bu arada Lorraine Dükü, Tuna üzerinde Viyana'ya 27 kilometre uzaklıkta üçlü bir köprü atmayı başarmıştı. Kendisini takip etmeye tereddüt eden Avusturyalılara dönen Sobieski, «Üçyüz bin kişinin başında olup da burnunun dibinde bu köprünün yapılmasına aldırmayan kumandan yenilmekten kaçınamaz» diye haykırdı.

Ertesi gün Tuna aşılmıştı. Lehliler ön saflarda ilerliyorlardı; heybetleri, silâhlarının ve atlarının güzelliği müttefiklerini hayrete düşürüyordu. Yalnızca bir piyade bölüğü elbiselerinin eskiliği ile dikkati çekiyordu. Önlerinden geçerken Sobieski, «Bu birlik şimdiye kadar yenilgi yüzü görmemiştir; ancak düşmanın ganimeti ile giyinmeye yeminlidir.» demiştir. Sobeski'nin tarihini yazanlardan Coyer Abbesi, «Bu yeminleri onları giydirmese bile zırhlarla örtmeye yetiyordu,» diye yazmıştır.

Sobieski hiç bir zaman bu kadar büyük bir ordunun başında bulunmamıştı. Kahlenberg dağının ormanlarla örtülü, savunulması kolay dar boğazlarla dolu sarp kayalıkları, aşılması böylesine zor bir engeli düşünmeyen Kara Mustafa Paşa'yı Sobieski'den ayırıyordu. Sadrâzamın güvenini hiç bir şey sarsamazdı. Müttefiklerin dağı aşmaları üç gün sürdü; büyük çapta toplarını orada bırakmak zorunda kaldılar. İlk keşfe

çıkan askerler muazzam Osmanlı karargâhını görünce hemen geri döndüler ve kapıldıkları dehşeti kendi saflarına yaydılar. Özellikle Avusturyalılar çok çekiniyorlardı. Sobieski savaşlarda takındığı neşe ve güven havası ile cesaret verdi. Daha önceki savaşlarında tutsak düşen birkaç yüz yeniçeriyi kendi ordusu içine almıştı. Türklerle savaşa girmeden önce onların geriye çekilmelerine ve hattâ Kara Mustafa Paşa'ya iltihak etmelerine izin verdi. Hepsi birden gözleri yaşlı bir şeklide onun için hayatlarını vermeye razı olduklarını bildirdi. (*)

XXIII

Sabieski'nin Türklerle muharebeye girişmeden önce karısına yazdığı mektuplar içinde bulunduğu ruh haletini çok iyi belirtmektedir. Sezar, Frederik ve Sobieski gibi kahramanların savaşlardan önce ve sonra yazdıkları şeyler gelecek nesillere intikal eden önemli sırlardır.

«Eğer bazen sana uzun mektuplar yazmakta kusur ediyorsam bu benim acelemi açıklayacak en iyi bahanedir. Dünyanın iki dev ordusu şimdi birbirlerine birkaç mil mesafede karşı karşıya duruyorlar. Her şeyi düşünmek, en ince teferruatı bile kaçırmamak gerekir.»

XXIV

Karısına şefkat dolu mektuplar yazdığı 12 Eylül 1683 günü şafak sökerken Osmanlı topçusunun ateşi ile çadırından dışarı çıkan Sobieski bir tarafta yeniçeri birliklerinin gediklere yapacakları son saldırı için top-

---

(*) Devşirmelerin Türk Milletini hiçbir zaman benimsemediklerinin, ilk fırsatta ihanet ettiklerinin delillerine okuyucunun dikkatini çekeriz. (Ç)

landıklarını, diğer tarafta seksenlik Türk kahramanı İbrahim Paşa'nın dağın eteklerindeki Leh öncü kuvvetlerine cesaretle saldırdığını gördü. Öncü kuvvetleri aşıp geçen İbrahim Paşa, Lorraine Dükü'nün yaptırdığı yüksek istihkâmları nönünde atından indi Davranmakta acele etmeyen Sobieski hemen diz çöküp duâ etmeye başladı. Civardaki yıkık bir kilisenin içinde bir keşişin de yüksek sesle Tanrı'yı yardımlarına çağırdığını işitiyordu. Hristiyan ordusunu takdis eden keşiş işini bitirdikten sonra kendi kendine hazırlanan Sobieski, henüz çocuk yaşta olan oğluna bir kahramanlık hâtırası bırakacak şekilde atına atladı ve arkasında Leh süvarileri düşmanın üzerine at kopardı.

Beş tümen şeklinde yürüyen hristiyanlar, kendilerini durdurmak için görevlendirilen bölüklerin ellerindeki sel yataklarını, uçurumları, boğazları, ormanları teker teker düşürdüler. Surlar üzerinde Viyana garnizonu, kurtarıcılarının dayanılmaz bir şekilde ilerlemesini izlerken vaktinden önce Türklerin eline düşmemek için bütün gayretiyle vuruşuyordu. O ana kadar Kara Mustafa Paşa iki muharebenin ortasında hareketsiz kalmıştı.

Saat onbir'de müttefikler ovaya inmişlerdi. Bu bile bir zafer sayılırdı. Püskürtülen düşman nefes almaları için fırsat hazırladı. Öğlenleyin müslümanlar yeni kuvvetler almışlar ve toparlanmışlardı; daha korkunç ikinci bir muharebe başladı. Ancak Sobieski'nin akıllı tedbirleri, cüretli ve emîn manevraları Osmanlı ordusunu yine geriletti; hıristiyanlar karargâh istihkâmlarına dayanmıştı. Orada üçüncü ve çok kanlı bir vuruşma daha başladı. Bütün Osmanlı ordusu Sadrâzam'ın

tuğu etrafında toplanmıştı; Kara Mustafa Paşa basit bir kumandan gibi birlikleri yönetiyordu. Derin bir uçurum, tabyalar ve güçlü bir top ateşi onu her taraftan kuşatmıştı. Akşamın beşi olmuştu; kral önündeki engeli ölçtü ve savaşı o gün bitiremeyeceğine kanaat getirdi. Geceyi yeni elde ettiği mevkide geçirmeyi tasarlarken birlikleri teftiş etti, fakat gayet sıcak bir günün ve kanlı vuruşmaların sonunda zaferle ilerlemiş olan askerlerin yorulmak bir yana çok heyecanlı ve atılgan olduğunu farketti. Osmanlıların durumu ise aksine durgun ve ümitsiz görünüyordu. Uzakta, toz bulutlarının ardında yüklü develerin Macaristan'a doğru aceleyle yol aldıklarını gördü. Hücum emri verilmişti.

Yalnız Sadrâzam'ın güveni sarsılmamıştı; hıristiyanların tabyalarının önünde kırılacağını sanıyordu. Güneş ışınlarına karşı muhafazalı kırmızı ipekten çadırı önünde iki oğlunun arasında sakin bir şekilde kahvesini içtiği görülüyordu. Bu ahmakça ve küçümseyici güvene fena halde içerleyen Sobieski, piyadeleri kumanda eden Fransız subayına Sadrâzam'ın karargâhına hâkim olan küçük tabyayı işgâl etmesi için emir verdi. Bu emir zorlukla yerine getirildi. Düşman yeni durumdan çok rahatsız olmuştu. O sırada, artık iyice durumu kavrayan Kara Mustafa Paşa sağ kanattaki piyadeyi yardımına çağırdı; bu manevra bütün ordusunu açığa çıkarıyor ve hattı bozuyordu. Sobieski bir savaş ustası olarak yeni durumu farketti; hemen Lorraine Dükü'nü açık veren merkeze sevkederken kendisi de Sadrâzam'ın otağı etrafında toplanmış kalabalık birliklere yüklendi. Türk askerleri onu hemen tanımışlardı. Adı bütün Osmanlı hatlarında dolaştı. Kırım Hanı «Allahım Kral da orada!» diye haykırdı.

Sobieski'nin atlıları, piyadenin geçmeye cesaret edemediği bir sel yatağını dolu dizgin aştılar; düşman saflarının üzerine çullandılar, birlikleri ikiye böldüler; o sırada Waldeck prensi de savaş alanına erişmişti. Artık günün kaderi belli olmuştu; kibrinin en üst noktasından düşen Sadrâzam bir kadın gibi ağlıyordu. Buna rağmen kaçışan askerini yeniden toplamaya çalışıyordu. Lâkin herkes kaçışıyordu; kendisi de artık dehşet içinde kalmış bir kalabalıktan başka birşey olmayan bu ordunun arasında kaçmaya başladı. Bu, artık geri çekilmeye başlayan Osmanlı dalgasıydı. Bütün Avrupa, Türklerin korkulu paniği arasında bir mucize görüyordu. Bu son savaş ancak bir saat sürdü; öldürücü olmaktan ziyade kesin bir sonuç sağlıyordu. Sadrâzam'ın ordusu ancak 8, 10 bin kişi kaybetmişti. Buna rağmen korkusundan ancak Raab kalesinin (Yanıkkale) surları arkasında durdu, halbuki kral saldırgan bir geri dönüşten çekindiği için, endişeli bir ihtiyatın bütün tedbirlerini aldırıyordu.

Ertesi gün Sobieski, düşmanın açtığı gedikten kurtarılmış şehre girdi.

XXV

Bütün Viyana harabelerinin altından çıkarak kurtarıcısının ordusunu karşılamaya gitti. İmparator Leopold'un yokluğu ile kral Sobieski'nin kendisinin ve milletinin kanını başkenti kurtarmak için akıtması arasındaki tenakuz şu anda Sobieski'yi Avusturya ve Macaristan İmparatoru yapabilirdi. Fakat Sobieski zaferinden sadece Batıyı kurtarmanın verdiği şerefi almak istiyordu. Avrupalı Devletlerin kendisini terk et-

melerine karşılık çok katolik Fransa kralına kendi eliyle yazdığı ve onsuz ve ona hıristiyanların kazandığı zaferi bildirerek öcünü aldı.

Muharebe akşamı ganimet olarak ele geçirilen Kara Mustafa Paşa'nın çadırında karısına yazdığı mektup, gelecek nesillere kahramanın şefkatli ve saf kalbini göstermektedir. Bütün kibri sadece mektubun tarih kısmındadır.

«13 Eylül, gece yarısı, Sadrâzam'ın çadırında,

«Ruhumun tek neşesi, sevimli ve çok sevdiğim Mariette,»

«Tanrı razı olsun! Milletimize zafer yüzünü gösterdi; öyle bir zafer ver ki geçmiş çağlarda böylesine asla rastlanmamaktadır. Müslümanların bütün topları, karargâhı, sonsuz zenginlikleri hepsi elimize düştü. Şehrin yakınları, civar tarlalar inançsızlar ordusunun ölüleri ile dolu, geri kalanlar korku içinde kaçışıyorlar. Adamlarımız durmadan bize develer, katırlar, öküzler, koyunlar getiriyorlar; bir sürü de tutsak var. Üstelik, eskiden müslüman olmuş dönmeler güzel kıyafetleri içinde bize sığındılar. Zafer o kadar anî ve umulmadık oldu ki, şehirde ve karargâhımızda hâlâ alârm devam ediyor; düşmanın her an geri dönmesi bekleniyor. Bıraktığı cephanenin değeri bir milyon florin değerinde.

Bu gece uzun zamandanberi hayâl ettiğim bir sahneyi gördüm. Adamlarımız ellerine geçirdikleri barutları birkaç yerde birden ateşlediler. Patlama sanki son bir hüküm gibi oldu...

Sadrâzam giderken her şeyini bırakmış; sadece elbiselerini ve atını götürmüş. Onun servetine ben sahip oldum.

İlk hatta ilerlerken ve Sadrâzam'ı püskürtürken, hizmetkârlarından birine rasladım, beni onun otağının gizli bölmelerine götürdü; bütün çadırlar Varşova veya Viyana kadar büyük bir yer kaplıyor. Sadrâzam'ın önünde taşınması âdet olan bütün işaretlere ve sancaklara sahip oldum. Muhammed'in sancağına gelince onu da Talenti vasıtasıyla Aziz Peder'e (Papa) gönderdim. Ayrıca bir sürü zengin çadıra, mükemmel eşyalara ve nişanlara sahip olduk. Daha her şeyi görmedim; fakat Hotin'de gördüğümüz şeylerle bunlar asla karşılaştırılamaz Sadece dört beş sadak dolusu yakut ve safir birkaç bin düka altını eder.

Bütün koşumları ile Sadrâzam'ın bir atını da elime geçirdim. Sadrâzam'ı çok yakından takip etmemize rağmen elimizden kaçtı. Kâhyası ve birçok kumandanı hep öldürüldü. Askerlerimiz üzeri altın işlemeli bir sürü kılıç ele geçirdiler. Geceleyin takibe son verildi; aslında Türkler kaçarken kendilerini çok güzel savunuyorlardı. Bu bakımdan onların «dünyanın en iyi geri çekilmesini yaptıklarını» söyleyebilirim. Ancak yeniçeriler tabyalarda unutulmuştu, bütün gece onları kestik. Türklerin gururları ve kendilerine güvenleri öylesine büyük ki, ordularının bir kısmı bizimle dövüşürken, diğer kısmı hâlâ şehre saldırmaya hazırlanıyordu. Kırımlılar olmadan onların sayısını üçyüzbin tahmin ediyordum; başkaları üçyüzbin çadır saydıklarını söylüyorlar ki, her türlü ölçünün dışında bir kuvvet eder. Ben ise yüzbin çadır saydım. İki gün ve bir gecedenberi herkes onların çadırlarını yağmalıyor; şehirdekiler bile gelip yağmaya katıldılar; daha sekiz gün yağmaya devam edeceklerine eminim. Türkler kaçarken ellerindeki tutsakların büyük kısmını

bilhassa kadınları, fakat katlederek bıraktılar. Onun için pekçok ölü kadın var; fakat bir kısmı da iyileşebilir yaralar almış... Sadrâzam'ın çadırlarında topladığı debdebeyi bütün teferruatı ile tanıtmaya imkân yok Hamamlar, fıskiyeli bahçeler, tavşanlıklar ve hattâ bir papağan da vardı.

Bugün şehri görmeye gittim, ancak beş gün daha dayanabilirdi. İmparatorluk sarayı bombalar ile paramparça olmuştu; delik deşik ve yarı yarıya yıkık muazzam surlarının çok acıklı bir havası var.

Bütün birlikler görevlerini çok iyi yerine getirdiler; Tanrı'ya ve bize zafer armağan ettiler. Benim bulunduğum kısımda Sadrâzam'ı iyice sıkıştırıp, düşman kuvvetlerini geri çekilmeye zorladığımız vakit, sağ ve sol kanat ile merkezdeki kuvvetlerimiz önlerinde yapacak birşey kalmayınca bana yardıma koştular. Bavyera Elektörü, Waldeck prensi yanıma geldiler beni kucaklayıp yüzümden öptüler; generaller ellerimi ve ayaklarımı öpüyorlar; yaya veya at üzerindeki askerler, subaylar hep bir ağızdan «Ah! unser brave König!» (Ah! bizim kahraman kralımız!) diye bağırıyorlardı. Hepsi kendi askerlerimden daha kuvvetle bana itaat ediyorlardı.

Şehrin kumandanı Stahremberg de bugün beni görmeye geldi Hepsi birden bana kurtarıcı adını verdiler. Gittiğim iki kilisede halk ellirimi, ayaklarımı, elbiselerimi öpüyor, bana dokunamayacak kadar uzakta olanlar, «Ah! bize muzaffer ellerini uzat' diye bağırıyordu. Bana «vivat!» diye bağırmak istediklerinin farkına vardım, ancak subaylarından ve diğer soylularından çekiniyorlardı. Buna rağmen halkın çoğunluğu

yine de vivat! der gibi bağırdı. Yüksek rütbelilerin bunlara kötü bir gözle baktıklarını farkettim. Kumandanın konuğu olarak yemek yedikten sonra şehri terketmekte acele ettim. Halk beni kapıya kadar uğurladı. Stahremberg'in şehrin yüksek rütbeli yöneticileri ile gizlice bir şeyler konuştuğunu gördüm. Beni kabul ettiği vakit, şehrin yöneticilerinden hiç birini bana takdim etmemişti. İmparator da bana şehirden bir mil ötede olduğunu haber salmıştı. İşte şimdi gün ışımaya başladı, artık mektubuma son vermek zorundayım.

Savaşta bizimkilerden de çok kayıp verdim; özellikle iki kişiyi kaybetmekten dolayı çok üzgünüm. Yabancılardan Croy prensi maktûl düştü; babası yaralandı ve daha birkaç önemli kişi hayatlarını kaybetti.

Bugün'den itibaren düşmanı Macaristan'da kovalamak için harekete geçiyoruz. Elektörler de bize refakat edeceklerini söylediler.

Bu gerçekten Tanrı'nın büyük bir lûtfu, şerefi ve şanı ona ebediyen armağan olsun!.

Sadrâzam artık davanamayacağını farkedince oğullarını etrafına toplayıp çocuk gibi ağlamış. Sonra Kırım Hanı'na dönerek, «bizi kurtar» demiş, o da «Biz Leh kralını iyi tanırız; ona karsı direnmek imkânsızdır; buradan çekilmeyi düşünsek daha iyi olur» diye cevap vermiş.

Biraz sonra Macaristan'a gitmek üzere atıma bineceğim. Sana daha önce dediğim gibi İtryi'de görüşeceğimizi umarım. Wyszynoki bacaları temizlesin ve daireleri hazırlasın.

Bu mektupla iyi gevezelik ettim, siz de onu bu maksatla okuyun.

Bavyera ve Saksonya prensleri benimle dünyanın öteki ucuna kadar yürümeye yemin ettiler. Hayvan ve insan cesetlerinden yayılan kokular yüzünden önümüzdeki iki mil boyunca adımlarımızı sıklaştırmak gerekecek.

Fransa kralına mektup yazdım ve çok katolik olduğunu söyleyen kendisine kazanılan savaşın ve hıristiyanlığın kurtuluşunun raporunu vermenin bana düştüğünü söyledim.

İmparator birbuçuk mil ötede. Tuna'yı gemiyle aşıyor; fakat rütbe meselesi yüzünden beni pek görmeye niyetli olmadığını sanıyorum. Viyana'da Te deum duasına katılmak için acele ediyor... İşte onun için yerimi ona bırakıyorum. Bütün bu törenlerden kaçınmak için elimden geleni yapıyorum; zaten onun için bu ana kadar bize kötü muamele ettiler.»

Kahramanın kalbinde sevgilinin ve babanın saadetini yansıtan bu mektup Avrupa'yı kurtaran savaşın en canlı tasviridir. Genellikle zalim ve mağrur olan zaferin, aşk gibi dokunaklı olarak etki gösterdiği ve saadetin altında yatan hüznün okunduğu Sobieski'nin bu mektubu Almanya'nın bu büyük hizmete ilgisiz kalacağının ve nankörler ile ülkesindeki rakiplerinin kötü tertipleri ile karşılaşacağının belirtilerini taşımaktadır.

XXVI

Sobieski duygularında yanılmıyordu.

Değil yenmesini, savaşmasını bile bilmeyen Leo-

pold, Sobieski'nin şanından kıskançlık duymuş, gururu yaralanmış, onun yaptığı hizmetleri çekemez hale gelmiş olarak, nankörlüğü ile herkesi hayrete düşürdü; bunun imparatorluk hükûmetinin her zamanki kaderi olduğu sanılmaktadır.

Bütün Avrupa milletleri, Viyana halkı gibi heyecan çığlıkları atar ve şehirle birlikte kendisini kurtulmuş sayar ve katolikler kadar protestanlar da Sobieski'nin zaferini kutlar, Papa XI. İnnocent kendisine Hz. Muhammed'in sancağını gönderen adam için haçın dibinde diz çöküp göz yaşları içinde Tanrı'ya şükür ederken, mevkiinin itibarı ile meşgul, kendinden utanmış, tebaasının gösterdiği coşkunluktan rahatsız, kurtarıcısı tarafından ikinci plâna atılmış, ittifakı sağlamak için verdiği vaadlerden endişeli olan İmparator Leopold, Sobieski'yi karşılamak için koşup geleceğine Viyana'ya girerken yolunu değiştirmişti.

Sobieski bu aşağalık zorluğu, mektubunda anlattığı gibi halletmişti. Görüşme at üzerinde oldu. Leopold buz gibi davrandı; şükran borcunu ifade edecek kadar iki yüzlülük bile edemedi! Böylesine alçak bir nankörlükten şaşıran kral kendini tutamayarak, «Size bu küçük hizmeti yapmaktan büyük zevk duydum haşmetmeap!» dedi. Onun bütün öcü bu kadardı, fakat Leopold bu kadarla kalmadı. Üzüntülüler ve zorluklar Sobieski ile ordusunu sardı. Sahip oldukları ganimetleri çekişiyorlar, ellerinden zorla alıyorlardı. Yaralılarına yardımı, ölülerine hıristiyan törenlerini esirgiyorlardı. Hattâ Viyana'nın surları önünde hepsini açlığa mahkûm ettiler!

Kral şöyle yazıyordu: «Bugün, herkesin kaçındığı vebalılar durumuna düştük; halbuki savaştan önce,

Tanrı'ya şükürler olsun, çadırlarımız ziyaretimize gelenleri alacak kadar genişti.» Daha ilerlemek, zaferinden istifade etmek istiyor, fakat bin türlü zorlukla karşılaşıyordu.

Sonunda imparatorun nankörlüğü onu kurtarmaya çalışanlara yayıldı. Karşılaştıkları muameleden üzülen müttefikler birer birer İmparatorluk karargâhını terkediyorlardı. Kendisini, mâruz kaldıkları hakaretten dolayı ayrılmak için ikna etmeye çalışan subaylarına ve askerlerine rağmen Sobieski tek başına başındanberi sahip çıktığı dâvâya sadık kaldı.

«Kaderim herkesi görevi başında bulunmaya zorlamak ve Tanrı'dan başkasından birşey beklememektir» diyordu. Bu yüzden faaliyete geçti ve kraliçeye yazdığı gibi «ikinci bir kesin darbe vurmak» için hareket etti. Avusturyalıların Viyana önlerinde hâlâ görüşmeler yaptığı Türkleri Macaristan ovalarında kovalamaya başladı.

XXVII

Sadrâzam'ı kovalamakta Almanların yavaş davranması Osmanlı ordularının kalıntılarının kurtarılmasına ve Budin'de toplanmasına imkân veriyordu. Daha önce söylediğimiz gibi İmparator Leopold kral ile olan karşılaşmalarındaki zorluğu savmak için at üzerinde bir görüşme yapmaya karar vermişti; kahraman ile başkentine kavuşan kaçak arasındaki bu soğuk görüşme Sobieski'nin karısına yazdığı mektupta safça anlatılmaktadır:

«İmparator elli kişilik maiyetiyle geldi. İspanyol kanından bir ata binmişti; üstündeki kıyafetler çok zengindi. Birbirimizi çok terbiyeli bir şekilde selâmla-

dık; ona lâtince iltifat ettim, o da bana aynı lisanla cevap verdi. Oğlumla karşı karşıya oldukları için onu tanıttım, İmparator da başıyla selâmladı. Fakat elini sapkasına dokundurmadı bile. Bütün senatörlere ve hatmanlara, hattâ kendi müttefiki Belz elektörüne bile öyle davrandı. Rezaleti önlemek için ona birkaç söz daha söyledim ve sonra atımı çevirdim; tekrar karşılıklı selâmlaştık ve ben ordumun yanına döndüm. İmparator'un arzusu üzerine Rusya valisi ordumuzu ona gösterdi; fakat askerlerimiz bunca fedakârlığa ve zahmete karşılık İmparator'un şapkasıyla bile kendilerine teşekkür etmemesine fena halde içerlediler. Ayrılmadan sonra herşey aniden değişti; sanki birbirimizi hiç tanımamış gibiydik.

Bize yiyecek ve atlarımıza saman vermeyi reddediyorlar; ölülerimizin şehir mezarlığına gömülmesine izin verilmedi! Ben bile dinlenmek için bir manastıra çekilmek istediğim vakit bir sürü zorlukla karşılaştım. Böylesine büyük bir savaştan, en soylu ailelerimizin çocuklarını kaybettikten sonra, atlarımızı ve yüklerimizi kaybediyor ve kurtardıklarımızın merhametine muhtaç kalıyoruz! Askerlerimin üzerine ateş açılan bu Viyana yehrinden bugün ayrılıyorum!»

XXVIII

Sobieski'ye ikinci bir zafer vermekten kaçınmak için İmparator'un birlikleri tereddüt eder ve vakit geçirirken, Raab suyunun arkasına çekilen Kara Mustafa Paşa bozgunun utancını kumandanlarına atmak istiyordu. İhtiyar ve kahraman İbrahim Paşa'ya üçyüz topunu, çadırlarını ve hazinelerini kâfirlere

ganimet olarak bıraktığı için çatan Sadrâzam şöyle diyordu: «Sen koca vezir, saçlarını Devlet'e hizmette ağartan ihtiyar, bana karşı duyduğun haset yüzünden yenilmekten ve kaçmaktan çekinmedin; lâkin bozgunumuzun kefaretini ödeyeceksin.»

Çavuşlara emir vererek ihtiyarın kellesinin vurulmasını emretti. Osmanlıların en yiğidi olanının kellesi beceriksiz bir vezirin sebep olduğu bozgun uğruna yere yuvarlandı. Bu idam askerler arasında hoşnutsuzluk yaratırken, Kara Mustafa Paşa'nın sert disiplini orduyu yeniden etrafında topladı.

Yardımcı Alman kuvvetlerini beklemekten sabırsızlanan Sobieski cesaretle ikiyüzbin Osmanlı'yı kovalıyor, yol üzerinde Sadrâzam'ın dağınık birliklerini topluyordu. Merhameti sayesinde mağlûpları kötü muameleden koruyordu.

Sevgili Marie'sine yazdığı mektuplarda, şöyle anlatıyordu: «Macaristan, sıksan her tarafından kan fışkıracak bir toprak parçası. İmparator Viyana'dan Linz'e geçti. Ona kıymetli taşlarla bezenmiş koşum takımları olan birkaç at yolladım. Bana gelince, ben Lehistan'a belki ancak öküzler ve develerle döneceğim. Sadrâzam'ın çadırında kokular, mücevherler vardı: Bize çok güzel şeyler bırakmış, özellikle vücudu ile ilgili şeyler dünyanın en hârika ve en ender olanları.»

XXIX

Vebaya benzeyen bir hastalık ordusunu kırıp geçirmeye başladığı vakit, Tuna kıyısındaki Bratislava'ya erişmişti. Bu salgın hastalık bile onu Türkleri ko-

valamaktan alakoymadı. Ondan daha ihtiraslı olan karısı, durmadan Macaristan tacını eline geçirmediği için kralı tenkid ediyordu. Yardımına geldiği imparatorun topraklarını ele geçirmek dürüstlüğe aykırı geliyordu. Sobieski'nin büyük muhabbetinin nesnesi olan kraliçe, onun Osmanlılarla barış yaparak, bunun karşılığında Macar tacını eline geçirmediği için Varşova'daki rakipleriyle birleşerek aleyhinde konuşuyordu. Halbuki o, karısına yazdığı aşk dolu mektuplarında hiç de Macar tahtını ele geçirmeye niyetli görünmüyordu.

XXX

Bu arada, kocasının kahramanca siyasetine karşı çıkan, karısının da içinde bulunduğu Lehistan'daki muhalefet orduya da sıçramış, itaatsizliğin yanı sıra, rakip partilerde olan soylular askerleri ile çekilmeye başlamışlardı; Sobieski, Sadrâzam'ın yeniden düzenlediği Türk orduları önünde bir avuç adamla tek başına kalmıştı. Nihayet Comorn yakınlarında Lorraine Dükü ile birleşen Sobieski Tuna'yı birlikte aşmaya karar verdi.

Tam Osmanlı ordusunun karşısında kıyıyı takip ederek uygun bir mevki arayan Sobieski, Tekeli'nin kuvvetleri ile de güçlenmiş Türk ordusunun Parkan köprüsünü tutması ile nehir ve Türkler arasında kapana sıkıştı. Viyana'nın intikamını almaya and içmiş olan bu Kırım, Osmanlı ve Macar kuvvetleri önünde herkes kaçışıyordu. Sobieski yanındaki askerleriyle direnmeye karar verdi; bütün kanatları aşıldı, piyadelerinden ayrı düştü, demir ve ateş çemberi arasında sıkıştı, Macar süvarisinin saldırılarına hedef oldu ve

hattâ bir sipahinin baltası altında can vermesine ramak kaldı. Türklerin elinden kaçmak isteyen süvarileri son çare olarak atlarını sürdükleri bataklıklarda boğuluyorlardı. Geçirdiği hastalıktan dolayı dermansız olan Sobieski ancak atının fevkalâde iç güdüsü sayesinde canını kurtarabildi.

Topçularının sipahileri uzak tuttuğu bir tepenin yanına vardığı vakit bitkin bir halde yere serildi; bir Fransız soylusu tarafından kurtarılan oğlu sevinçle babasının boynuna sarıldı. Nihayet Lorraine Dükü ordusu ile yanına yetişti, uğradığı yenilgiden dolayı onu teselli etmeye çalıştı. Kahraman yenilgisini ört bas etmek istemedi. «Bugün iyi dayak yedim, yarım yenmeyi düşünelim!» dedi.

Üç gün sonra yenilgisine tanık olan aynı ovada zaferlerinin sonuncusunu kazanıyor, topçusunun havaya uçurduğu Estergon köprüsünden Türkleri geçmeye zorluyordu; Tuna otuzbin Osmanlı, Kırımlı ve Macar'ı yuttu. Kendisi de piyadesinin başında Estergon Kalesine hücum etti, beş paşa ile binlerce Türk orada Lehliler ve Fransız gönüllüler tarafından kılıçtan geçirildi. Akrabası olan la Mouilly adında bir subay, Kaleden çıkmak isteyen Türklere karşı kalenin tek kalkan köprüsünde karşı koydu.

Yanında karısı Serin'li Helen olduğu halde koşup gelen Tekeli savaşa katılmak için çok geç kalmıştı. Türkler onu, pek de haksız olmayacak bir şekilde, Sobieski'nin galip gelmesi için bilhassa gecikmekle suçladılar. Macaristan'daki önemi, Türkler ile Lehliler arasında bir denge yarattığı müddetçe geçerli oluyordu; her iki tarafın felâketinden faydalanmak istiyor-

du. Bu düşünce ile Sobieski'nin zaferini tebrik ederken, hem Türklere, hem de Lehlilere «bir barış aracısı» olarak göründü.

XXXI

Sobieski sevgili karısına yazdığı mektuplarda Estergon'un düşürülmesini yine aynı saf lisanla anlatmış ve mektubunu şöyle bitirmiştir:

«Ruhumun tek sevinci, çok sevgili Mariette, Estergon kalesinde beşbin Türk ile Halep paşasını esir aldım. Yüzelli yıldanberi Türklerin elinde olan kale nihayet bize geçti. Bu dünya ne kadar büyük talih değişikliğine tanık oluyor! Tek mükâfatımız, Tanrı ve şan!»

XXXII

Bu zaferlerin ortasında vatanının kendisini zalimce terkettiğini ve aleyhinde gelişen kıskançlığı hissediyordu.

Zaferlerinin devamına karşı olanların tertipleri içinde olanlarla birlik olan Mariette'ine yazdığı bir mektupta, «Eğer Lehistan Okyanus ortasında bir ada olsaydı, tarihçilerimizin yazdığı gibi, dalgalar arasında bir çıkıp, bir inen kara parçası gibi görünecekti. Beş haftadanberi bu dünyada bir Lehistan var mı, yok mu diye kendi kendime soruyorum; siyasî meseleler üzerinde muhafaza edilen sessizlikten değil de, hayatımın ve saadetimin kaynağı olan sağlığınız hakkında bir bilgi alamamaktan perişan oluyorum.»

Osmanlılara dönmeden önce zafer alanlarında rasladığımız bu kahramanı mezarına kadar takip et-

mekte fayda görüyoruz. Daha fazla şan, şöhret kazanmasını çekemeyen soylular, Diyet ve hattâ öz karısının zorlamasıyla Lehistan'a dönmeye mecbur kalınca, Kara Mustafa Paşa'nın Belgrad'a gelipte Padişahından idam fermanını aldığı gün büyük bir zafer töreniyle Varşova'ya girdi.

Sultan IV. Mehmed Sadrâzamı'nı pek suçlu bulmuyordu, fakat halk onun uğursuz olduğuna inanmıştı; halkın isteğine adanan bir kurban oldu. Kellesini almak için Edirne'den Belgrad'a yollanan yeniçeri ağası, Sadrâzam'a kendi hizmetkârları tarafından boğdurulması için bir imtiyaz tanıdı. Sonunun ne olacağını tahmin eden Kara Mustafa Paşa idam edilmeden önce İstanbul'a gizlice bir seyahat yapmış ve mirasını vârisleri arasında pay etmişti. Kendisi ve çocukları tarafından yolu bilinen bir mahzene kapatılan servetinin başkaları tarafından öğrenilmemesi için mahzeni yapan Arnavut işçiler boğdurulmuştu.

Belgrad'a tekrar geldiğinde, sarayının terasından karşıki tepeleri seyrederken bir grap atlının dolu dizgin geldiğini gördü ve kemendin soğuk temasını boynunda hissetti. Adamlarını gelenlere gönderdi onları gayet iyi karşıladı, ikramda bulundu, sonra kuşağından çıkardığı mühürleri öpüp başına koyduktan sonra, namazını kıldı, çömelmiş halde iken kemendin boynuna geçirilmesini istedi ve islâmiyetin yenilgisi uğruna kendisini fedâ eden efendisinin iradesine hayır dualar ederek son nefesini verdi.

XXXIII

Sobieski'nin ölümü daha uzun ve belki daha zalim oldu. Soyluların kıskançlığı, diyetlerin kargaşalığı,

cumhuriyetin başıbozukluğu, şan ve kudretin zirvesine çıkardığı, fakat orada tutunmasını bilmeyen milletinin nankörlüğü, karısının entrikaları ve nihayet, dehâyı bile çökerten ihtiyarlık, işgâl ettiği tahta olan vakitsiz rekabet ve kendi sarayında hayatına kastedilmesi için tertiplenen oyunlar, uzun hayatını zehirledi. Kaderin bir kurtarıcı olarak gönderdiği bir büyük adamı milleti hiçbir zaman bu şekilde kötü değerlendirmemiştir.

O kadar çok sevdiği Mariette'i bu büyük adamın hayatını solduracak ve kısaltacak üzüntüler vermekten kaçınmadı.

Tarihini yazan de Salvandy şöyle der: «Marie - Casimire, onu taca kavuşturan kahraman için bir felâket olmuştur... Kral hayattayken, ailesi, Lehistan ve Avrupa onun mirasını paylaşıyorlardı. Oa da, mahzun vatanının sinesinde bırakacağı boşluğa gözlerini dikmiş bu boşluğu dolduracak çevreleri arıyordu. Ailesi içinde meydana gelen olayların verdiği üzüntüler içinde düşüncesi Lehistas'ın geleceği üzerinde dolaşıyordu!»

XXXIV

Bütün felâketler yetmemiş gibi, birbirlerinin canına düşman olan iki oğlu silâh elde, gözleri önünde birbirlerini tehdit ediyorlar ve milleti şimdiden iki ayrı kampa bölüyorlardı. Prens Sapieha'nın taraftarları Diyet'i kana boğup, başkentte Taht'ı tehdit ederken Sobieski günün birinde Lehistan'ı gerçekten yutacak olan Rusya'nın Deli Petro'nun elinde gittikçe daha güçlendiğini görüyordu. Vücudunu kemiren hasta-

lığın pençesinde Diyet'in anarşisinden kaçmak için sığındığı manastırda bile rahat bırakmıyorlar; kraliçe rahipleri vasıtasıyla elinden Taht'ı oğullarından birine bıraktığına dair bir yazı almak için onu hasta yatağında bile üzüyordu.

Doğumunda olduğu gibi ölümünde de hava fırtınalıydı.

Dul karısı oğullarının seçilmemesi için karşı görüşte olanlarla tertiplere girdi, ihtiraslı soylulara elini uzattı. Taht hem dulun hem de oğullarının elinden kaçtı; Vola ovasında ata binmiş yüksenbin kişi kılıç elde, biri Avusturya'nın, diğeri Fransa'nın himayesinde iki kral birden seçti.

Sonunda Avusturya'nın ve Papa'nın desteklediği Auguste de Saxe çoğunluğun desteğini kazandı.

Şimdi Edirne'ye dönelim.

XXXV

Edirne'deki Sarayına gelen Padişah Kara Mustafa Paşa'nın idamından sonra İbrahim Paşa'yı Sadrâzam seçti. Savaşın başlamasındanberi yürüttüğü Kaymakamlık görevi onu bu makama hazırlamıştı. İbrahim Paşa Devlet'e hizmet etmekten başka bir ihtirası olmayan, Devlet yönetiminde ve savaşta olgunlaşmış dürüst ve sadık bir adamdı. İki Köprülü'nün dehâsına sahip olmadan onların geleneklerini yaşatıyordu. Padişah'ın yakınlarına ve Kara Mustafa Paşa'ya karşı duyduğu kıskançlık tek kusuru idi. Hepsini ya sürdü, ya da idam ettirdi. İlk yıllarındaki anarşi felâketinden devamlı olarak çekinen Sultan IV. Mehmed, sevdiklerine karşı olsa bile Sadrâzamlarının yö-

netimine hiçbir surette karışmıyordu. İktidarın bir elde toplanması tek düşüncesi idi; bu iktidarın sorumluluğunun karşılığı ise idamdı. Kara Mustafa Paşa'nın yükselttiği adamların hepsi onunla birlikte gözden düştü.

XXXVI

Bu arada kendi imkânlarına terkedilen Macaristan, Lorraine Dükü'nün ve Lehlilerin topları altında şehir şehir teslim oluyordu; başkent Peşte kuşatma olmaksızın Almanların eline geçmişti; Budin, kahraman savunucusu Kara Mehmed Paşa'nın kumandasında birçok saldırıyı bertaraf etmişti; bir şarapnel ile eli parçalanmasına rağmen topçusunun başında Budin'i savunan Türklerin başından ayrılmamıştı. Sarayının önünde bir sedyeye yatmış oradan savunmayı yönetirken yanı başında patlayan bir bomba barsaklarını parçaladı, ölüm döşeğinin yanına bütün kumandanlarını çağırdı ve azimli bir sesle kendisinden sonra kumandan olmaya en fazla lâyık olan İbrahim Paşa'yı yerine tâyin ettiğini söyledi.

Tarihçi Râşid'e göre, «İbrahim Paşa altıbin askerine öyle bir ruh verdi ki, binlerce hıristiyanın başı kesildi, hepsi kılıçlarını göğe doğru kaldırdılar ve Ebediyet'in Tahtı'nı tutan melekler Budin garnizonunun fedakârlığı için alkış tuttular.»

Bu kale Avusturyalılar için felâket oldu. Budin kuşatmasını kaldırırlarken, Sobieski de, Babataghi'de Lehlileri yenen Süleyman Paşa'nın kumandasındaki Kaminiçe kuşatmasını altmış günlük tabya savaşından sonra kaldırmak zorunda kalıyordu.

XXXVII

Viyana'ya yapılan sonu belirsiz sefer sırasında hareketsiz kalan Venedik, nihayet Sobieski'nin zaferlerinden istifade ederek Türkiye'ye savaş ilân etti. Cumhuriyet'e saldıran ise Türkiye oldu. Venedik Senatosu intikam saatinin geldiğine karar verdi. Venedik donanması Adriyatik'te yeni adayı zaptetti, Arnavutluk kıyılarında çıkartma yaptı ve Yunan takım adalarını tehdit etmeye başladı.

Padişah'ın gözdelerinden Kapdan-ı Deryâlığa getirilmiş olan Mustafa Paşa Rodos ile Sakız arasında kalan bölgeyi tutarak Venediklilerin iki kadırgasını zaptetti. Aynı anda Belgrad'da seksenbin kişilik bir kuvvet toplanarak Tekeli'nin Almanlara karşı savunduğu Macar şehirlerini kurtarmak için hareket etti. Yeni Sadrâzam'ın enerjik çabaları sounda biri Dalmaçya'da Venediklilere, diğeri Macaristan'da Lorraine Dükü'ne karşı 3. cüsü de, eğer Lehistan Diyet'i barış görüşmelerine başlamayıp, kralın elinden silâhını almasaydı, Lehistan'a karşı olmak üzere üç ordu teşkil edildi.

XXXVIII

Venedik kumandanı Piero Valiero eski İspartalıların torunlarını kolayca Türklere karsı ayaklandırdı; Mora, Dalmaçya ve Arnavutluğun bu hıristiyan halkı daima efendi değiştirmeye mahkûmı olmuştur. Karşı taraftarları tutan yerli halkın kale kuşatması veya anî baskınları şeklinde adetâ bir iç savaş, kesin bir netice alınamadan devam etti.

Macaristan'da, Lorraine Dükü, Leslie Kontu ve Mareşal Schuelz'in emri altında nihayet yetmişbeşbin asker toplayan Avusturyalılar, sanki bir seferde Türk ordularının kalıntılarını temizlemek istercesine bütün Macar topraklarını istilâ ettiler. Uyvar beğlerbeği Hasan Paşa ölmeden önce «Anladığım kadar burda hıristiyanlara karşı bir zafer kazanmak ümidi artık yok!» demiştir. Uyvar kalesi Lorraine Dükü tarafından kuşatılırken, İbrahim Paşa da seksenbin askeriyle, Osmanlıların Macaristan'daki tek dayanak noktası olan ve geçen yıl Sobieski tarafından fethedilen Estergon'u kuşatıyordu. Estergon önünde Lorraine Dükü'nün birlikleri tarafından saldırıya uğrayan İbrahim Paşa bin arabalık ağırlıklarını bırakarak geri çekildi.

Bu zaferden sonra Uyvar önlerine gelen Lorraine Dükü 19 Ağustos 1685 günü yapılan bir saldırılan sonra kaleyi düşürdü.(*) Türklerin kalenin burçlarına diktikleri beyaz teslim bayrağını görmemezlikten gelen Almanlar Türk erkeklerini kılıçtan geçirdiler, kadınlar ile çocukları hıristiyan ordusunun kumandanlarına sattılar, paşanın kesik başını ise Viyana kapısına astılar. Bu arada Leslie Kontu Hırvatistan'ı ele geçiriyor, yakıyor ve katliamlar yapıyordu.

Yukarı Macar kralı Tekeli'nin sadakatsizliği veya gevşekliğine bağlanan bu felâketler Sadrâzamı, onun nezdinde Osmanlı kumandanlarının hatalarını ödetmeye itti. Varadin paşası tarafından yapılan bir

---

(*) *Estergonda Almanlar 4 misli fazlaydılar; yukarıda ise son olarak kaleyi 400 kadar Türk savunuyordu. Yazarın hıristiyanların yenilgisinde kuvvet karşılaştırmasına karşılık, Türklerin yenilgisinde sessiz kalmasına dikkati çekeriz.*

çağrıya uyan Tekeli, yedibin süvarisinin gözleri önünce tutsak edildi, zincire vurularak İstanbul'a yollandı. Hayatının geri kalan kısmı hürriyet ile esaret arasında ümit ve ümitsizlikler arasında geçti. Müttefiki Türklerin ona bir krallık yerine ekmek verdikleri İznik'te hayatının sonuna kadar yaşadı.

XXXIX

Sadrâzam değiştirilmesi talihi değiştirmemişti. Tuna'nın kraliçesi Budin, 1686 yılında ebediyen Avusturya hâkimiyetine girdi;. Siklos bir hücumda alındı, bunca zaman Asya'nın Avrupa'ya akmasına tanık olmuş olan köprüsüyle Osiyek kalesi de düştü. Segedin, Almanlar tarafından ele geçirilen son Macar kalesi oldu. Almanya İmparatorluğu, Lehistan ve Rusya tarafından gerçekleştirilen üçlü bir ittifak Türkleri kuzeyden ve batıdan bir çember içine alıyordu. Sobieski Moldavya'yı tahrip ederken, Rus prensi Basil Galitzin Kırım'a seferler yapıyordu. Urkapıda kahramanca dövüşen Kırımlılar bu sefer ülkelerini Rusların istilâsından korudular.

Ava karşı gittikçe artan merakının Macaristan ve Kırım meselelerini unutturduğu Sultan IV. Mehmed'e karşı ülkede gelişen muhalefet Edirne ormanlarına kadar aksediyordu; millî gurur gibi din de ulemânın suçlamaları ile yenilgiler karşısında Halife'nin ihmaline karşı sesini yükseltmekten çekinmiyordu. Kışlalarda, İstanbul'un kahvehane ve camilerinde vatanperver bir ihtilâl havası esiyordu. Ulemâ tarafından zorlanan Şeyhülislâm, sahip olduğu imtiyazın izin verdiği nispette tenkidler yapmaya başladı.

Çocukluğunda örneğini gördüğü bu isyan belirtilerini dikkatle izleyen Sultan Mehmed hemen İstanbul'a

döndü, Şeyhülislâm'ı azletti ve bir zamanlar Viyana seferinin en ateşli taraftarı olan, halbuki şimdi halkın hoşuna gitmek için aleyhte konuşan Şeyhülislâm'ı haklı olarak itham etti. Köprülüler'in son ferdinin oğlunu, lâyık olduğu şekilde Kaymakamlığa getirdi. Alınan köklü tedbirler sonunda bu üçüncü Köprülünün bilgeliği bir müddet için halkın memnuniyetsizliğini önledi.

Cesaretini kaybetmiş askerlerini Tuna'dan geçirerek yeni bir yenilgiye ve geri çekilmeye atan Sadrâzam Süleyman Paşanın ölçüsüz cüreti Köprülü'nün aldığı tedbirleri bir günde yıktı. Artık Türk hâkimiyetini tanımayan Macaristan, Avusturya Hanedanını ülkenin tek krallığı olarak kabul etti. Türklerin iki yüzyıldan beri vatanlarının bir parçası olarak saydıkları bu büyük ülkenin ebediyen kendilerinden kopması halk arasında şaşkınlık, ordu içinde hiddet yarattı. Geceleyin yeniçeriler tarafından otağında sarılan Sadrâzam, öldürülmemek için gizlice karargâhtan kaçmak zorunda kaldı. O zamana kadar silik kalan Siyâvuş Paşa, ayaklanmış asker tarafından ertesi gün Sadrâzam ilân edildi. Hiddetlerini muhafaza ederek İstanbul üzerine yürüdüler.

XI.

Onlara karşı yeni bir ordu çıkaramayacak durumda olan Sultan IV. Mehmed, Siyâvuş Paşa'ya Devlet'in mühürlerini sunarak, isyanı en uygun şekilde bastırmak yolunu buldu. Siyâvuş Paşa, Edirnede Sadrâzam ilân edildi; üzerine aldığı görevden dolayı cesaretlenen Siyâvuş Paşa, Belgrad'da başlattığı hareketi Edirne'de de devam ettirmek istedi. İtaatsizlik onun da imkânlarını aştı, ordu içindeki kışkırtıcılar İstanbul'a yürümesi için

Sadrâzamı sıkıştırmaya başladı. Padışah onu bir kurtarıcı olarak karşılamaya hazırlanıyordu. Sonunda Siyâvuş Paşa durumunu değiştirerek otoritesini sarstığı Hükümdarın tahtını koruma yoluna gitti.

Halk ve ulemâ isyan ile ihtiras arasındaki bu olağan anlaşmayı kabul etmedi. Din adamlarından, ordu kumandanlarından ulemâdan, şeyhlerden ve ünlü kadılardan meydana gelen bir divan, imparatorluğun kurtuluşu üzerine görüşmeler yapmak üzere Orta Camii'nde toplandı. Adının ilham ettiği vatanseverlik ve sevgiden istifade eden Kaymakam Köprülü, Cami'ye gelmeye cesaret etti. Orada bir hitabet örneği vererek talihsiz padişahın hayatta kalması için savunma yaptı. «O, zayıflıkları ve basımıza gelen felâketlerden dolayı taht'tan inmelidir, fakat sadece Tanrı'nın yargılamaya hakkı olduğu bir padişahı ölüme mahkûm ederseniz kendi şerefinizi lekelemiş olursunuz» dedi.

Efendisinin hayatını kurtarmak üzere camiye gitmeden önce padişahın kardeşlerinin ve oğullarının idam edilmelerini önlemek için saraya gitmiş, şehzadeleri alarak kendi sarayına yollanmış ve adamlarının muhafazasına bırakmıştı. Nitekim Köprülünün tedbirleri sayesinde bu şehzadeler ölümden kurtulmuşlardır. Güvenliğinin rehineleri veya kurbanları olacak şehzadeleri Sultan IV. Mehmed boşuna aratmıştı.

Halkın temsilcilerinden hal'edildiğini öğrenen padişah şikâyet etmeden kaderi önünde tevekkül gösterdi. Onlara, «Müslümanların sadakatsizliği ile haklı olarak tahrik olan ilâhî hiddetin kefareti başım üzerine olsun. Haydi kardeşim Süleyman'a gidin ve milletin sesiyle belirlenen Tanrı'nın iradesine uyarak bundan böyle Devleti yöneteceğini söyleyin» dedi.

Bu sözlerden sonra ebediyen dairesine çekilerek orada zevk içinde yaşamaya veya çocukluğunda tanık olduğu gibi, hücreden taht'a, taht'tan hücreye hükümdar yollayan halkın anî değişikliklerinden birini beklemeye başladı.

XLI

Arkalarında kalabalık olduğu halde Camiden çıkan temsilciler, Köprülüoğlunun şehzadeleri muhafaza ettiği yere geldiler

Bunca yıl mahpus tutulmanın bütün düşüncelerini göğe çevirdiği Şehzade Süleyman, «Ne istiyorsunuz, neden rahatımı bozuyorsunuz?» diye gelenleri azarladı. «Tabiat ağabeyime size hükmetmesi için gerekli hakkı vermiş, ben ise bir köşede ezelî gerçekleri düşünmek için dünyaya geldim.»

Temsilcilerden biri, «Milletin sesi, Hükümdar için bir vahiydir, Efendim; sizi Osmanlıların başına geçirmemek Tanrı'nın iradesine karşı suç olacaktır» dedi.

Derviş hayatının inzivasına alışmış olan Sultan II. Süleyman kendisi için hazırlanan taht'a korkarak çıktı. Fakat taht'a oturur oturmaz, sanki yasak bir eşyaya dokunmuş gibi, ayağa kalktı, diz çökerek namaz kıldı. Halk ile birlikte gelen yüksek rütbeli makam sahiplerinden, subaylardan ve askerlerden pek emin olmadığı için, kardeşinin kendisine bir tuzak kurduğunu sanıyor, etrafına bakınarak cellâtların nereden çıkıp geleceğini kolluyordu.

XLII

İstanbul'daki ordu yeni padişahı Devlet'in mühürlerini yine âsilerin önderi Siyâvuş Paşaya vermeye mecbur etti. Başkentin sivil yöneticileri ile barışmak isteyen Siyâvuş Paşa, yeni padişahın tahta geçmesi sırasında yeniçerilere verilmesi âdet olan ulûfe dağıtımını engellemeye ve âsi birliklerin öncelikle başkentten uzaklaşmasını sağlamaya teşebbüs etti; ancak en yüksek mevkiyi askerin itaatsizliğine borçlu olan kimsenin onların aç gözlüğünü reddetmeye hiç bir zaman hakkı olamazdı. Sarayında yeniçeriler tarafından kuşatılınca kendisini aslanlar gibi boşuna savundu; odadan odaya devam eden bir kovalamaca sonunda onaltı yeniçeriyi yere serdikten sonra onu da şehit ettiler.

İstanbul'da şimdiye kadar meydana gelen büyük isyanların hiçbirinde görülmeyen bir olay cereyan etti; Sadrâzamın haremine tecavüz eden yeniçeriler, karısının elbiselerini çıkararak zavallı kadını çıplak olarak arkadaşlarının hayâsız bakışlarına teşhir ettiler; iki kızından büyük olanının kulaklarını keserek pırlanta küpelerini aldılar ve en gencini köle pazarında altı akçeye sattılar. Oradan ayrılarak, kanlı elleri ile Siyâvuş Paşanın taraftarlarının evlerini yağmaladılar, katliam yaptılar.

İstanbul birkaç saat için sanki barbar bir sürünün işgaline uğramış gibi çalkalandı. Sadrâzamsız ve ordusuz kalan padişahın bulunduğu sarayın kapısında Köprülü'nün yanında toplanan ulemâ Hz. Muhammed'in yeşil sancağını açtı, minarelerin tepesinden iyi müslümanları vatanın, tahtın ve yasaların imdadına çağırdı.

Cinayetlerinin uyandırdığı şiddetli tepkiden çekinen yeniçeriler Siyavuş Paşa'nın katillerini teslim ederek kendiliklerinden saray'ın önüne gelerek padişahın emrinde düzene girdiler. Ağaları İsmail Paşa birkaç günlüğüne Sadrâzamlığa getirildi; cinayetlerine ara vermeden bu sefer eski suç ortaklarını idam ettirmeye başladı; emri üzerine harekete geçen cellâtlar Boğaz'ın kıyılarını boğdurulmuş cesetlerle doldurdular.

XLIII

Sınır boyarında üst üste gelen felâketler başkentteki sarsıntının tepkisi gibi devam ediyordu; uzun bir kuşatmadan sonra Türklerin batı Avrupa'daki müstahkem mevkii Belgrad, Bavyera Düküne teslim oluyordu. Morosininin kumandasındaki Venedikliler Dalmaçya'yı fethediyorlar ve Ağrıbozu kusatıyorlar; Viyana Sarayı, Türk İmparatorluğunun parçalanmasında eline geçecek yerleri önceden tasarlıyor; barış karsılığında Macaristanın bütününü, Esklâvonya'yı, Hırvatistan'ı, Bosnayı, Sırbistan'ı, Erdel'i, Eflâkı, Boğdanı, Kırımın yarısını ve nihayet Venediklilerin ellerine geçen yerler de dahil olmak üzere Yunanistan'ı istiyordu. Bu İmparatorluk kurulduğu gibi çabukça yıkılacaktı. Sadece Fransa, Bâb-ı Âli'ye bağlı kalıyor ve II. Süleyman Hanın düşmanları ile savaşmak üzere yüzbin kişilik bir ordusunu Almanya'ya yolluyordu.

XLIV

İmparatorluk gibi harem de göşyaşı ve matem içindeydi. Sultan IV. Mehmedin oğulları ve gözdeleri ya

Arabistan'a sürülüyorlar, ya da Saray'da hapsediliyorlardı. Rebia Haseki Sultan daima kalbine hükmettiği hocasından ebediyen ayrılıyor ve gözyaşları içinde hayatının son günlerini geçirmesi için Eski Saraya yollanıyordu. Onu imparatorluğun gözdesi yapan bütün güzelliğini, enerjisini ve baştan çıkarma kabiliyetlerini hâlâ muhafaza ediyordu. Hatlarının zarifliği, teninin parlaklığı, gözlerinin maviliği, altın sarısı saçları, sesinin ahengi ve zekâsının derinliği, esarette bile olsa eski bir padişahı uyandıracak ve gizlice entrikalar çevirttirecek kadar tehlikeli görülüyordu.

Efendisinin hiçbir zaman başka bir kadına hayranlık duymasına izin vermemişti. Bir seferinde Sultan IV Mehmed Kandilli'deki kasrında cariyeleri ile eğlenirken kocasının gözünde, rakseden bir cariyeye karşı arzu izleri sezen Rebia Haseki Sultan, harem ağalarından birine verdiği emirle o cariyeyi kaza süsü vererek denize attırmıştı.

Artık Rebia Gülmüş, Eski Saray'ın bir ucunda şehzadelerinin idam haberini veya tahta geçtiklerini bekleyecekti.

IV. Mehmed'in kardeşi olan Sultan II. Süleyman, ağabeyinin saltanat döneminde hayatta kalmasını bu kadına borçlu olduğu için ne ondan, ne de oğullarından alınacak bir intikamı vardı. Ruhça sofu, yürekçe mütevazi, mizaçça bağışlayıcı olan Sultan II. Süleyman yeniçerilerin siyasî zorlamasıyla iktidara geldiği için ızdırap çekiyordu. Kırkbeş yaşına kadar dünyayı köşkünün parmaklıklarından seyretmiş, sert ve dalgın görünüşlü, esmer tenli, derviş gibi zayıf, basit ve temiz alışkanlıklara sahip ve kendisini dine adamış olan bu padişah,

imparatorluğun bozulmuş vatanseverliğini din ile yoğurarak ciddî ve yenilik taraftarı bir Hükümdar olacağının bütün belirtilerini taşıyordu; şimdi ona gereken tek şey büyük bir saltanat dönemini yenileyecek bir Sadrâzamdı.

Fâtih milletlerin kaçınılmaz ve olağan bir cezası olarak, istemeyerek kendisini iktidara getiren ordunun diktatörlüğünden nefret ediyordu. Bu milletler, başka milletleri boyunduruk altına almada kullandıkları ordunun aşırı istekerine boyun eğmek zorunda kalarak can vermişlerdir. Haksızlıklarının vasıtası olan ordu, sonradan onların esaretinin vasıtası olmaktadır; bu olaya Tanrı'nın intikamı olarak bakabiliriz.

YİRMİYEDİNCİ KİTAP

I

Fransa, Ren kıyılarında Avusturya Hanedanı'nın orduları üzerine dörtyüzbin askeriyle yüklenince Türkiye'yi kurtarmış oldu. Fakat onu kurtarması yetmemiş, Türkiye kaybettiği yerleri geri alamamıştır

Türklerin Viyana ile Edirne, Adriyatik ile Çanakkale arasındaki mesafede gerilemesine tanık olan, kısa süreli ve bozgun dolu saltanat dönemlerini anlatmadan önce, tarihçinin aklı ister istemez Osmanlıları şaşkına çeviren bu anî gerilemenin sebeplerini aramaya itilmektedir. Bir anlık bir bakış bu sebepleri ortaya çıkarmaya ve bir kelime ile siyasî filozofa herşeyi açıklamaya yetmektedir; savaş san'atı Avrupa'da gelişirken, Doğu'da yerinde saymıştır. Batılı güçlerde, kafanın uzuvları yönetmesindeki sür'at, intizam ve kuvvet ahengiyle hareket eden, yüzbinlerce askerin oluşturduğu düzgün ve disiplinli orduları vardı. Halbuki Türkiye'de hiçbir zaman bir bütün olamayan, kütleler halinde, kahraman fakat dağınık ve itaatsiz bir ordu vardı. Üstelik Avrupa'da çocukluklarından itibaren savaş sanatı ve mesleği içinde yetişmiş, birlikleri tarafından tanınan, zafer veya yenilgiden sadece hükûmetleri veya milletleri önünde sorumlu olan generaller vardı. Türkiye'de ise padişahın kaprisi veya sultan

hanımın lütfû ile iş başına gelmiş, bir gün öncesine kadar askerler tarafından adı ile bilinmeyen, Devlet'in mühürlerine sahip olunca askerî dehâya da sahip olacağına inanılan ve arkasında yenilgi halinde kemend, muharebe esnasında ölürse cennet olduğunu bilen Sadrâzamlar ve Serdâr'lar vardı. Cellâdın gözü altında olan bir Sadrâzam mutlak kudret ile Osmanlıların başkumandanı oluyordu.

Son olarak Avrupa'da İtalyan iç harplerinde doğan, İspanya'da gelişen, Fransa'da tamamlanan, Almanya'ya götürülen, Macaristan'a, Lehistan'a, İsveç'e, Rusya'ya yayılan savaş sanatı, aynı çağda bir arada ortaya çıkan Montecuculli'yi, Veterani'yi, Condé'yi, Türenne'i, Lorraine Dükü'nü, Saksonya Elektörü'nü, Sobieski'yi, Demirbaş Charles'i, Deli Petro'yu ve nihayet Savoie'lı Eugène'i yaratmıştı. Avrupa'nın koruyucu dehâsı Osmanlıların son Viyana seferinde Batı'nın karşılaştığı tehlikeleri dengeleyecek şekilde bu kumandanları ortaya çıkarmış gibiydi. Almanya'nın talihi ona bütün bu kumandanları içinde en fazla çekinilen Savoie'lı Eugène'i vermişti.

II

Savoie'lı Prens Eugène, Tarih'in önceden ortaya çıkardığı ve İlâhî Takdirin tabiata ve cemiyete rağmen önüne geçilmeyecek bir şekilde yolunu açtığı kişilerden biriydi. Dedesi o zamanlar Savoie Dükü, babası Soissons Kontu, annesi de Kardinal Mazarin'in yeğeni güzel Olympe Mancini idi. Soissons Kontesi XIV. Louis'nin sarayında bazı zehirleme olaylarına adı karıştığı

için adlî takipten kurtulmak üzere Bruxelles'e kaçmıştı.

Doğuştan çirkin, sakat omuzlu, uzun boylu olan oğlu göz kamaştırıcı siması ve vaktinden önce gelişmiş zekâsına rağmen askerliğe lâyık görülmediği için kiliseye verilmişti; savaşçı mizacı ve şana karşı duyduğu ihtiras manastır köşelerindeki bu münzevi hayata isyan etmesine sebep oluyordu. Bütün hayallerinde ve çalışmalarında Plutarque'ın hayatlarını anlattığı kahramanları taklit etmeye çalışıyordu. Gelecekteki kilise içi görevini garantilemek için verilen Savoie Abbe'si ünvanına rağmen XIV. Louis'yi, bir bölüğün başına gelmek için sıkıştırıyordu. Belki, orduyla uyuşmayan bir yabancıya karşı kralın duyduğu nefret, belki de Fransa'da gelişmeye meyilli olan Savoie ailesinden birine karşı Savaş Bakanı Louvois'nın kuşkusu, Prens Eugène'i kralın hizmetinden mahrum etti. Orduya kabul edilmemesi Prens'in kalbinde krala karşı çok acı bir öç duygusunu uyandırdı; XIV. Louis'nin amansız bir düşmanı olacağına dair yemin etti. Şan ve şöhrete karşı duyduğu aşk ile nefret ve intikam ihtirasının iki itici gücü oldu. Bazı insanlar kendileri hakkında yanılanlara sonradan çok acı dersler vermiştir; Savoie Abbesi de bunlardan biriydi.

Viyana'ya gitmek üzere ülkesini terketti; orada akrabası olan İmparator Leopold onu hararetle karşıladı. Türklere karşı düzenlenen seferde Lorraine Dükü'nün ve Sobieski'nin emrinde gayreti ve akıllı yönetimi ile dikkati çekti, Viyana'nın kurtuluşundan sonra dragon süvarileri alayının kumandanlığına getirildi. Macaristan'daki muharebeler sonunda büyüyen adı onu İmparatorluk orduları generalliğe getirdi.

Eriştiği parlak şanı yaralamak isteyen Louvois, XIV. Louis'nin ağzından, Fransız olarak doğmuş fakat yabancı ordularda hizmet gören generallere karşı ebedî bir sürgün cezasını getirtti. Bunu duyan Prens Eugène «İstediğini yapsın, ona rağmen Fransa'ya gireceğim ve beni tanımayanlara korkulu rüyalar göstereceğim» demiştir.

Nitekim Fransa'nın imtiyazlı eyaleti Dauphiné'de meydana gelen olaylar ve İmparator'un müttefiki Piemonte'lilerin mağrur generalin kumandasında o eyalete yaptıkları istilâ hareketi tahminlerini doğruladı. XIV. Louis've inatmış gibi Avusturya İmparatorluğu'nun başkumandanı oldu; hareketlilikte Büyük Condé'ye, ihtiyatta Turenne'e, (*) tâbiyede Montecuculli'ye, sebatta Sobieski'ye yetişti, Macaristan'da, Ren'de, Fransa'da, İspanya'da, Tuna'da sürekli muharebeler içinde geçen bir hayat yaşadı ve zaferleri ile kişiliğinde Annibal, Sezar ve II. Frederik'i birleştirdi. Sobieski hıristiyanlığın kalkanı olmuştu; Savoie'le Prens Eugène Osmanlıların felâketi olacaktır. Bir adamın imparatorlukların kaderi üzerinde ne dereceye kadar söz sihipi olacağı bilinemez. Prens Eugène bunu hem Fransızlara, hem İspanyollara hem de Osmanlılara gösterecektir.

III

Sultan II. Süleyman'ın ilk saltanat günleri onu tahta geçiren yeniçerilerin hâkim ve oynak saltanatı

(*) Aynı çağda yaşamış büyük Fransız kumandanları.

oldu. Zulümlerinin araçları ve kurbanları olan bir sürü veziri ve ağayı başa geçirdiler ve sonra katlettiler. Zekâsı ve enerjisi ile bu narışıklıkları önleyecek tek adam olan Kaymakam Köprülüoğlu'nun sürülmesini sağladılar. Sürgün sayesinde efendisine ve vatanına hizmet için uygun zamanı huzur içinde bekledi. Halkın ve ulemânın askerin başıbozukluğuna karşı gösterdiği tepki Saray'a nefes aldırınca, İsmail Paşa adında bir ihtiyara Devlet'in mühürleri yollandı. Bir sepicinin oğlu olan Mehmed Efendi Şeyhülislâm seçildi. Yeniçerilerin son ağası halkın desteklediği cellâtlar tarafından askerlerinin gözü önünde idam edildi; Siyâvuş Paşa'nın kaatilleri, karısına ve kızına tecavüz edenler Atmeydanı'nda asıldılar; bir müddet devam eden tedhiş kışladan çıkan ayaklanmayı yeniden yerine sokmayı başardı.

Bu aziller, tâyinler, karşılıklı katliamlar devam ederken Venedikliler Yunanistan'ın ve Adalar'ın fetih ve işgalini tamamlıyorlardı. Macaristan, Bosna, Dalmaçya, Teselya büyük parçalar halinde İmparatorluktan koparılıyordu; bütün Anadolu da ayaklanmıştı; Sadrâzam da o yaşında, bir eliyle Taht'ı ayakta tutmak, diğer eliyle sınırları kollamak işini beceremiyeceğini anlayınca altmış günlük bir iktidardan sonra yerini, Belgrad'da Kara Mustafa Paşa'yı idam ettirmiş olan Çanakkale Muhafızı Mustafa Paşa'ya bıraktı. Bu Sadrâzam, Kandiye'de ayaklanıp Serdârı Zülfikâr Paşa'yı ve diğer önemli kumandanları katletmiş olan garnizonu itaat altına almak üzere Köprülüoğlu'nu sürgünden geri çağırdı.

Temeşvar'da da asker, maaşının geç dağıtılmasını bahane ederek kumandanını öldürmüştü. Tuna ordu-

sunda isyan eden kumandanlardan biri olan Yeğen Osman Paşa emrindeki birliklerle Belgrad'a yürüyor, Divan tarafından atanmış olan Serasker'i yeniçerilerin mutlak desteğine dayanarak küstahça azlediyordu. Tuna ordusunda devam eden bu düzensizlikler Belgrad'ın kolayca Avusturyalıların eline geçmesine sebep oldu; Prens Eugène bu muharebe esnasında ilk yarasını aldı. Aynı anda Ruslar Prens Galitzin kumandasındaki orduları ile Kırımlıları Urkapı'ya kadar kovalayacaklardır.

Belgrad'ın düşmesinden fevkalâde endişelenen Padişah Edirne'ye gelerek Avrupa sınırlarındaki olayları daha yakından incelemeye başladı. Taze birliklerle kuvvetlendirilmiş olan Ordu peşinden geliyordu. İmparatorluğun en sağlam ve en güçlü müttefiği olan Kırım Hanı Edirne'ye çağrılmıştı; II. Süleyman onu, Anadolu'da yeniçerilerin isyanını devam ettiren Gedük Mehmed Paşa'yı ve Tuna kıyılarında Gedük Mehmed ile işbirliği yaparak ayaklanmış olan Yeğen Osman Paşa'yı ezmek üzere görevlendirdi.

IV

Devlet'in Avrupa ve Asya'da böyle alev alev yandığı bir devirde Avusturya ile bir barış anlaşması şart olmuştu. Sultan II. Süleyman barış görüşmelerini, uzun yıllar Fransa ve İngiltere'de elçilik yaparak Avrupa siyaseti ile yoğrulmuş Zulfekâr Efendi ile Bâb-ı Âli'nin tercümanı Rum Morokordato adlarında iki büyük diplomata emanet etti. Viyana'ya gelen iki elçi, Avusturya'nın aşırı talepleri karşısında şaşırmadılar. Daha önce Fransa elçisi Guilleragues, Avusturya'yı zor-

lamak için XIV. Louis'nin ikiyüzbin askerini Ren'i geçirmeye hazır tuttuğunu bildirerek onları uyarmıştı. Elçiler Avusturya'nın ordularının büyük bir kısmını Tuna'nın öteki tarafında tutmak zorunda olduğunu biliyorlardı. Avusturya, Bâb-ı Âli'nin Macaristan'ı Esklâvonya'yı, Bosna'yı, Sırbistan'ı, Erdel'i Eflâk'i Boğdanı, ve Basarabya'yı kendisine, Yunanistan ile Dalmaçya'yı da Venedik'e tamamen terketmesini istiyordu.

Bâb-ı Âli'den zorla geri istenen bu topraklar Türklere eski enerjilerini kazandırdı. Bütün İstanbul büyük bir utanç içinde kıvranıyor, eyaletlerde silâhlı ordular teşkil ediliyor ve Padişah, ataları gibi, bizzat sefere çıkarak dininin intikamcısı veya şehidi olacağını söylüyordu. XIV. Louis bu vatanseverlik akımını, Bâb-ı Âli'ye bütün Macaristan'ı vaad ederek, kışkırtıyordu. Bu ittifaktan cesaret alan Padişah Edirne'den Sofya'ya geldi ve Recep Paşa'yı Serdâr olarak tâyin ederek ordularını Macaristan'a gönderdi. Macarların kalbinde millî bağımsızlıklarının hâtırasını temsil etmek isteyen II. Süleyman, eski Kral Tekeli'yi İznik'teki sürgün yerinden aldırmış, Ordu'nun önünde bir arabaya koydurmuş, yanına da hâlâ eski krallarına bağlı Macarlardan meydana gelen bir maiyet vermişti. Yıpranmış olan eski Kral çocukları için bir krallık elde edeceği için kendi kendine seviniyordu.

Fakat hayâl kısa sürdü. Bade Prensi tarafından kumanda edilen İmparatorluk ordusu Belgrad'dan ayrılmış, hıristiyanlar için bir sürü bozguna sahne olmuş olan Morava nehri kıyılarında beceriksiz Osmanlı kumandanını bekliyordu. Niş yakınlarında onbin Türk, Avusturya topçusunun ateşi altında birkaç saat içinde

imha oldu. Galipler kaçanların ardından Bulgaristan'ın müstahkem mevkii olan Niş'e girdiler. Geri çekilen orduyu Sofya'da karşılayan Padişah Recep Paşa'yı uğradığı bozgundan dolayı idam ettirdi.

V

Fransızlarla Ren üzerinde savaşmak mecburiyeti Avusturya ordusunun Niş'den daha ileri gitmesine engel oldu. Bu devlet de en az Osmanlı İmparatorluğu kadar barışa ihtiyaç görüyordu. Kırımlılar ikiyüzbin Rus'u Urkapı'da kahramanca ezerek yok ettiler; elde ettikleri zaferden istifade etmek kabiliyetinden yoksun olan Lehliler, iç kavgalarda bütün kahramanlıklarını harcıyorlardı; Avusturya Kuzeyli komşularından hiçbir şey ümit edemezdi. Tehlikenin büyüklüğünü kavrayan Sultan Süleyman Kandiye'den Osmanlılara eski saadetli günlerini yaşatacak olan tek vezirini çağırttı.

Üçüncü Köprülü nihayet sadrâzam ilân edildi. Köprülüoğlu adıyla, faziletiyle, siyasetiyle, cesaretiyle, ülkesinde cereyan etmiş olan karışıklıklardan sağlanmış tecrübesiyle ve doğuştan sahip olduğu savaş dehâsıyla Osmanlıların vatanseverliklerine cevap veriyordu. Divan toplantısında yaptığı ilk konuşma dinini ve vatanını bir felâket çanı gibi uyardı. En tehlikeli zamanlarda görev başına çağırılan Devlet adamlarının bütün siyaseti, milletin kurtulacağına dair ümit vermektir; kim fazla güven sağlarsa o en mahir olanıdır. O da kurtuluş vaad etti; ve vaadinden kurtuluş doğdu. İmparatorluğun eski birliklerinden kalan en seçme ellibin asker kısa zamanda İstanbul'a çağırıldı ve Köprülü'nün

kumandasında Niş ve Bulgaristan'ı kurtarmaya yollandı. Yirmi günlük kuşatmadan sonra bu önemli kale Viyana müdafii Stahremberg Kontu'nun elinden alındı.

Köprülüoğlu Fâzıl Mustafa Paşa sekiz gün sonra Belgrad önünde gözüktü. Şehrin cephaneliğinde patlayan bir bomba cephanelik ile birlikte surların da bir kısmını havaya uçurdu. Köprülüoğlu çerilerin başında açılan gedikten içeri daldı; şehir Türk bombalarından yarı yarıya yıkılmıştı; paniğe kapılan Avusturyalılar Türklerin kılıcından kurtulmak için kendilerini Sava'ya attılar. Etrafta sekizbin ceset yatıyordu. Köprülüoğlu Avusturyalıların şaşkınlığından istifade ederek Temeşvar'a taze kuvvetler ve cephane gönderdi Her biri un çuvalları yüklü bir at götüren beşyüz yeniçeri kalede açlıkla mücadele eden üçbin Türk askerine hayat verdi. Açlık o kadar korkunçtu ki, konvoy içeri girer girmez kuşatılanlar, unun pişmesini beklemeden çuvalların üzerine atlıyorlar dilleri ile unu yalıyorardı.

Tuna'nın bütün adaları Osiyek de dahil olmak üzere Sadrâzam'ın hâkimiyetine girdiler. Diğer tarafta da Tekeli onaltıbin yeniçeri ile güçlenmiş bir şekilde kendi askerleri ile Temeşvar geçitlerinde Avusturyalı general Heusler'i bozguna uğratıyor, tutsak alıyor ve bir müddet için Erdel'de üstünlüğü eline geçiriyordu. Devlet'in intikamcısı nâmını kazanan Köprülüoğlu Macaristan üzerine ikinci bir sefer hazırlamak üzere Edirne'ye geldiği vakit, dış seferlerin hepsini suya düşüren Sultan II. Süleyman'ın ölümü ile karşılaştı.

Sultan Süleyman Han, tahtı kurtarmaktan ziyade göğü memnun etmek için çalışıp, bir aziz gibi hayata

gözlerini yummuştu. Saltanat döneminin en hayırlı işi Devlet'in başına bıraktığı Sadrâzam'ın seçilmesidir. Saray içinde karışıklığa meydan bırakılmadan Sultan II. Ahmed Taht'a geçti.

Ölen padişahın kardeşi olan Sultan Ahmed, ırsî hükümdarlıklarda kader'in Devlet'in başına acı bir istihza ile getirdiği kişilerdendi. Düşünmekten, iradeden, söz söylemekten âciz, tamamen gözdelerinin, kadınlarının ve vezirlerinin tesirinde olan yeni Padişah, gerek Divan toplantılarında, gerekse halkla olan temaslarında her şeye başını eğerek anlaşılmayan kelimelerle cevap verirdi.

VI

Köprülüoğlu'nun Tuna'ya hareketinden birkaç gün önce, Sadrâzam'ın itibarından kıskançlık duyan gözdeler, Efendilerini, Köprülüoğlu'nun IV. Mehmed'in oğlu Mustafa'yı onun yerine Taht'a çıkaracağını söyleyerek dedikodu yapmaya başladılar. Saf Padişah Sadrâzamı'na iftira atanlara her zaman olduğu gibi inandı; kızlarağasına emir vererek, Sadrâzam'ın önemli işler bahane edilerek Saray'a çağırılmasını ve uygun bir anda boğdurulmasını istedi. İç dairelerde bir perdenin arkasında bulunan bir dilsiz, kızlarağası ile Padişah'ın uzun konuşmalarından kuşkulanarak perdeyi araladı ve hareketlerden Sadrâzam'ın idam edileceğini sezdi. Gizlice Köprülüoğlu'na bağlı olan dilsiz hemen Sadrâzam'ın sarayına koştu ve hayatına karşı hazırlanan suikasttan Köprülüoğlu'nu haberdâr etti.

Saray'a gitmek üzere henüz atına binmiş olan Köprülüoğlu bu ihbar üzerine atından indi, Divan'da

çok işi olduğundan şu anda Padişah'ın çağırısına gelemeyeceğini söyleyerek sarayına çekildi, Ordunun bütün kumandanlarını yanına çağırttı ve gayet mütevazi bir şekilde, «değersiz bir gözdenin kıksançlığı uğruna başını vermesi mi, yoksa Taht'ın, Ordu'nun ve İmparatorluğun selâmeti uğruna başını muhafaza mı etmesi gerektiğini» sordu.

Bu sözler üzerine kızlarağasına karşı umumî bir nefret çığlığı koptu; onun hayatı, zafer ve Devlet demekti. Başkumandanına karşı düzenlenmek istenen suikasti öğrenen Ordu, Sadrâzam'ın ellerinde zorlukla zaptediliyordu. Köprülüoğlu, Padişah için tehlikeli olabilecek bu ayaklanmayı bastırmak bahanesiyle birkaç gün daha Saray'a gitmedi. Askerlerin kendisi ve Köprülüoğlu arasında tercih yaparken asla tereddüt etmeyeceğini anlayan kızlarağası sonunda Padişah tarafından, lüzûm üzerine, kafasının vurdurulacağına kanaat getirince bir gece hazinesini de yanına alarak geldiği yer olan Habeşistan'a kaçtı.

VII

Galip geleceklerine yürekten inanmış yüzbin kişi Sadrâzam'ın önderliğinde Belgrad üzerine yürümeye başladı. Yanında yetmişbin kişilik ordusuyla Petervaradin'de bekleyen Bade Prensi korka korka Semlin üzerine yürümeye başladı. Kaleyi Osmanlı birliklerinin çoktan işgal ettiğini görünce, nehrin kıyısında harap olmuş Salankamen kalesinin önüne çekildi. Sadrâzam Avusturyalı prensin peşinden gidiyordu; asıl orduya erişmek için Petervaradin'den çıkan Avusturya birliklerini korkusuzca kuşattı. Beşbin Avusturyalı sipahile-

rin kılıçları altında can verdi. Fakat, elde kılıç yeniçerilerin başında Bade Prensi'nin kuvvetlerine karşı yaptığı saldırı esnasında alnından yediği bir kurşun hem hayatını hem de zaferi elinden aldı.

Atından düştüğü görülünce muzaffer Osmanlılar arasında şaşkınlık, cesaret kırılması ve bozgun başgösterdi; bu büyük ordunun sanki ruhu kaybolmuştu. Türkler bozgun halinde Tuna'nın balçıklı kıyılarına doğru çekilmeye başladılar. Yukarıdan Avusturya topçusunun, arkadan Tuna'nın dalgalarının arasında kalan yirmibin yeniçeri sabah elde ettikleri zaferi akşamleyin hayatlarıyla ödediler. Yüzelli parça top, onbin çadır, ordu hazinesi ve Rumeli ile Anadolu'nun her eyaletinin yüzlerce sancağı günümüze kadar Bade eyaletinin başkenti Karlsruhe'nin muzaffer kubbelerini süslemiştir.

Ancak onbin Alman da Salankamen önlerinde hayatlarını kaybetmişti; bu zafer her iki Devlet'e, dökülen kandan başka birşey sağlayamadı. Bütün Türkiye Köprülüoğlu Fâzıl Mustafa Paşa'nın arkasından vatan kahramanı ve din şehidi olarak göz yaşı döktü. Ondan sonra Osmanlılar, Taht'ı ve orduyu kurtaracak hiç kimse göremiyorlardı. Harem Sadrâzamlık görevini üzerine aldı. Gözde cariyeler ve hadımlar II. Ahmet'e bir arabacının oğlu olan Arabacı Ali Paşa'yı tavsiye ettiler. Yedi ay sonra yerine Çalık Ali Paşa Sadrâzam oldu.

VIII

XIV. Louis'nin orduları Ren üzerinde bastırınca Tuna boylarındaki savaş canlılığını kaybetti. Fransa elçisi Çalık Ali Paşa'nın Avusturya ile barış anlaşması

yapmasını önlüyordu. Köprülü'lerden sonuncusu tarafından alevlendirilen vatanseverlik ateşi, Sadrâzam'ın ölümünden sonra meydana gelen çöküş yüzünden, bilhassa Anadolu eyaletlerinde parlamaya başlamıştı. Bursa'lı Mısrî Efendi adında bir molla, derviş kıyafetine bürünmüş binlerce adamı din ve vatan uğruna ayaklandırmış, Çanakkale'yi aşarak Edirne üzerine yürüyordu. Edirne'de II. Selim Camii'nin avlusunda karargâh kuran dervişler Padişah'ı ve vezirleri hıristiyanlar önünde tanıdıkları çekingen tavırlardan dolayı durmadan kınıyorlardı; elden giden Macaristan'ı kurtarmak ve şehit edilen müslümanların intikamını almak üzere kendilerine silâh dağıtılmasını istiyorlardı.

Mollanın tehdit edici kehanetleri halkı huzursuz etmeye başlayınca, Sadrâzam onu Bursa'ya sürmekte bir hayli zorluk çekti. Mısrî Efendi orada durmadan tahriklerine devam etti. Bursa başpiskoposu ile dostluğunu devam ettiren Mısrî Efendi Hz. İsa ile tamamen aynı fikirde olduğunu ilân etmişti. Mutaassıpların isyanından sarsılan Sadrâzam, yerini Bıyıklı Mustafa Paşa'ya bıraktı. Erdel'e yapılan neticesiz bir seferden sonra Bıyıklı da azledildi yerine Sürmeli Ali Paşa Sadrâzam oldu. Bu Sadrâzam'ın döneminde güzel Sakız adası Venediklilerin eline düştü. Her yıl olduğu gibi Hacca giden kervan Mezopotamya'da Arapların saldırısına uğradı ve ancak fidye alınmak suretiyle serbest bırakıldı. Bir adanın kaybedilmesinden çok daha fazla ağır bir hakaret sayılan bu olay bütün Osmanlıları ayaklandırdı. Sultan II. Ahmet keder ve yalnızlık içinde öldü.

IX

Taht üzerindeki rekabet Divan'ı karıştırdı. Yönetimde kendisini serbest bırakan bir budala padişahın hâkimiyetine alışmış olan Sadrâzam şimdi de bir çocuğun saltanatında aynı iktidarını sürdürmek istiyordu. Şeyhülislâmı, paşaları ve yeniçeri ağalarını toplayarak II. Ahmet'in henüz beşikte olan oğlu İbrahim'in Taht'a geçirilmesi halinde Devlet üzerindeki etkilerini hiçbir zaman kaybetmeyeceklerini belirtti. «Taht'tayken ölen bir Padişah'ın oğlu olan bu çocuk, milletin iradesiyle Taht'tan indirilmiş bir Padişah'ın oğlu olan Sultan Mustafa'dan daha fazla Padişah olmaya hak kazanmıştır,» diyordu.

Ortaya sürülen iddialar ve tertipler devam ederken Taht üzerinde ırsî haklarını kaybetme durumuna düşen Sultan Mustafa Kapuağası tarafından uyarılmıştı; bunun üzerine hemen Saray'ın avlusunda içoğlanlarının, yeniçerilerin ve halkın önüne çıktı ve herkesi şaşırttı. Saray'dan ve bahçelerden yükselen alkış sesleri tertipçilere faka bastıklarını ve padişaha itaat ile ölüm arasında tercih yapmak zorunda olduklarını gösteriyordu. Sadrâzam, İmparatorluğu elinden almak için gizli tertipler peşinde koşarken, şimdi Taht salonunda tahtına oturmuş olan Sultan Mustafa'ya biât etmek için herkesten önce davranmak istiyorlardı. Sultan Mustafa'nın görünmesi bile Osmanlıların gözlerini, kalplerini ve kollarını fethetmesi için yetmişti.

X

Bu hükümdar hayatının en taze ve en güçlü devrini yaşıyordu. Annesi Rebia Gülmüş Sultan'ın bütün

güzelliğini almış gibiydi; tatlılık dolu bakışları gözlerinin ateşini bir nebze olsun hafifletiyordu. Boyu uzun, hareketleri ahenkli ve asil olup, yüreğindeki iyiliği davranışları ile dışarı vuruyor, başını bir hükümdardan ziyade savaşçı bir kahraman gibi taşıyordu; babası IV. Mehmed'in Taht'tan indirilmesindenberi Saray'ın köşklerinde geçirdiği uzun mahrumiyet yılları çekiciliğinin üzerine az da olsa merhamet gölgesi düşürüyordu. Onu çocukken babasının yanında at sürerken görmüş olan eski askerler, yıllardan sonra olgunlaşmış hatlarını görünce göz yaşlarını tutamıyorlardı. Amcalarının saltanat dönemlerinde geçen nispeten hafif mahrumiyet yıllarında Saray'ın bahçelerinde bile at, silâh kullanmasını ve askerî konularda kendini eğitmesini sağlamıştı. Atını ve kılıcını Osman Beğ'in hür oğulları gibi ustalıkla kullanabiliyordu. Hürriyet havası ile birlikte savaşı da teneffüs eder gibiydi.

Divan'da, askerlerinin ve halkın arasında ilk sözü Devlet'in düşmanlarına karşı bir savaş çığlığı şeklinde olmuştur. Edirne'de Taht'a geçişinin ertesi günü ölen amcasının adı altında hüküm süren ve imparatorluğu satan Fatma Sultan'ın yarattıkları Sadrâzam'ı, Şeyhülislâm'ı ve Kızlarağası'nı azletti. Gizlediği serveti Devlet hazinesine yaklaşan Fatma Sultan'a ölüm ile servetinin Devlet'e teslim edilmesi arasında bir tercih tanındı. Devlet hazinesine iade edilen servette yirmi milyon akçe ve değeri ölçülemeyecek kadar kıymetli mücevherat vardı. Kızlarağası'nın hizmetkârı olan altmış bakire cariye elinden alındı ve Devlet'in hizmetindeki yüksek rütbeli subaylara satıldı. Sultan Ahmet'in ölümünü ilk defa Sultan II. Mustafa'ya bildirerek onun

Taht'a geçmesini sağlayan harem ağası Kızlarağalığına getirilerek taltif edildi.

Efendisine daha sonra felâket getirecek olan lalası Feyzullah Efendi Şeyhülislâmlığa atandı. Sadrâzam Sürmeli Ali Paşa sudan bir sebep yüzünden boğduruldu; asıl sebep İmparatorluğun başına geçecek olan iki rakip arasında tercih yapamaması ve çekingen davranmasıydı. Bosna beğlerbeği Elmas Mehmed Paşa Sadrâzamlığa getirildi. Köprülülerin dehâsına sahip olmayan bu Sadrâzam bir kölenin sadakatine, bir askerin cesaretine ve bir müslümanın doğruluğuna sahipti. Denizde ve karada İslâmiyete önemli hizmetlerde bulunacak güçlü insanlara ihtiyaç vardı. Sultan II. Mustafa bütün iyi niyetiyle böyle adamları hizmete çağırıyordu. Tesadüf Tunus Türk korsanlarından olan \ yirmi deniz savaşında aldığı yaralardan dolayı Mezomorta (yarı ölü) diye anılan Hüseyin Paşa'yı karşısına çıkardı.

Cahil ve çekingen Kapdan-ı Deryâların emrinde çok öncedenberi meşhur olan Mezomorta Paşa kendi kumandasına bir filo verilmesini istiyor, Sakız adasını Venediklilerin elinden kurtaracağını söylüyordu. Bir gün Divan toplantısını görünmeden kafes arkasından izleyen Padişah, Paşa'nın ısrarlarını ve vezirlerin redlerini işitmiş, deniz kurdunun sesinde gürleyen güvenden ve enerji dolu ifadesinden çok etkilenmişti. Hemen kafesi kaldırmış ve Mezomorta Paşa'nın cüretini ispat etmesi için istediği her şeyin verilmesini Divan'dan istemiştir. Gece yarısı Paşa'nın deniz piyadeleri tarafından sessizce istilâ edilen Sakız adası yerli Rum ahalinin de yardımıyla Venediklilerin elinden çık-

mıştı Mezomorto Paşa İstanbul'a, güverteleri zincire vurulmuş lâtin tutsaklarla dolu gemileri ile döndü. Padişah, Sakız'ı kurtaran adama Kapdan-ı Deryâlık ünvanıyla deniz üzerinde her türlü otoriteyi verdi.

XI

Mezomorto Paşa deniz kuvvetlerini yeniden teşkilâtlandırırken, Sadrâzam Elmas Memhed Paşa ellibin adamın başında Tuna'yı aşıyor, Lippa kalesini kuşatıyor ve Veterani ile Saksonya Elektörü Frederic Auguste kumandasındaki Avusturya kuvvetleri ile savaşa tutuşuyordu.

Türklerle savaşa savaşa yeni tâbiyeler ortaya çıkaran Almanlar sipahilerin kahramanca saldırısını kırmak için kare şeklinde sağlam bloklar teşkil ediyorlardı; nitekim Osmanlıların ilk saldırıları tam bir başarısızlıkla sonuçlandı. Sultan Mustafa'nın ordusunda maneviyatın bozulması ve kaçış başlamıştı ki, Padişah yalın kılıç askerlerinin başına geçti, geri dönenlerin yüzüne vurarak Almanlara karşı saldırıya teşvik etti ve yeniçerileri düşman bloklarının arasında kalan boşluklara sevketti. Kendisi de ateş ve demir arasında kaldığından artık zaferden başka bir dönüş yolu olamazdı.

Kalın bir duman perdesi arkasında bütün güçleri ile birbirine girmiş iki ordudan hangisine zaferin gülüceği uzun müddet anlaşılamadı. Sultan Mustafa'nın en kahraman paşaları geriye çekilmeye başlamışlardı; Şahin Paşa vuruşmanın dışına çıkmış olan başsız askerlerini toparlamaya çalışıyordu; sadece Padişah ölmek veya yenmek için direniyordu. Kumandanına acı

bir öfke ile, «Ne yapıyorsun Şahin?» diye haykırdı, «Sana bu adı bunun için mi verdiler? Mağrur Şahin düşmanının başına saldırır! Kahpe gibi kaçarak diğer kahpelere de örnek oluyorsun.» Padişahları ölmek isterken yaşamayı düşündüklerinden dolayı utanç duyan yeniçeriler ve Şahin Paşa yeniden savaşa katıldılar Meşhur Alman generali Veterani bir kurşunla ağır şekilde yaralandı; askerleri onu bir saman arabasının üzerine yatırarak emirlerini almaya devam ettiler; yarasının zorlamasıyla savaş alanından çekildiğinde zafer artık tamamen Sultan Mustafa'nın olmuştu; bir kargaşalık anında Türklerin eline geçen Veterani'nin kafası kesildi. Onbin Osmanlı da Avusturyalı cesetlerin yanında cansız yatıyordu; kolunun gücünü denemek ve talihini sınamaktan memnun olan Padişah Eflâk üzerinden Edirne'ye gelerek kazandığı zaferi kutladı ve büyük tasarılarına lâyık bir orduyu yeniden teşkil etmek üzere derhal çalışmalara başladı.

XII

Ertesi yıl (1696) ilkbaharında yüzbin çeri ile Macaristan'a girdi. İhtiyar Tekeli daima kendisinden kaçan tahtı kovalamak ve Padişah'a hıristiyanların taktiklerini göstermek üzere ona refakat ediyordu. Sezar'ın Romalıları gibi davranan Türkler köşece bucakta kalmış müstahkem mevkileri tek tek ele geçiriyorlar, savaş için uygun zamanı kolluyorlar ve talihsizlik halinde hemen geri çekiliyorlardı

Kuvvetinden dolayı Türkler arasında «Nalkıran» diye adlandırılan Saksonya'lı Frederic-Auguste, Olaş fundalıklarında Osmanlılara saldırmak zorunda kaldı.

Frederic - Auguste onbin atlısının başında Osmanlı karargâhının tabyalarını ve çitlerini aşıp Padişah'ın otağına doğru yaklaşırken, Sadrâzam Elmas Paşa ve Yeniçeri Ağası ile beraber karşı hücuma kalkan Sultan Mustafa, sekizbin Almanı atları üzerinde imha etti, geri kalanları fundalıklara doğru sürdü. Avusturya ordusunun topları ile binlerce tutsak Olaş zaferinin ganimetleri oldu. Sobieski'nin ölümü ile boşalan Lehistan Tahtı'nı ele geçirmek için sabırsızlanan Frederic - Auguste II.Mustafa'yı seferinde rakipsiz bırakarak çekip gitti. Onun yerine geçen Caprara Kontu, hükûmetinden kalelere çekilmek ve sadece sınır boylarını gözlemek emrini aldı.

İstanbul bu sefer Sultan II. Mustafa'nın kişiliğinde hem Padişah'ını hem de muzaffer kahramanını bağrına basıyordu. Kutlama törenleri Kanunî Sultan Süleyman dönemini hatırlatıyordu. Olaş'ta ele geçen toplar ve tutsaklar Padişah'ın arkasından zincire vurulmuş olarak geliyordu. Otuz yaşında Almanya'nın en meşhur iki kumandanına galip gelmiş, Tuna üzerinde rakipsiz kalmış, Sobieski'nin ölümü ve kanlı olaylara sahne olan kral seçimi yüzünden Lehistan cephesinden kurtulmuş, İmparatorluğun çöküşünü durdurarak Osmanlıların hayranlığını kazanmış, Riswick anlaşması ile henüz savaştan çıkmış olan Fransa'nın güçlü desteğini elde etmiş, Almanya ile onun arasında barış sağlamak için aracı olmak isteyen İngiltere ile Hollanda'nın teklifleriyle karşılaşmış olan Sultan Mustafa büyük bir satanat döneminin bütün teminatını elinde tutuyordu. Daha önce bahsettiğimiz fakat onun adını pek az işittiği Savoie'li Prens Eugène bütün bu iyi talihi tersine çevirecekti.

XIII

Sultan II. Mustafa İstanbul'a milletine gözükmek ve Eyüpsultan türbesinde atası Osman Beğ'in kılıcını kuşanmak için gelmişti. Bir müddet sonra yüzellibin askerin başında, yanında ihtiyar Tekeli olduğu halde başkenti terketti.

Veterani'den sonra Ordu'nun başına geçirilmiş olan Prens Eugène Segzedin'de Türkleri bekliyordu. II. Mustafa'nın yaklaşması üzerine sanki sayıca üstünlükten çekiniyormuş gibi bâriz bir çekingenlikle Tisa nehrine doğru çekildi. Fakat dehâsı sayıca üstünlüğü eşitliyordu. Osmanlı Ordusu Tisa kıyısında Zenta'da karargâh kurmuştu. Nehrin öteki tarafında saldırıya çok açık olan Osmanlı öncü kuvvetleri Prens Eugène'in atlıları tarafından o kadar mükemmel bir şekilde sarıldılar ve imha edildiler ki onaltıbin Türkten sadece bir kişi kurtulup bozgunu Sadrâzam'a anlatabildi. Azledilip, idam edileceğinden korkan Elmas Paşa haberciyi ölümle tehdit ederek susturdu ve hatasını Efendisinden gizledi.

Bu arada öncü kuvvetlerinin imha edildiğinden haberdâr olmayan Padişah yüzbin askerini Tisa'nın karşı kıyısına geçirmek için köprü yaptırtmakla meşgûldü. Elmas Paşa bin türlü dalavere ile bu geçişi yavaşlattırmak ve engellemek istiyordu. Sonunda pek sağlam olmayan ve ancak enlemesine dört askeri alabilen bir köprü ordunun geçişine sunuldu Padişah ilk olarak geçmek isteyince Elmas Paşa atının yanına geldi ve dizginlerinden tutmak istedi; şiddetle Sadrâzamını geri çeviren Padişah, Paşa'nın derhal ordunun geçmesi için gereken emri vermesini istedi.

Böyle bir kalabalığı Tisa'nın karşı kıyısına geçirmek için en az iki gün, iki gece gerekiyordu. Padişah, Ordu'nun esas kuvvetinden iyice ayrılıp görüş dışında bir yerde Otağı'nı kurdurunca, çok muhtemel bir bozgunu görmüş gibi olan ve hiç olmazsa ordunun yarısını kurtararak Tisa'nın arkasında güçlü olabilmek için ölümü bile göze almış olan Elmas Paşa kumandanlara ve yeniçerilere köprüden geçmeyi menetti. Uzaktan, nehrin geçilmesinin durduğunu farkeden Padişah Sadrâzam'a durmadan haber göndererek onu itaate zorluyordu. Elmas Paşa, «Burada elimde kılıcım bir asker gibi şehit olmak, karşı kıyıda aşağılık bir köle gibi boğdurulmaktan bin kat daha iyidir» diye cevap veriyordu.

Bir tepenin üzerinden, nehirin ikiye böldüğü Osmanlı Ordusunun anlaşılmayan tereddüdünü seyreden Prens Eugène, köprünün Osmanlı toplarının ağırlığından iyice çökmesini bekledi; Elmas Paşa'nın iyi korunan ordugâhının arka tarafına doğru yayıldı, toplarını zaten iğreti duran köprünün üzerine çevirerek bütün alaylarına hücum emrini verdi ve birliklerini dayanılması mümkün olmayan bir cesaretle ileri sürdü. Her taraftan sarılan karargâh bir müddet sonra bir insan mezbahasını andırıyordu; bütün ümitlerini kaybeden ve nihayet başkumandanlarının ihanetini farkeden yeniçeriler, tamamen imha olmadan önce Sadrâzam'ı katlettiler. Üç saat sonra son fertlerine kadar hepsi Prens Eugène'in top mermileri altında can vermiş ve düşmana cesetlerinden başka ganimet bırakmamıştı.

Çaresizlik içinde ordusunun imha edilişine tanık olan Padişah o günün akşamı Temeşvar yolunun kenarındaki bataklıklara çekildi. Bataklık araziyi kapla-

yan sazlık içinde rehberleri Padişahlarını kaybedince arabalarını, çadırlarını, yüklerini terketti ve bütün gece adeta tek başına bataklık içinde dolaştı durdu. Gün doğarken bir yıl önce Saksonyalı Frederic-Auguste'i yendiği ve kaçırttığı savaş alanını büyük bir hüzün içinde seyretti. Üzerindeki kıymetli elbiseleri çıkartarak bir Macar çobanının abasını giydi, hizmetkârlarını yanından uzaklaştırarak, onu Alman süvarilerinin takibinden koruyacak tek yer olan Temeşvar'a doğru at kopardı.

Uğradığı yenilgiden dolayı son derece üzgün olan Padişah Temeşvar kumandanının, Alman topçusundan kaçan askerlerine kapıyı açmamasını emretti ve üç gün üç gece hiçbir şey yemeden karanlık bir odaya kapandı.

Bu şekilde yas tutarken, Tisa nehrinin taşkın olmasından dolayı Prens Eugène'in top ateşinden kurtulmuş olan ordunun diğer yarısı bataklıklarda öldüğünü sandıkları Padişahları için göz yaşı dökerek yavaş yavaş Temeşvar kalesi önünde toplanıyordu; içlerinden bazısı Padişah'ın tutsak düştüğünü ileri sürüyordu. Nihayet üçüncü gün sonunda askerlerine gözükmeye karar verdiği vakit, ordunun içten gelen sevinç çığlıkları bir nebze acılarını dindirdi; sadece bir orduyu kaybetmişti halbuki ordusunun diğer kısmını, hazinelerini ve milletinin kalbini muhafaza edebilmişti. Sadece Sadrâzam'ın ümitsizliği yüzünden uğranılan, Padişah'ın asla hak etmediği bir felâket için hiç kimse onu korkaklık veya tedbirsizlikle suçlayamazdı. Birliklerinin başında artık ıssız olan Belgrad ve Edirne yolunu tuttu.

XIV

Savoie'lı Prens Eugène'in kılıcı ile kazanılan Zenta savaşı Batı'da hıristiyanların uğradığı ikiyüz yıllık yenilgilerin intikamını almıştı. Prens'in adı yeni bir Godefroy de Bouillon gibi Tuna'dan Sen ve Tiber'e kadar her tarafta yankılanıyordu. Zenta'nın mahir ve mutlu galibinin adı şairlerin mısralarında eski zaman efsane kahramanları gibi sık sık geçiyordu Hıristiyan topluluklarda Zenta, siyasî bir zaferden ziyade Hz. İsa'nın Hz. Muhammed üzerinde kazandığı kesin bir zafer olarak kabul görüyordu. Böyle davâları muzaffer kılan kişiler vefalı dindarlar tarafından bir kahramandan öte, Tanrı'nın yekvücut olduğu insanlar olarak takdir edilirler.

Ele geçen ganimetler çok değerliydi: İkiyüz top, büyücek bir orduyu uzun bir sefer boyunca doyuracak yükler ve yiyecekler, at veya öküz koşulmuş onbir araba, garip görünüşleri ve sesleri ile Avrupa'ya dehşet salması için Asya'nın bir ucundan getirilmiş altmışbin deve, ikiyüzbin askerin maşlarının tutarı kadar nakit para, Padişah'ın altın yaldızlı saltanat arabası ve nihayet Sadrâzam'ın cesedi üzerinde bulunan Devlet'in mühürü Prens Eugène'in ve Viyana imparatorluk hazinesinin savaş ganimetleri oldu.

Bu yenilginin sebenini Sultan Mustafa'nın beceriksizliğinden veya cesaret eksikliğinde değil de kaderde aramak daha doğru olur. Elmas Paşa'nın sol tarafındaki tepeler üzerinde görünen Prens Eugène'in bayrakları düşmanın yaklaştığını gösterdiği vakit, Alman kıtalarının yaklaşmasını beklemeden köprüden

geçiş devam etseydi ve Padişah karşı kıyıda mahsur kalmasaydı belki de bütün ordu, hatta o savaş kurtarılabilirdi. Hem Padişah'ın hem de Sadrâzam'ın direnmek için geçerli sebepleri vardı, şöyleki biri Tisa'yı geçmede, diğeri orada kalmada yarar görüyordu; fakat her ikisi de düşüncelerini serbestçe uygulayamamak felâketine çarpmışlardı. Prens Eugène'in yanılmayan görüşü ve yıldırım gibi darbesi Osmanlıları Tisa nehri gibi ikiye bölmüştü. Sadrâzam'a tanınan mutlak otorite sefer sırasında Padişah'ın şahsî otoritesine eşitti. Elmas Paşa kararlı bir şekilde Padişah'ın iradesine karşı kendi iradesini kullanmıştır; kendince ordunun felâketini hazırlayan bir manevrayı desteklemektense kemendi tercih etmiş oluyordu. Fakat Padişah'ı takip eden ordunun yarısı Tisa'yı aştıktan sonra itaatsizlikte direnmek veya Prens Eugène'in öncü kuvvetleri arkasında gözüktükten sonra itaat etmek için artık çok geç olmuştu. Bir vatansever olarak Padişah'ın iradesine karşı çıktı, bir aslan gibi dövüştü ve bir kahraman gibi şehit oldu; Elmas Paşa'nın adı Osmanlılar için her ne kadar felâketi hatırlatıyorsa da hiçbir zaman bir hain olarak Tarih'e geçmeyecektir.

XV

Köprülü Yeğeni Amcazâde Hüseyin Paşa Sadrâzam olarak atandı. Köprülüoğlu Ahmed Paşa'nın yeğeni olan bu vezir meşhur Sadrâzam tarafından yetiştirilmişti. İmparatorluğun uğradığı felâketler milletin ve padişahların aklına hemen, ırklarını üç defa çöküşten kurtaran adı getiriyordu.

Gençliğindenberi ailesinin serveti ve talihi sayesinde ahlâken bozulmuş olan Amcazâde Hüseyin Paşa son savaşa kadar içkiye ve zevke olan düşkünlüğü ile tanınmıştı. Vatanının mâruz kaldığı tehlikeler onu birdenbire Viyana kuşatmasından sonra olgunlaştırmıştı; gençliğinin günahlarını olgun yaşında yapacağı hizmetlerle ödeştirmek istiyordu; lâkabında taşıdığı Köprülü adının onu faziletli olmaya mecbur ettiğini hissediyordu. Anadolu'da Çardak'ta sancakbeğliği, Çanakkale Boğaz muhafızlığı, Sakız adası seferinde Kapdan-ı Deryâlık, Kubbealtı vezirliği, iki defa İstanbul Kaymakamlığı, ve nihayet Belgrad şehri muhafızlığı yapmış, sözü, kılıcı ve Padişahların lütfû ile ailesinin adına ve hizmetlerine bağlanan itibarı yeniden kazanmıştı.

Birkaç hafta sonunda, her müslümanın asker olduğu geniş İmparatorluk topraklarında muazzam bir orduya sahip olmuştu. Zenta bozgununda şehit olan onyedi paşanın yerine yaptığı atamalarda güçlü kişilere raslamış, her birini Bosna, Dalmaçya ve Bulgaristan'da önemli noktalarda görevlendirmişti.

XVI

Bir yandan savaş hazırlıklarında bulunurken, diğer yandan Viyana ile barış görüşmelerine hazırlanıyordu; Fransa'nın batı cephesinde çekilmesiyle, Avusturya'nın boş kalan ordularının önüne geçilmez bir cesaretle Tuna'nın aşağısına doğru akacağını siyasî dehâsıyla kestiriyordu. Osmanlılarda sık sık görüldüğü gibi Amcazâde Hüseyin Paşa da batılı ülkelerle olan siyasî görüşmelerinde, tabiatın doğuştan mahir

kıldığı Yunan ırkını kullanıyordu. Bâb-ı Âli'nin tercümanı Yunanlı Morokordato, savaşın başındanberi şerefli bir şekilde tutsak tutulduğu Viyana'da yeniden barış görüşmelerine başlamak üzere talimat aldı. Viyana Sarayı İngiltere ve Hollanda elçilerinin resmî arabuluculuk tekliflerini kabul etti. Lehistan'ın, Venedik'in ve Rusya'nın elçileri konferansın tartışmalarına ve kararlarına katılmak üzere Viyana'ya geldiler. Morokordato yumuşak başlı görünüşü altında hile ve inatla hepsini dize getirdi.

Belgrad'a ve Tuna'ya yakın olan Karlofça şehri barış görüşmelerinin karar merkezi haline getirildi. Yabancıların ve Osmanlıların gururlarına ve alınganlıklarına sebebiyet vermemek için, Morokordato Karlofça'da konfenransa katılan heyet sayısı kadar kapısı olan bir bina inşa ettirmişti. İçerde de hiç kimsenin üstün durumda olamayacağı yuvarlak bir masa vardı.

İki ay süren can sıkıcı müzakerelerden sonra nihayet 26 Ocak 1699 yılında Karlofça Barış Anlaşması imzalandı. O güne tanık olan vakanüvisler şöyle demektedirler: «O gün Venedik heyeti hariç olmak üzere bütün heyetler görüşlerin yapıldığı salonda ihtişamla yerlerini almışlardı. İmparatorun elçilerinin maiyetinde yüz zırhlı süvari ve gala arabaları vardı; Türkler ise maiyetlerinde bir yeniçeri ve sipahi bölüğü taşıyorlardı. Hepsi birden konferans salonunda yerlerini alınca önce Avusturya, Lehistan ve Venedik ile yapılan anlaşmanın metni okundu; fakat imzalanması için Reissülküttap Rami Efendi'nin saat 11.45'e kadar gelmesi beklendi; çünkü Reissülküttap Efendi o pazartesi günü yıldızların en mesut bir şekilde karşılaştıkları anın saat 11.45'de olacağını daha önceden he-

saplamıştı. Saat elde üç dakika içinde anlaşma imzalandı; sonra kapılar açılarak herkese savaşın sona erdiği açıklandı. Hemen Viyana, İngiltere, Lehistan ve Venedik'e ulaklar yollandı, elçiler karşılıklı olarak barış için öpüştüler. Petervaradin ve Belgrad kalelerinden tekrar edilen üçlü top atışları böylesine uzun bir savaştan yorgun düşmüş olan halklara, barış içinde biraz rahat yüzü göreceklerini müjdeliyordu.»

XVII

Morokordato vatanının sınırlarının düzenlenmesi bakımından on savaşa değecek iş başarmıştı. Avusturyalılara, Lehlilere ve Venediklilere savaştan önce zaten sahip oldukları topraklar bırakılıyor, fakat bu devletler Osmanlı İmparatorluğu'na, geçmiş üç saltanat dönemi boyunca kaptırdıkları eyaletleri, adaları ve kaleleri iade ediyorlardı. Temeşvar ve çevresi hariç olmak üzere bunca zamandanberi çekişilen ve bir türlü kesin bir yönetime kavuşamayan Macaristan, Erdel ve Esklavonya tamamen Avusturya'ya terkediliyordu. Tisa, Sava ve Unna nehirleri kıvrık su yolları ile iki İmparatorluğun topraklarını ayıracaklardı; Venedik kazandığı bütün adaları geri verdi, sadece Mora kıyısında ince bir şerit ve Dalmaçya'da birkaç kale muhafaza edilebilecekti.

Ukrayna ve Podolya'da hâkimiyetlerini garanti eden Lehliler Avusturya gibi yirmi beş yıllık bir barış anlaşması imzalamışlardı; Rusya ise hâlen Çar, Kırım Hanı ve padişah arasında mevcut sınırları tanıyarak iki yıllık barış ile yetinmişti. Uzun zamandan beri Bâb- Âli'ye tâbi kral Tekeli'nin davâsının terkedilmesi ve talih-

siz kralın koruyucularının merhametine sığınması, Osmanlılar için gurur kırıcı tek hüküm olmuştur. Fakat Osmanlı İmparatorluğu kralın düşmanlarına teslim edilmesi isteğine şiddetle karşı çıkmış ve İznik'e yolladığı Macar kralı'nı hayatının sonuna kadar şerefiyle muhafaza etmiştir.

Fakat İmparatorluk, dışarda siyaset yolu ile savaşta kaybettiği toprakları geri alırken, içerde karışmaya başlamıştı. Bir hükümdar için gerçekleştirilmesi en zor olan şey savaş değil barıştır. Milletler hükümdarlarının yenilgilerini, imzaladıkları barış anlaşmalarından daha kolay bağışlarlar. Savaş alanında en korkak olanlar barış şartlarında en fazla talepte bulunanlardır. II. Mustafa, Karlofça anlaşmasının icaplarının ve gurur kırıcı hükümlerinin milleti üzerinde yarattığı pişmanlık duygusunu gittikçe daha ağır bir şekilde duymakta gecikmedi. İmparatorluğu sınırlandıran her anlaşma fâtihlere bir hakaret gibi geliyordu.

XVIII

Köprülü yeğeni Amcazade Hüseyin Paşa'ya karşı duyulan haset ile büsbütün kışkırtılan Türklerin pişmanlık duygusu sonunda, gittikçe daha fazla Şeyhülislâm'ın tesirinde kalan padişahı Amcazade'yi azlederek devlet mühürlerini Bosna Beğlerbeği Daltaban Mustafa Paşa'ya vermesi için zorladı. II. Mustafa'nın tahta çıktığı sırada eski lalası olan Feyzullah Efendi'yi şehülislâmlık makamına getirdiği görülmüştü. Yeni Şeyhülislâmın dinî otoritesi siyaset üzerindeki etkisini güçlendirmişti. Karlofça anlaşmasından sonra halkın tuttuğu bazı mutaassıpları barış görüşmeleri yapanlara

karşı kışkırtan Şeyhülislâm, öğrencisi olan padişahı, devleti Daltaban Mustafa Paşa'ya emanet etmesi hususunda ikna etmişti.

«Çıplak ayakla yürüyen adam» anlamına gelen bu Daltaban lâkabı, Mustafa Paşa'ya bir zamanlar İstanbul'da Yeniçeri Ağalığı yaparken gedeleyin suçluları gafil avlamak için ayakkabılarını çıkararak sokaklarda sessizce dolaşmasından dolayı verilmişti. Uzun zamandan beri gözden düşmüş bir şekilde doğduğu yer olan Bosna'nın ücra bir kasabasında otururken Zenta bozgunu ve Dalmaçya'ya giren Venedik birlikleri Bosna halkını silâha sarılmaya zorlamıştı. Başsız kalmış olan askerler ve halk eski Yeniçeri Ağasını hatırlamışlar, onu kimseye danışmadan Serasker ilân etmişlerdi. Zenta bozgunu artıkları ve silâhlı milisleri ile Daltaban Mustafa Paşa, Prens Eugéne'in taburlarına karşı Bosna dağlarında kahramanca savaşmıştı Padişah da halkın seçimine itibar göstermiş ve Daltaban'ı yeni pâyelerle Arabistan'ı sindirmeye yollamıştı.

Arabistan'da isyanı bastırırken Divan'dan gelen bir haberci başının vurulmasını emreden bir ferman getirmişti; haberciyi geri çevirmeden önce onu alıp otuz iki bin âsinin kellesinden meydana gelmiş piramidleri gösteren Daltaban. sonra adama dönmüş, «Git bu gördüklerini efendine anlat!» demişti. Geri dönen haberci, ayrıca Feyzullah Efendi'ye yüz bin düka altını armağan götürmüştü. İdamdan döndürerek en yüksek bir makama çıkaracağı adamın kendisine ebediyen bağlı kalacağını hesap eden Feyzullah Efendi, ne yapıp edip, devletin mühürlerini Daltaban'a yollatmıştı. Dik-

tatörce yönetimler altında kaderin bir anda nasıl değiştiğini gösteren ibret verici bir olay daha tarihe geçti!

XIX

İstanbul'a henüz gelen Daltaban'ın askerler arasında kazandığı itibar Şeyhülisâlm'ı padişaha yaptırdığı seçimden dolayı pişman ettirdi. Nankör ve hain Sadrâzamın her tarafta Karlofça barışını kötülediği ve Şeyhülislâm'ı da Ramî Efendi ve Morokordato gibi suçlu göstererek müslümanların lânetine mâruz bıraktığına dair haberler geliyordu; hattâ Sadrâzam'ın, Şeyhülislâm'ı barış görüşmelerinin iki sorumlusunu evine yemeğe çağırdığı bir sırada masa başında katlettireceği hakkında söylentiler de vardı. Saf Şeyhülislâm hemen padişâhın yanına koşarak Sadrâzamın uğursuz tasarılarını II. Mustafa'ya nakletti ve Daltaban'ın idam edilmesiyle ilgili bir ferman kopardı.

Dilsizlerin onu boğmak için beklediği Saray'a çağırılan Daltaban Mustafa Paşa'dan Devletin mühürleri mabeyinciler tarafından istenince onları padişah'tan başkasına vermeyeceğini söyledi II. Mustafa, Sadrâzamı ile görüşmeden kafasının vurulması emrini tekrarladı. Zincire vurulan Sadrâzam idam edilmek üzere dışarıya çıkarıldı. Bostancıbaşı onu öldürmeden önce diyeceği bir şey olup olmadığını sordu. Bunun üzerine Sadrâzam o zamana kadar hiç bir an Tanrı'yı düşünmemezlik etmediğini, hizmet ettiği bir hükümdarın nankörce kendisini ölüme yolladığını, diyeceklerini onun yüzüne bakarak söylemek istediğini, eninde sonunda İlâhî Adâlet'in haksızlığı cezalandıracağını an-

lattı. Bu sözler ikinci bir defa Sadrâzamın idam edilmesini durdurdu, fakat idam kararının geri alınmasını sağlayamadı. Sadrâzam, kıskanç Şeyhülislâm'ın haksız kuşkularını başıyla ödedi. O zamana kadar II. Mustafa'ya sevgiyle bağlı olan kamu oyu, Bosna ve Arabistan kahramamamının öldürülmesini şiddetle kınadı. Halk şairleri Edirne ve İstanbul kahvehanelerinde hükümdara karşı ağır sözler ihtiva eden şiirler söylemeye başladılar.

Camilerde ise vâizler, «Vezir, Râmi Efendi ile Şeyhülislâmı Feyzullah Efendi'nin hain olduklarını; Arabistan galibi ve Nemçe askerlerine karşı kalkan olan Daltaban'ın onlar sayesinde katledildiğini; eğer gerçekten suçlu ise sadece azledilmesi gerektiğini, hattâ düşmanlara karşı başka görevlerde bulunabileceğini» söylüyorlardı. Başka şeyhler ise «İstanbul sefalet içinde kıvranırken, hain vezirlerin padişahı Edirne'de tuttuklarını, Feyzullah Efendi'nin damadı olmak ve Köprülü adını taşımaktan başka özelliği olmayan on sekiz yaşındaki bir kaymakamın onları yönettiğini; Şeyhülislâm'ın dinî görevleri para ile sattığını, evinde devlet hazinesi kadar muazzam bir serveti gizlediğini, adaletin bile artık bir pazarlık konusu edildiğini» anlatıyorlardı.

Teokratik ve askerî diktatörlük yönetimlerinde bir nevi denge kuvveti olan din adamlarının vaızları, adetâ Edirne'ye kaçmış hükûmete karşı İstanbul'da ulemanın, cebecilerin, yeniçerilerin ayaklanmasına sebep oldu. Köprülü ailesinde olan on sekiz yaşındaki kaymakam, başkenti büyük bir enerji ile yönetmeye çalışıyor, fakat yaşının verdiği tecrübesizlik isyanı tam anla-

mıyla bastıramıyordu. Sarayında kuşatılan genç Köprülü ölümle tehdit edildi ve sonra halk tarafından görevden azledildi. Âsilerin isteği üzerine Firarî Hasan Paşa, kaymakamlığa getirildi. Halk ve asker Sadrâzam olarak vezir Kavanoz Ahmed Paşa'yı Sadrâzamlığa, Mehmed Efendi'yi de Şeyhülislâmlığa getirdi. Halkın seçtiği hükûmetin emri ile başkentin kapıları kapatılarak Edirne ile her türlü temas kesildi.

XX

Bu arada gönderdiği elçiler başkentin kapılarında ters yüz edilen II. Mustafa, Edirnede korkusundan titriyordu. Birkaç gün sonra elli bin kişilik bir âsî ordusu İstanbul'dan ayrılarak tehdidkâr bir şekilde Edirne üzerine yürümeye başladı. Şehre yakın Havsa kasabasında duran âsiler, padişaha elçi gönderdiler. Padişaha karşı değil de, onun otoritesine sığınmış Sadrâzam Râmi Paşa ile Şeyhülislâma karşı ayaklandıklarını, eğer bu kişilerin kelleleri teslim edilirse, itaat içinde İstanbul'a döneceklerini bildirdiler.

İsyanın kendi kendine söneceğini tahmin eden II. Mustafa âsileri uzun zaman beklettikten sonra, Havsa âsilerini pek ezmeye hevesli olmayan bir orduyu üzerlerine gönderdi. Belki çekingenliğinden, belki de küçümsendiğinden âsiler üzerine giden orduya başkanlık etmedi. Yokluğu kendi ordusunda da isyanın yayılmasına sebebiyet verdi. Âsilerin seçtiği Şeyhülislâm, karşılıklı duran iki ordunun arasına girdi, elindeki Kur'ân-ı Kerîm'i göğe doğru kaldırarak, Edirne askerlerini yumuşatan bir konuşma yaptı. Sözünü bitirdiği vakit

iki ordu silâhları bıraktı, bir anda kaynaşarak aynı davâ uğruna Edirne'ye yürümeye başladı

XXI

Sadrâzam, Râmî Paşa ile Şeyhülislâm Feyzullah Efendi, askerlerin bir bütün olarak Edirne'ye girmesini beklemiyorlardı; buna rağmen Şeyhülislâm, Varna'ya doğru kaçmaya başlamıştı. Fakat kendi tahtını kurtarmak için iki danışmanının kellelerini fedâ etmenin gerektiğini anlayan II. Mustafa, Şeyhülislâm'ı gizlice bostancılara takip ettiriyordu.

Nitekim bostancılar tarafından yakalanıp Edirne'ye getirilen Feyzullah Efendi, Daltaban'ın idamını uzun işkenceler sonunda gelen ölüm ile ödedi. Servetini gizlediği yeri itiraf ettirmek için dizlerine çiviler çakılmıştı. Cesedi Meriç ırmağına atıldı. Günahsız karıları ve çocukları da halkın hakaretlerine mâruz kaldılar.

XXI

Bu arada II. Mustafa hâlâ kendisini tehdit eden ölüm veya tahttan indirilmeyi önlemek için âsilerin kumandanına Sadrâzamlık teklif etti. Bu gecikmiş lütûf ancak askerlerin merhametiyle karşılık gördü; tahtı bırakması karşılığında hayatına dokunulmayacaktı Her ne kadar Tanrı'nın yer yüzündeki gölgesine karşı ayaklanmış olsalar da hâlâ padişahlarına saygı gösteren Osmanlılar, yapacağı birkaç cinayet ile onu tahtta tutmaya mecbur kalabilirlerdi. Yerine padişah olarak ilân edilen kardeşi III. Ahmed ile diğer şehzadeler henüz onun eli altındaydı. Askerlere birkaç ceset vererek,

Osmanlı hanedânının tek ferdi olarak kalacağından yerini garanti edebilirdi.

Hayatını ve tahtını kurtarmak için cinayet işlemesini tavsiye eden danışmanlarının sözünü dinlemedi Veliaht-Şehzade Ahmed'in çile doldurduğu dairenin kapılarını açtırdı, kardeşi Sultan Ahmed ile kucaklaştı, ona milletin isteğini bildirdi ve ilk olarak kendisi ona biat ederek tahta oturttu. Sonra kardeşine hitap ederek «Kardeşim unutma ki saltanat sürdüğüm müddetçe senin hayatını bağışladım ve her türlü serbestliği verdim; senden ricam bana da aynı şekilde davranmandır. Padişahların kardeşi ve oğlu! Sen her zaman tahta lâyıksın; ama bir an olsun hatırından çıkarma ki vaktinden önce tahta çıkarılmanı âsilerin ve hainlerin desteğine borçlusun, eğer bu hareketlerini cezasız bırakırsan, sana da bana yaptıkları gibi davranacaklardır» demiştir.

Çekilen padişah böylece intikamının alınmasını yeni padişaha nakletmiş oluyordu. Bu sözlerden sonra II. Mustafa keder içinde geçirdiği ilk gençlik yıllarının hâtıralarını taşıyan eski Saray'a çekildi. Bir şaşkınlık anında tahta geçmiş, bir isyan sonunda indirilmiş, İmparatorluğun çöküş anında kaderin gösterdiği bir kahraman olarak kabul edilmiş, zafer içinde yükselirken Zenta'da Sadrâzamın itaatsizliği yüzünden yenilmiş ve Karlofça anlaşması ile İmparatorluğa sağladığı gerekli mutlu barışa rağmen milletinin nankörlüğüne maruz kalmıştı. Tabiatın kahraman olarak yarattığı fakat mevcut durumların kurban ettiği kaderin oyuncakları arasında ona da bir yer ayırmak gerekmektedir.

YİRMİ SEKİZİNCİ KİTAP

I

23 Ağustos 1703 günü yeni padişah III. Sultan Ahmed bir imparatordan ziyade bir tutsak gibi İstanbul yolunu tuttu. Ağabeyi II. Mustafa'dan on iki yaş daha gençti. Çok düzgün olan yüz hatları pek erkekçe değildi; Saray'ın loşluğu benzine bir solgunluk vermişti, fakat ağabeyi Sultan Mustafa'nın kendisine karşı duyduğu sevgi sayesinde köşklerde sahip olduğu hürriyet havası onu, yirmi dokuz yaşındaki bir hükümdardan beklenmeyecek bir şekilde tahta hazırlanmıştı. Kendisini isyanla tahta çıkaranları cezalandırmayı kafasına koymuş olan bir hükümdarın ruhunda sahip olmak zorunda kaldığı duygularını belirtmeme özelliği ta çocukluğundan beri onun tek siyaseti olmuştu. Şimdi muzaffer olmuş bir isyanın içinde ve başına taç giydiren haksız olaya tebessüm etmek zorunda olarak, daha şimdiden kardeşinin nasıl intikamını alacağını ve kendisinin de mâruz kalacağı tehlikeleri nasıl önleyeceğini tasarlıyordu.

Bir gün önce padişah olan talihsiz II. Mustafa, haremini ve çocuklarını taşıyan otuz arabalık bir maiyet ile kardeşinin peşinden geliyordu. İstanbul halkı, kaderin pek ender olarak sunduğu bir olayı, yani tahta çıkarılan bir hükümdarın muzaffer dönüşü ile tahttan indirilen bir hükümdarın edebiyete kadar sürecek olan esarete doğru kederli gidişine seyirci olacaktı.

II

İhtilâlin elebaşıları için hissettiği duyguları kamu oyundan daha iyi saklayabilmek için III. Sultan Ahmed ağabeyinin bütün adamlarını görevlerinden uzaklaştırdı, isyancıları yanında görevlendirdi, hepsini İmparatorluğun en yüksek makamlarına atadı ve hattâ Feyzullah Efendi'nin sözüne kanmış olan annesi Valide Sultan'ı da Retimo'ya sürmekten çekinmedi. Saray'a yerleşir yerleşmez ağabeyi II. Mustafa'ya vaad ettiği intikam için uzun vâdeli tuzaklarını ve darbelerini hazırlamaya koyuldu. Yeni Sadrâzam Ahmed Paşa, küstahlığını suç ortaklarının kanını dökerek affettirmeye çalışıyordu.

Âsi yeniçerilerin ağası Çalık Ahmed Paşa, III. Ahmed'in öç ve Sadrâzamın şükran duygusunun ilk kurbanı oldu. Saray bahçelerinde düzenlenen bir eğlence Çalık için hazırlanan uygun bir tuzak oldu. Padişah bu eğlenceye bütün vezirleri ve paşaları çağırmıştı; bostancılara gizlice emir vererek, sahte bir bahaneyle davetlilerin atlarının ve at uşaklarının uzaklaştırılmasını istedi. Yemeğin sonunda Yeniçeri Ağası'na yaklaşan Sadrâzam, ona bir şeref hıl'atı giydirdi ve padişahın kendisini Kıbrıs valiliğine atadığını bildirdi. Şaşkınlık içinde kalan ağa bu şeref altında bir sürgün sezdi.

«Benim suçum ne?» diye bağırarak ayağa kalktı kapıya doğru koşar adımlarla uzaklasarak atına binip yeni bir isyan hazırlamaya gitmek istedi. Fakat kapıda kimseyi bulamayınca, hemen Topkapısı'na doğru seyirtti, bir kayığa atlayarak kürekçilere onu karşı kıyıya atmasını emretti. Ancak kayıkçılar onu tam götürecek-

leri sırada yetişen bir mabeyinci ile cellâtlar Ağa'yı yakaladılar, yüzüne idam fermanını okudular ve kılıcının kordonu ile boğdular. Kayığa atılan cesedi suç ortaklarını fena halde ürküttü Dürzî emirlerinden birinin torunu ile evli olan sipahi ağası Salih de aynı şekilde boğduruldu. Her sabah oluşta bir gece önce yapılan yeni idamlar ortaya çıkıyordu.

Elini bütün idam olaylarına bulaştıran Sadrâzam her iki taraf için de nefret edilen bir adam olmuştu. Sonunda silâhtar gelerek devletin mühürlerini istedi. Genellikle ölümle biten bir azil karşısında kaldığını anlayan Sadrâzam korkusundan titremeye başladı mührün kesesini çözemedi.

Kendisine hitap eden silâhtar, «Paşa, eğer hazinelerinin yerini söylersen ölümden kurtulursun,» dedi. Bunun üzerine silâhdarın kulağına eğilen Sadrâzam hazinelerinin yerini açıkladı; bu açıklaması sayesinde idamdan kurtuldu ve İnebahtı'ya sürüldü.

III

Hâlâ etkisini sürdüren âsilerin seçtiği Şeyhülislâm'ın adamı olan Moralı Rum Damad Hasan Paşa devletin mührünü aldı; padişahın teşvikiyle suçluların sahte bir güven duygusuna kapılmaları için zaman zaman ara verilen siyasî intikamlara devam etti. İlk kurbanı onu bu mevkiye getiren Şeyhülislâm oldu. Bu imtiyazlı âsi Saray'a bir bahane ile davet edildiğinde cezalandırılacağını aklının ucundan geçirmeyerek ranatça Saray'a geldi; içerde onu bekleyen çavuşlar kollarından tuttukları gibi Kıbrıs'a giden bir gemiye bindirdiler.

Bir müddet sonra işi biten bir vasıta gibi azledilen Sadrâzam da, III. Ahmed'in kızkardeşlerinden biri ile evli olmasına rağmen İznik'e sürgüne gönderildi. Karısının asaleti göz önünde tutularak eski mevkiine uygun bir maaş bağlandı. Kandiye muhafızlığında bulunan eski saray baltacılarından Kalaylıkoz Ahmed Paşa, Divan'a başkanlık etmek üzere Girit'ten çağrıldı. Kayserili Kalay, çömlek imâl eden bir adamın oğlu olan Ahmed Paşa, baltacı olarak girdiği sarayda bütün rütbeleri kazanmış bu arada son iki padişahın anneleri olan Valide Sultan'ın teveccühünü elde etmişti. İlk mesleğine izafeten halk arasında «kalaylı ceviz» anlamına gelen Kalaylıkoz lâkabı ile anılan Ahmed Paşa, sonradan görmelere has debdebesi ve kibri ile dikkati çekmiştir. Üç ay boyunca Sadrâzamların taktığı sarığın ve elbiselerin rengini ve şeklini üç defa değiştirip, terliklerin şekli hakkında çıkardığı gülünç yasalardan sonra tamamen unutulup bir köşeye atılmıştır.

Sarayda eskiden odun taşıyıcılığı y a p a n Baltacı Mehmed Paşa, Kalaylıkoz'un yerine getirildi. Entrikacılığı dehâsının eksikliğini giderecek tarzda gelişmişti. Eskiden yeniçerileri isyana teşvik eden ve o zamana kadar cezasız kalmasıyla padişah ve Valide Sultan'ı tedirgin eden Hasan Paşa'yı katlettirmesi ile dikkati çekti. Öç alma duygusuna yapılan bu hizmetten dolayı memnun kalan ve artık Sadrâzamının bir hatasını bekleyen III. Ahmed, daha önce yaptığı gibi Baltacı Mehmed Paşa'yı da azletti ve Sakız'a sürgüne gönderdi, Mehmed Paşa oradan Erzurum Beğlerbeğliğine geçecektir.

Çorlu'lu bir çiftçinin oğlu olan Silâhdar Ali Paşa devletin mühürlerini devraldı. Daha önce yaptığı ber-

berliği bırakarak rütbe rütbe yükselmiş, Arabistan'da beğlerbeğliği yapmış, elinin altında bulunan eyaleti muharebe ile tam anlamıyla hâkimiyetine almış ve düzeni sağlamıştı.

Edirne olayına katılan arkadaşlarının birer birer ortadan kaybolmasından fevkalâde endişelenen eski askerler, III. Ahmed'in öldürülmesini sağlamak için yemin etmişlerdi. Etpazarında toplanıp, ulemâyı camiye çağırarak padişahın hal'edilmesini temin etmek için III. Ahmed'in haremi ve çocukları ile Boğaz kıyılarında geçirdiği günlerde, Saray'daki yokluğundan istifade etmeyi düşündüler. Tertipçiler Etpazarı'nın meydanında toplanırken Çorlulu Ali Paşa, III. Ahmed'i Boğaz'daki yalısından geri çağırdı, Saray'daki sadık birlikleri toplayarak suçluların üzerine yürüdü ve hareketlerine meydan vermeden hepsini ezdi.

IV

Rakip hristiyan mezheplerinin Sadrâzam Çorlulu Ali Paşa'nın himayesini elde etmek veya karşı mezhep mensuplarını ezmesini sağlamak için sebep oldukları karışıklıklar Çorlulu Ali Paşa'nın iktidar dönemini bulandırdı. Fransa elçisi Ferréol, Cizvitlerin yardımıyla Ortodoks patriğine gelen fakat sonradan bu tarikat mensuplarına karşı nankörce davranan Patrik Avedik'i yine Cizvitlerin tahrikiyle İstanbul'dan kaçırttı, bir gemiye atarak Marsilya'ya yolladı. Fransa kralı XIV. Louis'in adamları tarafından önce İf Şatosunda, sonra çeşitli zindanlarda tutulan bu patrik bir daha gözükmedi. Gizlice kaçırılması, ve Fransız Hükûmeti'nin bu olayı Divan'dan gizlemek için aldığı tedbirler, «De-

mir Maskeli Adam» adlı esrarlı hikâyenin, kanımızca, temelini teşkil etmektedir.

Rum tebaanın ruhanî önderinin böylesine küstahça kaldırılmasına karşılık Divan da, Fransızların himayesinde olan Cizvitlere karşı baskı tedbirleri aldı. Ortodokslara karşı duydukları ortak kinden dolayı Cizvitler ile işbirliği yapan bazı İstanbul'lu katolik Ermeniler, Sadrâzamın çavuşları tarafından tutuklanarak tersane zindanına atıldılar. Katolik Ermenilerin Patriği Sari, altı arkadaşı ile idam alanına sevkedildi. Gregoryan Ermenilerin patriği Ther Joanes idama nezaret ediyordu. Mahkûmlardan altısı Sadrâzamın ve cellâtların huzurunda din değiştirerek başlarını kurtardılar; yedincisi sevinçle din uğruna öldürülmeyi kabul etti. Böylece idam edilen Comidas adlı Ermeni'nin cesedi daha sonra Balıklı'da bir mezarlığa gömülmüştür. Katolik Ermeniler hâlâ onun mezarını bir hac yeri gibi ziyaret ederler.

Tarihçi Hammer bütün bu olayların tek sorumlusu olarak Cizvitleri gösterir. O çağlarda hem Batı'da, hem Doğu'da sık sık görülen ve özellikle Fransa ve İspanya krallarının Osmanlılara örnek odukları vicdanların ezilmesinin vahşiliği ve alçaklığı Comidas'ın kanı ile bütün dinlerin ve mezheplerin taassubu üzerine düşmektedir.

V

Çorlulu Ali Paşa'nın gençliği ve kudreti, Köprülü'lerden beri görülmeyen bir enerjiyi Divan'a veriyordu. Gayretini mükâfatlandırmak isteyen Padişah, kardeşinin kızı Emine Sultan'ı ona zevce olarak verdi. Yeğen-

lerinden ikincisi Hatice Sultan da Köprülüoğlu Şehit Fâzıl Mustafa Paşa'nın oğlu Numan Paşa ile evlendirildi.

Çağdaş Türk tarihçisi Râşid, «Mezopotamya'lı çiftçinin oğlu eski berberin düğün bohçasında bir baş sargısı, bir kolye, bilezikler, bir yüzük, bir kuşak küpeler, el ve ayak bileklerini süslemek için halkalar vardı» der. Hepsi kıymetli taşlarla bezenmiş ve daire şeklinde olan bu armağanlar Doğu'da evlenen kadınlarca kutsal sayılır. Ayrıca kıymetli taşlarla işlenmiş bir ayna, yine mücevherli bir tül, incili terlikler ve nalınlar, hamamda kullanılmak üzere altın işlemeli takunyalar, iki bin düka altını ve şekerleme dolu kırk taş, verilen hediyeler arasındaydı.

«İki yeğenin düğünlerinden sonra padişah henüz dört yaşında olan kızı Fatma'yı evlendirmeyi düşündü. Çorlulu Ali Paşa, padişahın Fatma Sultan'ı Silâhtar Paşa'ya vermesini engellemek için boşuna çaba harcadı: Sonunda yapılan bir nişan töreninden sonra Fatma Sultan için kırk bin düka altınlık bir çeyiz Silâhdar'a verildi; üstelik padişah, hanedânın serveti arasına Kıbrıs adasının gelirini de kattı. Nişan töreni son derece ihtişamlı oldu. Padişah bu çeşit eğlencelerden pek hoşlandığı için birkaç ay önce de Hırvat bir cariyeden olan oğlu şehzade Murad'ın doğumu münasebetiyle büyük şenlikler düzenlemişti.»

«İki dinî bayram, şehzadenin doğumu, Hz. Muhammed'in hırkasının teşhiri ve Hac kervanının hareketi münasebetiyle düzenlenen şenliklerden başka, ilk defa III Ahmed devrinde Şimşir bahçesinde rengârenk lâle bahçeleri arasında ilkbahar bayramı kutlandı.»

Daha ilerde lâle bahçeleri içinde Boğaz'da kutlanan bu çiçek bayramını tasvir edeceğiz.

VI

O yıllarda Cezayir'de faaliyet gösteren Türk denizcileri yeni fethettikleri Oran şehrinin anahtarlarını getirip padişaha sundular. İstanbul'da hazırlanıp yola çıkan filoların ve Berberîlerin saldırılarından bıkmış olan Fas kralı Hasan, III. Ahmed'e elçiler gönderdi. Vakânüvislerin anlattığına göre, IV. Mehmed'in gebe cariyelerinden biri Hacc'a giderken fırtına yüzünden Fas kıyılarına sürüklenmiş ve orada bir erkek çocuk dünyaya getirmişti. İlerde onu tahta geçirmeyi düşünen Faslılar, şehzadeyi bir prens gibi yetiştirmişlerdi. Şimdi İstanbul'a gelmekte olan Fas elçileri de yanlarında işte bu şehzadeyi bir saygı nişanesi olarak getiriyorlardı. Sakız adasına geldiklerinde cariyenin oğlu hemen hapsedildi, elçiler de hakaret edilerek, canlarını «elçiye zevâl olmaz» düsturu sayesinde kurtarmışlar ve adadan kovulmuşlardır.

Fas kralının şehzadenin soyu hakkında ileri sürdüğü inandırıcı deliller zavallı gencin katledilmesini süratlendirdi. Padişah ile akrabalık iddiasında bulunduğu suçu ile başı vurularak Saray kapısına asıldı.

VII

Ancak o zamana kadar karanlıkta kalan fakat başındaki adamın dehâsıyla Kuzey'de Osmanlılar için uğursuz bir ışık saçan bir millet Avrupa sahnesinde birden bire ortaya çıkarak bütün bu eğlenceleri idam-

ları, vezirlerin sık sık yer değiştirmelerini bıçak gibi kesti. Bu millet Ruslar, bu adam da Çar I. Petro idi.

Görünüşte zayıf bir kuzey ülkesi olan İsveç ile daha o zamanlar tanınmamış dev bir imparatorluk olan Moskova Krallığı arasında meydana gelen çatışma tesadüfen iki ırkı karşı karşıya getirecek, bunlardan Moskoflar iki defa Kırımlılar tarafından yenilmelerine rağmen iki yüz yıl boyunca Türkleri geriye doğru iterek saldırılarına devam edecek, nihayet öz bağımsızlığı konu olan Avrupa silâha sarılarak Rusya ile avını çekişecek ve yer yüzündeki milletlerin dengesini sağlayacaktır.

Kuzey Denizi kıyılarında dolaşmak üzere bir müddet Akdeniz kıyılarını terkedelim.

VIII

Küçük fakat kahraman bir millet olan İsveçliler, kralları XII. Charles zamanında sanki kaderin küçük de olsa bütün milletlere, olgun insanların kabiliyetlerinin zirvesine erişmesi misali verdiği kudret ve cesaret patlamasına tanık olmuşlardı

Sersemce hareketlerin ve kahramanlığın birbirine bu kadar yakın olduğu karakterlerden biri olan ve insanı hayranlık ile acıma duyguları arasında bocalatan XII. Charles, krallığının küçüklüğü ile zafere karşı duyduğu ihtirasın büyüklüğü arasında nispetsiz bir kraldı. Kaidesine göre fazla iri bir heykel gibi, kâinatı temaşa ettirdiği İsveç'i eziyordu. Sekiz bin adamıyla seksen bin Rus'un galibi, Danimarkalıların korkusu, Lehlilerin zaptedicisi, nihayet Poltava'da Rusların mağlûbu olan XII. Charles, Basarabya'ya sığınarak yardım

dilenmiş ve Rusya'ya savaş ilân etmesi için Divan'ı durmadan sıkıştırmıştı.

Her hangi bir sürtüşmeyi tahrik etmekten kaçınan Ruslar, İstanbul'a yolladıkları elçiler ile Karlofça'da imzaladıkları iki yıllık barışı birkaç yıl uzatmak isteciklerini açıklıyorlardı. Ancak, iki büyük devleti ayıran Karadeniz kıyılarında Rusların öncü kuvvetleri olan Don Kazakları ile Osmanlı Devleti'ne tâbi Kırım Türkleri karşılıklı çatışmaları ile her an bir savaş kıvılcımı çıkarabilirlerdi.

Savaş, aynı zamanda barbar, iki yüzlü ve maceraperest bir dehâya sahip olan, intikam duygusunun hüküm sürdüğü, sürgünün Kazakların Hatmanı adı altında hükümdar yaptığı ve ihtirasın da Kuzey'in en büyük kışkırtıcısı olarak ortaya çıkardığı bir adam tarafından tahrik ediliyordu. Bu adam Mazeppa'dan başkası değildi. Kaderi, ilkel kavimlerin esrarlı, felâket dolu ve hemen hemen efsanevî kahramanlarının karakteri gibi idi. Bu kavimler liderlerini ya tesadüf, ya hurafelere, ya da her ikisine birden borçludurlar.

IX

Lehistan Kralı Jean-Casimir'in hizmetine girmiş olan genç Leh asilzâdesi Mazeppa, Podolyalı bir soylunun karısına karşı yasak ihtiraslar beslediği için suçlanmıştı. Sevgilisiyle gizlice buluştukları bir gün koca tarafından yakalanan Mazeppa o ülkelerin gelenekleri kadar garip ve barbar bir ölüme mahkûm edilmişti. Vahşi bir atın sırtına bağlanmış, sırtındaki yük yüzünden büsbütün azgınlaşan hayvan onu aç, susuz günlerce taşıyarak Kazakların ülkesi Ukrayna'ya getirmişti.

Tesadüf ve vücudunun direnci sayesinde ölmeden tâ oralara kadar gelen Mazeppa, yorgunluktan bitkin düşen at ile göçebe bir Kazak topluluğuna raslamıştı. Cezaya çarptırılan adamın inanılmaz bir şekilde sağ olduğunu gören Kazaklar bunu ülkelerine yollanmış tabiatüstü bir önder olarak kabul etmişlerdi. Onu atın sırtından çözmüşler, çadırlarına taşımışlar, kısrak sütüyle besleyerek iyileştirmişler ve ilâhî şeylere gösterilen saygıyı göstermeye başlamışlardı. Mazeppa'nın karşılaştığı bu itibar giderek bütün Kazak aşiretleri arasında yayılmış, o da sahip olduğu yakışıklılığı, cesareti ve üstün bilgisi sayesinde kısa zamanda bu barbarları kendisine sıkı sıkıya bağlamıştı. Kazakların ihtiyar hatmanı Samoliowiç, Kırımlılar ile yapılan bir savaş sonunda kayıplara karışınca Mazeppa, Kazakların hatmanı seçilmişti.

Kahramanlığına siyaseti de eklenen Mazeppa, Kırımlılara, Lehlilere ve Osmanlılara karşı kendisinden güçlü bir müttefik olarak, Rus İmparatorluğunun başına geçen Çar I. Petro'yu seçmişti. Mükâfat olarak Rus Çarı tarafından Ukrayna Prensi ilân edilmiş, kısa zamanda altmış bin Kazak süvarisinden meydana gelen bir ordu teşkil ederek Rusların öncü kuvvetleri hâline gelmiş ve Azak kalesine yapılan saldırıda önemli rol oynamıştı. Kendi kaderi gibi sebatlı olmadığı ve ihtiras gibi nankör olduğu için, Rusları yenecek gibi görünen İsveç Kralı XII. Charles ile anlaşmıştı. Poltava'da kesinlikle yenilen İsveçlilerin peşinden gitmekten vazgeçerek bu sefer samimî olmaktan ziyade ateşli bir gayret havası içine girerek kendi adamlarını Çar'a, Çar'ı da Kazaklara karşı kışkırtmaya başlamıştı, fakat bütün hainler gibi kendi hileleri içinde bunalmış, so-

rında Ruslar tarafından iki yüzlü, Kazaklar tarafından hain olarak ilân edilmiş, şerefini ve tahtını bırakarak Basarabya'da Bender'e kaçmıştı, ihtirasları ile oynadığı üç ülke artık elinden tamamen çıkmıştı, şimdi ölmek için ona sığınacak tek bir toprak kalıyordu: Osmanlı Devleti.

Lord Byron'un hakkında şiirler yazdığı Mazeppa, Tarih tarafından bir kışkırtıcı, ezelî bir kaçak ve iki yüzlü bir maceraperest olarak anılacaktır.

X

Şimdi Türklere satılan Mazeppa, Kırım Han'ını Azak'ta üstenen Ruslara karşı bir sefer açmaya ikna etmişti. Sadrâzam Çorlulu Ali Paşa büyük muharebe günü gelip çattığı vakit Mazeppa ile XII. Charles'ın şahıslarında iki büyük yardımcı görüyordu.

Lehistan elçisine, «bir elime kralınızı diğer elime kılıcımı alarak XII. Charles'ı ikiyüzbin askerle Moskova'ya kadar götüreceğim» diyordu.

İsveç kralının ve Kazakların hatmanının sığındıkları yer olan Bender'de Mazeppa'nın âni ölümü Sadrâzamın gayretini aşkıya aldı. İstanbul'da Leh elçisinin entrikaları, Valde Sultan, kızlarağası ve yeniçeri ağası ile olan ilişkileri Çorlulu Ali'nin düşürülmesi üzerinde yoğunlaşıyordu.

Leh elçisi tarafından parayla satın alınan bir Rum Cuma günü camiden dönen padişahın önüne çıkmış, başı üzerinde yanan bir hasırı tutarak toprağının tecavüze uğradığını anlatmak istemiştir. Padişah tarafından Saray'a götürülerek dinlenen Rum, Sadrâzamın siyasetine ağır bir darbe vurdu; Rum'un verdiği yazılı

dilekçe, III. Ahmed tarafından gözdesi Silâhtarı Ali'-ye okundu; böylece bir iftiranın doğruluğu, kin ve kıskançlıktan başka bir şey duymayan bir adama soruluyordu.

XI

Silâhtar Damad Ali Paşa efendisi üzerinde vaktiyle Manisalı çobanın Kanunî Sultan Süleyman üzerindeki nüfuzuna sahipti. Padişahın av seferleri sırasında bir ormanın derinliklerinde odun kömürü imâl eden babasının yanında güzelliği ve tabiî zekâsı ile dikkati çeken Ali, Saray'a götürülmüş, içoğlanları arasında yetiştirilmiş, babasının mesleğinden dolayı daima Kömürcü lâkabı ile anılmış ve padişahın yakın dostluğu içinde büyümüştü. Vâlide Sultan tarafından himaye edilmiş, vezirlerden itibar görmüş, genç yaşında silâhdarlık gibi önemli bir mevkiye yükselmiş olan Damad Ali Paşa, Sadrâzamlık gibi bir makama gelebilmek için henüz çok genç olduğu için ancak padişaha etki ederek, vezirleri yükseltmek veya azletmekle yetiniyordu. Lehliler tarafından satın alınmış olan Rumun verdiği dilekçe ile Silâhdarın entrikaları, III. Ahmed'in hiddetini uyandırmaya yetmişti. Sadrâzamı Saray'a çağırarak mührü geri almak istedi.

XII

Bir yandan ithamların haksızlığı, diğer yandan ihtiyar Sadrâzam'ın vekarı ve masumluğu konuşmayı o kadar acı bir duruma getirmişti ki, Sadrâzamın vaka-

rını küstahlık olarak alan padişah, Çorlulu Ali Paşa'ya vurmak için kılıcını bile çekmişti.

İhtiyar vezir gururla, Bana istediğiniz kadar vurabilirsiniz, hayatımı alabilirsiniz, zaten uzun zamandan beri hayatım sizin elinizdedir; hayatımı size adamak için elimden gelen her şeyi yaptım, size hizmet edebilmek için düşmanlarınızın ve tebaanızın kinine hedef oldum. Eğer elinizden gelirse beni cezalandırın ki. benden sonra gelecekler efendilerine hayatlarını adamanın ne demek olduğunu öğrensinler,» demiştir.

XIII

Belki yapacağı hareketten duyduğu pişmanlık, belki de ihtiyar vezirin ordu içinde sahip olduğu itibar ve güvenden çekindiği için, padişah çektiği kılıcı uzağa fırlattı ve Sadrâzamını Midilli adasına sürmekle yetindi.

Girit fâtihi Köprülü'nün torunu olan Köprülü, hayatının baharında, fakat ırsî olarak ailesinden aldığı kabiliyetle siyasette olgunlaşmış olarak, hem Silâhdara yol açmak hem de Valide Sultan'ı memnun etmek için Sadrâzamlığa getirildi. XII. Charles'in kahramanlığına hayran olan Leh elçisi tarafından kandırılmış; Rusların sahte dinî telkinlerle Mora ve Makedonya Rum halkına propaganda yaptığına, hattâ Karadağlılar arasında bile propaganda yuvaları kurduğuna inanmış; Rusların Hollanda'da bastırdıkları ve Yunanistan'da dağıttıkları, bir yüzünde «I. Petro, Rusların ve Yunanlıların İmparatoru» ibaresi bulunan bir madalyonu eline geçirmiş olan III. Ahmed, genç Sadrâzamı gibi, gö-

rüşme maskesi altında yürüttüğü soğuk savaşı açık bir savaşla neticelendirmek istiyordu.

Dniester ağzından çıkan bir Rus filosu, Türk gölü hâlinde olan Karadeniz'de birden bire sancağını çekti, beklenmedik bir anda Boğaz'dan geçerek padişahın sarayının topları karşısına gelerek limana demir attı.

Sultan Ahmed Sadrâzamına, «Çar bunadı mı? Yoksa bu yeni İskender kâinatı fethetmek sevdasında mı, Derhal bu «çavuş»u cezalandırın» demiştir.

Çorlulu Ali tarafından bin bir zahmetle doldurulan fakat Damad Ali Paşa ile Valide Sultanın israfı ile yine boşalan Devlet hazinesinin çabuk fakat haksız malî tedbirlerle doldurulması için Köprülüoğluna talimat verildi. Halkın kesesine dokunan tedbirleri almayı kesinlikle kabul etmeyen Köprülüoğlu azledildi ve Ağrıboz'a sürüldü

Saray'ın ihtiraslarına daha yumuşak davranan Baltacı Mehmed Paşa Devlet'in mührünü aldı, hazineyi doldurdu, birkaç hafta içinde Edirne havzasında ikiyüzbin adam topladı ve 1 Nisan 1711 günü Başkumandanlığı devralmak üzere İstanbul'dan hareket etti. Gitmeden önce Padişahına yaptığı ziyarette, «Azametlû Padişah'ım unutmasınlar ki ben elimde balta odun yarmak için yetiştirildim, kılıçla dövüşmesini pek bilmem; Devletime fedakârlıkla hizmet etmeye çalışacağım; fakat yenilirsem, talihsizliğimden dolayı beni sorumlu tutmayın,» dedi.

XIV

Boğdan (Moldavya) açılan sefere sahne olacak yerdi; Kırım Hanı yüzbin süvarisiyle, Sadrâzam'ı beklemek üzere bir müddettir orada karargâh kurmuştu.

O eyaletin prensi Rum Mavrokordato'dan memnun olmayan bu Han, onun yerine Prens Kantemir'i prensliğe seçtirmişti; o da bir müddet sonra Türklerin itimadını kötüye kullanmış, Ruslarla gizliden gizliye haince ilişkiler kurmuştu. Tersine, Eflâk Prensi olan Brankovan da Ruslara bağlı gibi görünmüş fakat tamamen Türklere hizmet etmiştir. Esaretlerini entrikaları ile ödetmeye çalışan Osmanlı siyasetinin bu hizmetkârları arasında böyle çifte ihanetler sık sık görülecektir.

Bu arada Çar, İsveç kralını bozguna uğratan yüzbin kişilik ordusunun başında Kazakların ülkesinde ilerliyor, en değerli kumandanı Prens Şeremetof'u önceden yirmibeşbin adamla Boğdan'ı ve onbin adamla da Basarabya'yı istilâya gönderiyordu. Uzun bir süre Osmanlı ve Rus kanları ile akmaya devam edecek olan Prut nehrinin kıyıları ilk defa iki düşman ırkın ordularının karşı karşıya gelmelerine ve birbirlerini bakışları ile ölçmelerine tanık olmaktadır. Daha ilk bakışta Osman'ın oğullarının sayıca üstünlüğü, heybeti ve eski talihi karşısında Çar'ın şansının tereddüt ettiği farkediliyordu. Çar, derinliğini ve yollarını bilmediği ormanlara sırtını vererek, Sadrâzam'ın kalabalık ordusu önünde ne kurtulmak için tamamen çekilmeye, ne de ümitsiz bir şekilde zafer için savaşmaya cesaret edemeden, çıplak ve engebeli bir arıziye doğru ordusunu çekti. Atlarının ve ordusunun su ihtiyacını karşılamak için Prut'tan bile istifade edemiyordu.

Üçyüzbin (*) Türk, Eflâklı ve Boğdanlı Rusların

(*) Aslında Türk Ordusu 140.000, Rus ordusu ise 60.000 kadardı. (Ç.)

gözü önünde nehri aştılar, kanatlarını bir hilâl gibi açarak ormanın önünde karargâh kurmuş olan Çar'ı kuşattılar, tabyaları içinde onu hapsettiler. Daha savaşmadan Baltacı Mehmed Paşa, Moskoflar'ın imparatorluğunu, ordusunu ve Çar'ını kılıcının altında bırakmıştı.

XV

Bir müddet için Ruslarla Osmanlılar arasında Prut kıyılarında meydana gelecek vuruşmanın hikâyesine ara vererek Tarih sahnesinde yeni ortaya çıkan millet ile çarının nasıl o hale geldiklerini okuyucuya anlatmaya çalışalım.

Şimdiye kadar vesikalar arasında unutulmuş bir vakanüvisin eksik hâtıraları, nihayet Théophile Hallez tarafından ortaya çıkarılmış, Çar Petro, metresi ve sonra karısı Katerina ile Prut bataklıklarında meydana gelen olayları çok değişik ve ilgi çekici bir şekilde anlatmaktadır. Bu adam, o çağın olağan hadiseleri sonunda Çar I. Petro'nun yakın arkadaşlığını kazanmış ve onun ordusunda hizmetler gören Villebois'dan başkası değildir. Bu el yazması vesikanın bizim konumuzu ilgilendiren noktası, Moskofların barbar yeniçerileri Streliçlerin imhası ile başlamaktadır.

O ana kadar Çar Petro'nun kaderindeki değişiklikler hakkında pekçok şey bilinmektedir. Sülâlesi Prusyalı Romanof'lar olup, Mişel Romanof 1613 yılında Taht'a geçmişti; Petro da Çar Aleksi'nin ikinci evliliğinden dünyaya gelmiş, ağabeyi çılgın İvan'dan sonra Carlığa çıkarılmış, fakat İvan'ın adı altında Devlet'i

yöneten kız kardeşleri Sofya'nın kıskançlığına, baskısına ve tehditlerine mâruz kalmıştı; yüz hatları, zekâsı ve delice cesareti yüzünden askerler arasında kendisini sevdirmişti; bir saray entrikası sonunda Sofya ebediyen Kremlin Sarayı'na kaptırılınca onyedı yaşında tek başına bütün iktidara sahip olmuştu, Çarların geleneğine göre soylular arasından bir genç kızla evlenmiş, karısı Evdoksiya'ya çok eziyet etmiş, son derece barbarlıklar yapmış, kendisini içkiye, sefahata zulme vermiş, fakat herkesin kendisine haklı olarak büyük lâkabını verdirecek çalışmalardan hiçbir zaman sapmamış ve muazzam bir sürüden bir millet yapma azminden asla vaz geçmemişti.

Her yönüyle kurucularına benzeyen Ruslar Çarlarına böyle bir düşünceyi ilham ettirecek kabiliyetteydiler, Menşei Türkistan'dan Baltık Denizine, Baltık'tan Moskova'ya, Moskova'dan Doğuya kadar değişen yollarda kaybolan, temelinde barbar, görünüşte medenî, özel vasıflarında Rum tabiatlı, inanış bakımından hurafeci, gelenekleri kozmopolit, cesur savaşçı, sayıca kalabalık, bozkırlarında köle, ordularında itaatli, sarayda âsi olan bu islâv ırkı eski ırkların bütün kötülüklerini ve ilkel ırkların bütün faziletlerini bünyesinde toplamış gibiydi. Böyle bir milleti araç olarak kullanarak ikiyüz yıl sonunda Devlet adamları ve soylular sayesinde Avrupa'nın bütün medeniyetini kabul etmek veya derebeyliğe bağlı serflerle Batı dünyasını disiplin altına alınmış barbar ordularla istilâ etmek işten bile değildi.

Batı veya Doğu dünyasının kaderi, Çar Petro'nun ırkına vereceği Batı'ya veya Doğu'ya doğru esen rüzgâra sıkı sıkıya bağlıydı. Kuzeyde onu tahrik eden

XII. Charles Rusların Baltık istikametine yayılmasına sebep olmuştu. Hiddet ve kibir Rusya'nın kurucusunu Finlandiya'ya kadar yayılmaya itmiş, Baltık denizi kıyısında yeni bir başkent kurmuş, temasta bulunduğu batılı devletlerin âdetleri, siyaseti, donanması ve ordusu ile rekabete girişmiştir.

Bu Çar Petro'nun en büyük hatâsı olmuş, Batı'nın ve şüphesiz Rusların felâketine sebep olmuştur. Doğuştan malik oldukları zıtlık akımı, onları uzun müddet sınırları dışında tutabilecek Batılı Devletlerin üzerine atmıştır. Batı, Rusları buzlu çöllerinde kalmaya mahkûm etmişti; Halbuki slâvlar iklim ve zenginlik bakımından daha elverişli olan Doğu'ya çok daha az zorlukla yayılabilirlerdi.

Çar Deli Petro'nun büyük hatâsını yargıladıktan sonra şimdi onun ilk yıllarının, Basarabya'ya yaptığı seferin ve kurtuluşunu sağlayan mucizenin hikâyesine gelelim.

XVI

Avrupa'yı saygı arayan bir hükümdardan ziyade ders almaya ve medeniyet örnekleri seçmeye gelmiş bir filozof olarak katettikten sonra Moskova'ya milletine yeni bir ruh vermek ihtirası ve medenileşmek için uyguladığı zulme karşı çıkacak her şeyi imha etmek azmi ile dönmüştü. Karşısındaki en önemli güç, yeniçerilerin taassubun muhafızı olması gibi barbarlığın muhafızı olan Streliçlerdi. Rusya'da bıraktığı adamları bu muhafızların, ablası Sofya tarafından kışkırtıldığını, yokluğundan istifade ederek bir Hükûmet darbesi yaparak başlarına çariçeyi geçireceklerini ona

haber verince, beklenmedik bir anda Moskova'ya gelmişti.

Şimdi buraya biraz önce bahsettiğimiz gizli vesikanın dramatik ve renkli hikâyesini aynen naklediyoruz.

«Bu haber Petro'nun gezisini hemen kesmesine ve derhal ülkesine yollanmasına sebep oldu. Moskova'ya geldiğinde yabancı askerlerin kumandanı Gordon'un tedbirleri sayesinde herşeyi düzen içinde buldu.

Streliçlerin iki kısma ayrıldığını ve her birinin ayrı bir yol takip ettiğini öğrenmiş olan Gordon onikibin kişilik yabancı birlikleri ile onbin kişilik Streliçlerin önüne çıkmış, hepsini gafil avlayarak kılıçtan geçirmiş, içlerinden sadece yedibini kurtularak çeşitli bölgelere dağılmışlardı.

Streliçlerin bu ilk kısmı üzerinde kazandığı zaferden hiçbir surette rahatlamayan Gordon vakit kaybetmeden yedibin kişilik ikinci grup üzerine yürümüştü. Arkadaşlarının yenilgisini duymuş olan bu ikinci birlik etrafı bataklıklarla çevrili bir adacık üzerine yerleşmişti. Orada kuşatılan Streliçler teslim olmaya zorlanmış, hepsi silâhlarını bırakınca kılıçtan geçirilmişti. Geri kalanlar zincire vurularak Moskova'ya götürülürken aynı anda Car da Moskova'nın başka bir kapısından başkentine giriyordu.

Car, Gordan tarafından gerçekleştirilen askerî zaferin Streliçlerin geçmişte yaptıkları işlere nazaran çok hafif bir ceza olduğuna inanıyordu. Streliçlerin hırsızlar ve kaatillere yapılageldiği şekilde cezalandırılmasını istiyordu. Nitekim sağda solda ele geçen yedibin Streliç Moskova'da bir meydanda toplandı, içle-

ıinden ikibini asılarak, beşbin'i de kafası kesilerek ölüme mahkûm oldu. Bütün idamlar bir gün içinde yapıldı.

Kafası kesilecek olanlar ellişer ellişer getirilerek kütükler üzerine yatırılıyorlar ve bir anda kafaları vuruluyordu. Çar ve diğer soylular da ellerine bir balta almışlar cellât gibi durmadan kafa vuruyorlardı.

İçlerinde büyük amiral Apraksin, başbakan Mençikof, Dolgoruki gibi yüksek rütbeli soylular da bulunan bu zoraki cellâtların hiçbiri Çar'ın iradesine karşı gelmeyi düşünmüyorlardı. Aksi halde Petro'nun onları da âsiler gibi katlettireceğine kuşkuları yoktu.

Bu binlerce kelle şehrin içinde en yüksek yerlere asıldı ve Petro'nun bütün dönemi boyunca oralarda asılı kaldı.

Streliçlerin liderleri ise prenses Sofya'nın hapsedildiği parmaklıklı pencerenin hizasına asıldı ve entrikacı prenses hapiste kaldığı beş, altı yıl boyunca her gün bu korkunç manzarayı seyretmek zorunda kaldı.

Gordon'un elinden kaçabilen birkaç bin Streliç için bütün Rusya'da onları değil saklamak, bir lokma yemek vermek bile ölümle cezalandırıldı. Bu yüzden hepsinin sefalet içinde mahvolduğu sanılmaktadır.

Streliclerin kadınları ve çocukları çorak ve ıssız bir yere sürülerek kendi başlarına kalmaları ve asla bulundukları bölgeden dışarı çıkmamaları sağlandı.

Bütün büyük yolların kenarlarına, üzerlerinde Streliçlerin giriştikleri suikasti ve uğradıkları cezaları yazan büyük piramidler dikilerek gelecek nesillerin bilgisine terkedildi.»

XVII

Bu katliam Çar Petro'nun otoritesini kanla yıkayıp sağlamlaştırdı. Suçlu ablasını ölünceye kadar bir yere kapatarak zorbalığın ve isyanın harabeleri üzerinde güçlenmiş geniş imparatorluğunda saltanatına devam etti. Zulüm dolu mizacı ilk karısına ve çocuklarına karşı vahşi bir tavır takınmasına kadar gitti. Şimdi Çar'ın sırdaşlarından bu olayları dinleyelim:

«Çar Petro'nun ilk karısı Evdoksiya Fedorovna şüphesiz çağının en bedbaht prensesidir. Evlendiğindenberi hayatı trajik olaylarla örülmüş, eşine ender raslanan bir kadere sahipti.

1670 yılında Fedor Abrahamaviç Lapukin'in kızı olarak zengin ve köklü bir soylu olarak dünyaya gelmişti. Çar'a takdim edilen yüzlerce genç kız arasında güzelliği ile Hükümdar'ın ilgisini çekmişti.

Çar ile karısı arasındaki anlaşma havası uzun zaman sürmedi. Çeriçe entrikadan ve ihtişamdan hoşlanıyor, kocasını aşırı derecede kıskanıyordu; Çar ise kuşkulu bir karaktere, değişken bir tabiata ve âşık bir seciyeye sahipti; üstelik kararlarında şiddetli ve kin duyduğu kişilere karşı amansızdı. Görüldüğü gibi bu iki mizaç asla birbirleri ile anlaşamayacak bir düzeyde bulunuyordu.

Evliliğinin üçüncü yılında Çar, Moskova'da Alman anne babadan doğmuş Anna Moens adında güzel bir kıza şiddetle âşık olmuştu. Evdoksiya bu genç kadını boş yere sürdürmeye çalışmış sonunda kocasını yanından kovarak kıskançlığını açığa vurmustu. Petro karısından bıkmaya başladığı sıralarda imparatorluğun

en yüksek dinî makamları ile görüşerek evliliğinin iptâl ettirilmesi için uygun bahaneler yaratmaya çalışmıştı.

Genç çariçeye, o olaydan sonra rahibe elbiseleri giydirilmiş, bir manastıra gönderilerek tamamen unutturulmuştu. Çar ise devamlı olarak metres değiştirmiş, sonunda Prens Mençikof'un terkettği bir kadında karar kılarak ona taç giydirmiş, çocuklarını, Evdoksiya'dan olan meşru oğlu Aleksi'nin yerine veliaht olarak kabul etmişti.

Glebof adında biri ile zina yaptığı kesin delillerle ve bizzat kendi itirafı ile anlaşılan Çariçe Evdoksiya bir şatoya kapatılmış, oğlu Aleksi Petroviç'in hapishane köşelerinde ölmesine ve kardeşi Abraham Lopukin'in Moskova'nın büyük alanında asılmasına tanık olarak ıstırap içinde yaşamıştır.

Herkes Çar'ın oğlu Aleksi'nin, ölüm kararı üzerine çıkan bir isyan sonunda affedilmesi sırasında öldüğünü sanmaktadır. Halbuki o sıralarda Rus sarayında olanlar, Çar'ın oğlunu bir defa bağışladıktan sonra hekimini yanına göndererek hacamat yaptırması için onu ikna ettiğini bilmektedirler. Bilhassa derin açılan damarlardan akan kan durdurulamayınca Çareviç kan kaybından ölmüştü.»

XVIII

«Glebof ise çariçe ile yaptığı mektuplaşmadan sonra ele geçen mektuplarına rağmen b · prensesin şerefine karşı tek bir söz söylememekte direnmiş, konuşmasını sağlamak için Çar'ın emriyle ve onun mevcudiyetinde yapılan ağır işkencelere göğüs germiştir. So-

nunda Petro onu Moskova'da halkın gözü önünde kazığa çektirmişti. Kazığa oturtulmadan önce Globof'un yanına giden Çar, artık Tanrı'nın huzuruna çıkacağını onun için neyi varsa itiraf etmesi gerektiğini söyleyince, zavallı adam ağır ağır başını çevirmiş, ölüm halinde bile masum ve namuslu bir kadına dil uzatmayacağını söyleyerek, nefretle iğrenç zalimin suratına tükürmüştü.

Evdoksiya 1719 yılından 1727'ye kadar bir yere hapsedilmiş yanına da ihtiyar bir cüce kadından başkası verilmemişti.»

XIX

Deli Petro'nun kalbinde Evdoksiya ve diğer rakibelerinden sonra yükselmesini bilen kadın romantik olaylarla dolu hayatından dolayı Osmanlıların Hurrem Sultan'ını andırmaktadır.

Bu kadının kaderine en yakından ve en samimî bir şekilde tanık olan adamın anlattıklarını dinleyelim:

«Gelecek nesiller için anlatılmaya en fazla hak kazanan, en garip ve en çok olaylarla dolu olan bir hayat hikâyesi varsa o da Çar Petro'nun karısı Katerina'nın hayat hikâyesidir.

Kocası olan Petro'nun yirmi yıl boyunca didik didik ederek yaptığı araştırmalara rağmen bir türlü karısının doğumunu ve menşeini örten esrar perdesini yırtamamasına rağmen biz bu konuda bazı ipuçları elde ettik. Çar Petro'nun ölümünden üç ay, Katarina'nın ölümünden iki yıl önce meydana gelen tesadüfî olaylar sonunda Çariçe'nin asıl adının Skrawonski ol-

duğunu, Derpt kentinde 1686 yılında katolik olarak dünyaya geldiğini öğrenmiş bulunuyoruz.

Annesi ile babası, bütün Lehistan köylüleri gibi serf olarak ülkelerini terketmişler Letonya'nın Derpt şehrine yerleşmişlerdi. Fakat o sıralarda salgın olarak yayılan veba göç etmelerine rağmen her ikisini de yakalamış, henüz bakıma muhtaç halde iki çocuğu Tanrı'nın muhafazasına bırakmıştı. Beş yaşındaki erkek çocuk bir köylünün yanına verilmiş kasabanın rahibi ise üç yaşındaki kızı evlât edinmişti. Fakat çok geçmeden veba rahip ve ailesini de dünyadan göçürmüş, böylece küçük kız ailesini ve doğumunu bilemeden yine ortada kalmıştı.

Marienburg kentinin başpapaz salgının biçtiği kasabaya gelmiş önce papazın evine giderek meslekdaşının cenazesini kaldırmak istemiştir. O evde bulduğu sefil kız çocuğunun ailesini bulmak için yaptığı bütün araştırmaları neticesiz kalınca onu yanına almaya mecbur olmuştu.

Başpapazın karısı küçük kızı da hemen hemen onun yaşında olan iki kızı ile birlikte büyütmüştü. Fakat onaltı yaşına gelen kıza başpapazın oğlunun başka türlü baktığını ve genç kızın da bu aşka ilgisiz kalmadığı farkedilmiştir.

Ne kadar iyi yetiştirilirse yetiştirilsin tabiatın bazı anlarda akla galebe çalacağı iyi bilindiği için genç kız Marienburg garnizonundan genç bir subay ile aceleyle evlendirilmek istenmişti.

Şu anda genç çiftin evlenme törenlerine katıldığını hatırlayan dini bütün bir tek kişi bulmak mümkün olmamıştır.»

XX

«İsveç kralı XII. Charles'in hizmetine giren genç adam, düğünün ertesi günü birliği ile İsveç kralının ordusuna katılmış oradan Lehistan'a geçmişti. Kocasını bekleyen Katerina yine başpapazın evinde eskisi gibi günlerini geçirmeye devam etmiş, bu durum onun da talihini önemli şekilde değiştirecek olan Rusların Letonya'yı istilâsına kadar sürmüştür.

Marienburg'u ansızın istilâ eden Rus birliklerinin kumandanı Mareşal Şeremetof, başpapazın evinde gördüğü Katerina'nın güzelliğine hayran kalmış onu savaş tutsağı olarak yanında alakoymuştu.

Katerina, talihinin ilk kademesi olan bu ilk ayrılığın başlarında çok zorluklar çektiğini itiraf etmiştir. Hizmetçi olarak yaşadığı ve büyütülüp, eğitildiği bir ailenin yanından tanımadığı bir adamın yanına bir cariye gibi alınmasını uzun müddet yadırgaması tabiîdir.

Bu aileye karşı davranışları hiçbir zaman nankörce olmamış, Rusya'nın en büyük kadını olduğu vakit başpapazın çocuklarını Moskova'ya davet etmiş ve hepsine armağanlar vererek yüksek makamlar ihsan etmiştir.

Efendilerin köleri üzerinde sahip oldukları haklar bilinir. Rusya'da ise bu durum o kadar ileri gitmişti ki, efendiler kölelerinin hayatı veya ölümü hakkında başkaca hiçbir yere danışmadan karar verebilirlerdi. Köleliğin uygulandığı ülkelerde fedakârlık duygusunun hiçbir yeri yoktur; aşk bir efendi olarak kendisine itaat edilmesini ister; köle de, hür bir ülkede çok şid-

cetli bir aşkın yaptırdığı şeyleri korku veya itaat duygusundan dolayı yapmak zorunda kalır.

Bu şekilde beş altı aydanberi Şeremetof'un evinde yaşarken, Prens Mençikof Letonya'daki birliklerin kumandasını eline almak üzere çıkagelir. Gayretli görünmek isteyen Şeremetof Letonya'da sahip olduğu her şeyi, köleleri dahil yüzüstü bırakıp derhal Çar'ın emrine uyarak hareket eder. Daha önce Katerina'yı görüp beğenmiş olan Mençikof, Şeremetof'dan genç köleyi ister. Mareşal de kabul edince, Katerina Prens Mençikof'un hizmetine geçmiş olur.

Mençikof daha genç ve daha az ciddî idi. Katerina onun arzularına boyun eğerken biraz da eğlenmek fırsatı buldu; bir müddet sonra genç Prens'in bütün iradesine hâkim olmuştu; birkaç ay sonra evlerine gelen bir kimse hangisinin köle, hangisinin efendi olduğunu kestiremezdi.

Olaylar bu şekilde gelişirken Petersburg'dan Lehistan'a giden Çar Petro Letonya'ya gelince gözdesi Prens Mençikof'un evine indi. Kendisine hizmet eden köleler arasında Katerina'yı farkedince Prens'e ona nasıl sahip olduğunu sordu. Sonunda Katerina'yı Mençikof'dan devraldı ve ayrılırken genç kadına hürriyet nişanesi olarak bir düka altını bıraktı.»

XXI

Petro'nun hareketinden sonra Katerina Mençikof'a, kendisini Çar'ın bakışlarına terkettiği için serzenişte bulundu. Bu serzenişler Prens'in kölesine karşı duyduğu aşkı büsbütün alevlendirdi. Lehistan seferinden

dönen Petro Letonya'ya uğrayarak Katerina'yı tamamen efendisinin elinden aldı.

Mençıkof'tan ayrılmadan önce Katerina bir hayli göz yaşı döktü. «Çar, Katerina'ya karşı alışılmamış bir nazaket ve şefkatte bulundu. Bu davranışlarından ona karşı çok derin bir hayranlık duyduğu anlaşılıyordu. Mençikof, bu kadının Çar üzerindeki etkisini farkedenlerden ilki olarak ilerde bu etkinin kendisi için çok şeyler ifade edeceğini düşündü.

«Aşk, bir adamın kalbini çok ciddî bir şekilde meşgûl ederse, o adamın bütün mizacı değişir.

Çar'ın Katerina'ya duyduğu şiddetli aşk hayatındaki ilk ve son aşktır. Fakat bu aşkını daima bir esrar perdesi altında tutmasını bilmiş, değil herkesin içinde, en samimî arkadaşlarının yanında bile Katerina ile konuşmaktan çekinmiştir.

Letonya'yı terkedip Moskova'ya dönerken, emir subaylarında birini büyük bir gizlilik icinde Katerina'yı başkente götürmesi için görevlendirmişti. Yol boyunca gereken bütün ihtimamın gösterilmesini ve her gün sevgili Katerina'nın durumu hakkında kendisine bilgi yollanmasını emretmiştir.

Emir subayı Çar'ın bu davranışlarından bu kadına karşı ne kadar derin bir sevgiyle bağlı olduğunu anlamıştı. Çar şimdiye kadar en fazla ilgi gösterdiği kadınlara Katerina'ya gösterdiği ilginin onda birini bile göstermemişti.

Moskova'ya gelen Katerina, iki, üç yıl boyunca herkesten uzak fakat iyi döşeli bir evde saygı duyulan bir kadının yanında yaşamıştı. Elde ettiğim teferruat bu kadın sayesinde olmuştur.

Bu mütevazi evde kalan metresi için Çar son derece ketum davranmış, onun kadınlarla bile temas kurmasını önlemiştir. Bu tedbir, hemcinslerinin davranışları ile ilgilenmekten ziyade daha büyük meselelere ilgi duyan Katerina'nın çok işine gelmişti.

Genellikle boşboğaz olan Hükümdar, birdenbire esrarlı âşık haline dönüşmüş, kıyafet değiştirerek her gün, daha ziyade her gece sevgilisini ziyaret etmeyi ihmâl etmemiştir. Şehrin tamamen uykuya yattığı bir saatte yanına bir tek muhafız alarak metresinin yanına koşan Çar'ın bu duruma düşmesini gerektiren aşkın kudreti böylece daha iyi anlaşılmaktadır.

Bu hükümdar çalışkan olup, çok işi vardı. Sadece gündüzleri değil de geceleri de çalışması gerektiğinden gece ziyaretlerinin esrar perdesini biraz aralamak zorunda kalmıştır

Artık bakanlarını bu küçük evde kabul ediyor ve Katerina'nın yanında en önemli Devlet meselelerini görüşüyordu. Fakat asıl inanılması güc olan şey, daha önceleri kadınları sadece aşk yapmak için bir araç olarak gören Çar'ın şimdi bakanları ile fikir ihtilâfına düştüğü vakit Katerina'ya danışması, onun fikirlerine hürmet etmesidir. Onun uyarılarını dikkatle dinliyor, kararlarını sadakatle uyguluyordu; kısacası Katerina'yı özel danışmanı olarak görüyordu.»

Tabiatın Katerina'ya verdiği muhakeme, dehâ ve ruh kabiliyetleri şimdi en parlak şekilde ortaya çıkma fırsatı bulmuştu. İşte o andan itibaren düşünceleri Taht meselelerinin seviyesine erişmişti.

XII. Charles'in ordusunda subay olan kocası Poltava savaşından sonra Çar tarafından buldurulmuş,

Moskova'ya getirildikten sonra unutulmuş bir şekilde yaşayıp ölmesi için Sibirya'ya sürülmüştü.

Katerina ailesinin mezhebi olan Lüter mezhebinden ayrılarak Ortodoksluğa geçmişti. Onu vaftiz etmeye gelen Patrik, gizlice Çar ile evlendirmiştir. O sıralarda Fransa'da XIV. Louis gizlice bir şairin dul karısı olan Madam de Maintenos ile evleniyordu.

Yine o zaman içinde Çar Petro, XII. Charles'a karşı elde ettiği zaferden iyice güven kazandığı için yüzkırkbin adamının başında Türklere karşı savaş vermek üzere ilerliyordu. Katerina da onun yanında, kimsenin Çar'ın karısı olduğunu bilmeden bir metres gibi sefere katılmıştı. Yanında bir iki köle kadınla, seferin bütün zorluklarına göğüs gererek kocasının yanındaki bir çadırda kalıyordu. Ancak geceleri çadırını terkederek Çar'ın yanına gidiyor, onu aşkıyla teselli ederek dehâsından ilhamlar vermeye çalışıyordu. Subaylar ve askerler Katerina'nın şahsında ordunun gizli talihini görüyorlar, Çar'ın sert davranışlarını yumuşattığı için ona şükran besliyorlardı. Ruslar arasında kazandığı sevgi Çar üzerindeki itibarını destekliyordu.

XXII

Çar Petro'yu cüretli bir yürüyüş ve uygunsuz bir çekilişten sonra Prut nehri kıyılarında Baltacı Mehmet Paşa'nın yüzkırkbin askeri ile kuşatılmış bir halde bırakmıştık. Nehrin bir kıvrım yaparak Rus karargâhına en fazla yaklaştığı yerin üzerinde kurulan bir topçu bataryası, tabyalarda yıpratıcı savaş yapma imkânını Petro'ya bırakmıyordu. Baltacı'nın ilk emrinde gülleler Rus çadırlarını hallaç pamuğu gibi atabilirdi. Rus-

ları arkadan çevirmiş olan Kırım süvarileri ve sipahiler herhangi bir ricat imkânını ortadan kaldırmıştı. Yüzbin Rus'un ve çarlarının savaşmadan tutsak düştükleri söylenebilirdi. Bender'den Osmanlı karargâhına gelen Demirbaş Charles şimdiden düşmanının esaıeti ile seviniyordu. Poltava'nın intıkamı Baltacı tarafından alınmıştı. İşte o sırada Katerina'nın davranışları henüz sahip olmadığı tacı kendisine hakettirdi.

Çar'ın sıkıntılarını ve Katerina'nın mucizesini olaya tanık olan sırdaşın kaleminden izleyelim:

«Üç gündenberi orduda ne ekmek, ne de başka yiyecek bir şey kalmıştı. Herkesi derin bir elem kaplamış, hiç kimse yerinden kımıldamak istemiyordu. Yardım alamayacağından emin olan Çar, kurtuluş için herhangi bir çıkış hareketine dahi teşebbüs etmiyor, sadece kederiyle başbaşa çadırında kimseye görünmeden kalıyordu.

Kim olursa olsun hiç kimseyi görmek istemediğine dair verdiği kesin emre rağmen Katerina bir gece ansızın çadıra girdi ve ümitsizliğe kapılmadan önce yapılacak bir teşebbüs daha olduğunu söyledi. Kaymakam'a ve Sadrâzam'a kıymetli armağanlaı vererek mümkün olduğu kadar az zararlı bir barış yapma imkânının hâlâ mevcut olduğunu öne sürdü İstanbul'daki Rus elçisi Kont Tolstoy'un Petro'ya gönderdiği mektuplardan bu iki Devlet adamının karakterlerini yakından tanıdığını da sözlerine ilâve etti. Orduda bu işi başaracak bir adamın da mevcudiyetini haber verdi.

Çar'ın nefes alıp düşünmesine bile fırsat bırakmadan dışarı çıktı, bir müddet sonra adı geçen subayla içeri girdi ve Çar'ın huzurunda ona gerekli bilgiyi ver-

di. Bu arada karısının teklifi ile gittikçe aklını başına toplamaya başlayan Petro, karısının dediklerini bütünüyle tasdik etti ve adamını derhal harekete geçirdi.

Subay dışarı çıktıktan sonra, karısına döndü ve gerekli parayı nereden temin edeceklerini sordu. Katerina, kendi mücevherlerini ve orduda mevcut altınları bu iş için kullanacaklarını söyledi. Özel elçinin dönüşüne kadar Çar'ın askerlerine gözükmesini, onlara cesaret vermesini ve gerisini kendisinin başaracağını da ekledi.»

Çar karısını kucakladı, onun tavsiyesine uyarak dışarı çıktı ve feld-mareşal Şeremetof'un karargâhına gitti. Bu arada Katerina bir atın üzerine çıktı ve askerlere hitap ederek tek kurtuluş yollarının ellerindeki bütün serveti kendilerine vermesiyle gerçekleşeceğini, verecekleri her altına karşılık, kurtuldukları takdirde yüz mislini alabileceklerini de söylemeyi ihmâl etmedi.

Zarafetine, iradesine ve iyi niyetine hayran olan en basit neferе kadar herkes elindekilerini getirip teslim etti. Bütün ordugâhda bir teselli ve cesaret havası esiyordu. Gönderilen subay dönüp de, Sadrâzam'ın görüşmelere başlamak üzere tam yetkili bir elçi istediğini bildirince bu duyguları daha da arttı.

Rusların içinde bulundukları nazik durumu öğrenerek hemen Türk karargâhına gelmiş olan XII. Charles'ın Sadrâzam'a yaptığı bütün kışkırtmalara rağmen bir barış anlaşması imzalandı.

Anlaşmanın imzalanmasının ertesi günü kuşatma kalkınca Rus sınırına doğru geri çekilerek yeniden yarım kalmış İsveç meselesini halletmeye gitti.

XXIII

Çar'ın sırdaşının anlattığına göre bir Letonyalı köle kadın Rusları işte böyle kurtarmıştır. Ancak, Katerina'nın maharetİ ve hitabeti subaylardan ve askerlerden, görüşmeleri başlatmak için gerekli rüşveti toplayacak kadar elverişliyse de, Sadrâzam'ın bu rüşveti aldığı o kadar şüphelidir. Her taraftan tehdit edilen Osmanlı İmparatorluğu'nun, bir damla Türk kanı dökmeden muazzam bir zafer kazanmışcasına elde ettiği hükümran barış anlaşması çok büyük bir olaydır.

XII. Charles'ın (Demirbaş) şiddetli ve amansız intikam duygusu Baltacı'ya karşı ithamlarda ve iftiralarda bulunmasını sağlamış, bütün bunlar sonraki nesillerin böyle bir hikâye uydurmasına sebep olmuştur. (*) Katerina ile Çar'ın Sadrâzam için topladıkları ifade edilen sözde rüşvet, bizzat Rusların kendi ifadelerine göre ancak birkaç yüzbin ruble civarında olmuştur ki, bu para asla bir Sadrâzam'ı baştan çıkarabilecek miktar olamazdı. Daha yeni altını ve gümüşü tanımaya başlayan Moskof askerlerinin ve subaylarının topladıkları gülünç servet ile, Hint, İran veya Venedik elçilerinin bir defada Osmanlı Devleti'ne veya Sadrâzamına getirdikleri muazzam armağanlar asla kıyaslanamaz. Barışı sağlayan şey Baltacı Mehmed Paşa'nın

---

(*) *Petro'nun sırdaşının da belirttiği gibi Katerina ile Baltacı Mehmed Paşa arasında hiçbir görüşme olmamıştır. Rüşvet meselesi de yazarın daha sonraki satırlarda açıkladığı şekilde tamamen bir uydurmadır, iftiradır. (Ç.)*

aç gözlülüğü değil, tamamen siyasettir; Osmanlılar ile Ruslar arasında meydana gelen bu ilk büyük barış anlaşmasını anlamak ve kabul etmek için o devirde mevcut olan şartlar çok belirgindir.

İki saltanat dönemindenberi Sobieski ve Prens Eugène ile yaptıkları savaşlarda Türkler hem adam, hem de para bakımından bir hayli zarara uğramışlar, Viyana'da, Lippa'da ve Zenta'da üç ordu kaybetmişlerdi. Dalmaçya'da ve Macaristan'da tehdit edilmişler, Belgrada kadar istilâ görmüşler, bu yüzden kendilerini Tuna ve Adriyatik kıyılarında rahat bırakmayacak olan Basarabya topraklarında cereyan eden çatışmaları ezmekten çok yararlı çıkacaklarını hesaplamışlardı; dördüncü bir ordunun kaybedilmesi düşmana Edirne yolunu bile açabilirdi. Geçici olarak kendi topraklarına sığınmış Demirbaş Charles'ın savunucusu olarak gözükmüşlerdi; ancak, bu kahraman ihtiraslı ve oynak karakteri onlara henüz emekleme devresinde olan Moskova Çarlarının ordusundan çok daha tehlikeli gözükmüştür.

Yiğit İsveçli savaşçılarının ve kan dökücü Lehlilerin başına geçecek olan bir Demirbaş Charles, sınırlarındaki ormanlarda bir gözüküp, bir kaybolan vahşi Rusların başındaki Petro'dan daha korkulu bir komşu olarak beliriyordu. Bu barbar sürüsünün başkanı ile yapılacak sağlam bir barış Lehlilerin oynaklığını, Don Kazaklarının serseriliğini, ve Avusturya'nın üstünlüğünü dengeleyecek bir güç yaratıyordu. Ruslara kabul ettirilen bu barışın, veya daha ziyade teslimin mutlak hükümleri Karadeniz'in dokunulmazlığını teminat altına alıyor ve ümitsizliğin bir anda yenilgiyi zafere götürebilecek bir savaşta kaybedilmesi muhte-

mel olabilecek olan İmparatorluğun son ordusunu zararsız bir şekilde kurtardığı için Sadrâzam'a yeterince gurur veriyordu.

İşte Sadrâzam'ın davranışlarına asıl yön veren gerçek ve haklı sebepler bunlardır. XII. Charles, Lehistan elçisi Poniatowski ve Kırım Hanı Devlet Giray şahsî veya millî menfaatleri açısından bu anlaşmaya şiddetle itiraz etmişler fakat hiçbir netice elde edememişlerdir. Baltacı Mehmed Paşa anlaşma şartlarını o kadar ezici ve mutlak bir tarzda kabul ettirmiştir ki, ancak bir zafer ona bu imkânları verebilirdi. Çar da Azak kalesinin iadesini, toplarının Osmanlı Devletine teslim edilmesi kaydıyla Kamienska, Samara ve Tighan kalelerinin yıktırılmasını: Kazakların her türlü iç meselesine karışılmamasını; entrikaları can sıkan Rus elçisinin geri çağırılmasını; XII. Charles'ın serbestçe ülkesine dönmesini ve ülkesinde barış içinde yaşamasını; ve nihayet Rus ordusunun emniyet içinde geri çekilmesi sırasında iki Rus mareşalinin rehin olarak Osmanlı ordugâhında kalmasını istemiş ve kabul ettirmiştir.

Rusların geri çekilmesini gösteren tamburlar çalınır, bayraklar açılırken Baltacı Mehmed Paşa'nın çadırına giren Demirbaş Charles Sadrâzam'a serzenişte bulunmuş ve «Çar'ı tutsak olarak İstanbul'a götürmek daha iyi olmaz mıydı?»' demiştir. Bunun üzerine Sadrâzam müstehzî bir şekilde şöyle cevap vermiştir: «Peki o zaman yokluğunda milletini kim yönetecekti?»

Kendi milletini başı boş bırakmış olan İsveç kralına yapılan bu îma kralın birden hiddetine mağlûp

olarak çizmeleri ile Sadrâzam'ın divanı üzerine çıkmasına, mahmuzları ile örtüleri parçalamasına sebep oldu. Metin tabiatlı Baltacı bu hakareti kralın uğradığı felâkete ve ümitsizliğe verdi, tevekkülle ayağa kalktı, kralın çıkıp gitmesinden sonra çadırının önüne çıkarak abdestini aldı, namazını kıldı. Küçük bir hakareti ihmâl edecek kadar çok şana sahip olmuştu.

XXIV

Sadrâzam'ın İstanbul'a muzaffer dönüşünü takip etmeden önce Çar'ın utanmış bir şekilde Moskova'ya dönüşünü ve Çariçe'nin giderek büyüyen talihini izleyelim.

Çar Petronun döneminin başlarını bize öğreten aynı gizli vesika Çar'ı, ölümüne kadar takip etmektedir. Bu ünlü Osmanlı düşmanının düşüncelerini bilmeden geçmek olmaz.

«Katerina'nın davranışının askerlerin zihni ve kalbi üzerinde nasıl bir intiba bıraktığı kolaylıkla düşünülebilir. Meziyetlerine ve hizmetlerine yapılan öğmelerden başka birşey duyulmuyordu. Çar da duyduğu memnuniyeti açığa çıkarmak için hiçbir fırsatı kaçırmıyordu; kendi topraklarına girdiklerinde Katerina'nın bütün itirazlarına rağmen evliliklerini açıkladı. Prut kıyılarında elde ettiği başarıyı gelecek nesillerin hafızasına iyice yerleştirmek için Aziz Katerina adında yeni bir tarikat kurdurdu.» Petersburg'a dönüşlerinde yapılan kutlama şenlikleri aynı zamanda Katerina'nın taç giyme töreni oldu.

Ordu gibi bütün imparatorluk da Katerina'nın adını kurtarıcı gibi anarken bir tesadüf, Çariçe'nin men-

şeini gizleyen esrar perdesini Rusların gözü önünde açtı.

Bu tesadüf Katerina'nın erkek kardeşini ortaya çıkarmış, böylelikle Çariçe'nin doğumunu ve ailesini örten sis tabakası beklenmedik bir anda dağılmıştı.

XXV

«Katerina taç giydikten hemen sonra ihtiras bakımından elde edebileceği hiçbir şey kalmamasına karşılık aşkın esiri oldu. Onunla kurduğu kutsal evlilik bağları sayesinde eski yırtıcılığını unutmuş gibi görünen Çar'ın varlığına önem vermeden ona karşı bir ihanette bulunmaktan kaçınmadı.

Çar'ın maiyetinde bulunan ben, mabeyinci Doens de la Croix ile Çariçe arasında doğan aşkın önceleri farkına varmamıştım. Fakat bir seferinde, herkesin içinde ikisinin davranışlarını iyice incelediğim zaman aşkın ne kadar kör olduğunu anladım.

Car, karısına karşı duyduğu hıddeti ondan olan çocukları öldürme teşebbüsüne kadar vardırmıştı.

Zina yapan çariçenin talihinin büyüklüğü olarak Çar bu olaylardan sonra pek fazla yaşamamıştır. Katerina er veya geç, kocasının tamamen haklı olduğu sebepler yüzünden öldürülecekti.

Fakat Çar öteki dünyaya göç etmeden önce kısmen de olsa intikamını almıştı. Karısının dostunun kafasını vurdurmuş ve hâlâ kesik kafası ile yatan cesedin yanına Katerina'yı götürmüştü. Ancak Katerina soğukkanlılığını muhafaza etmiş, en ufak bir teessür dahi göstermemiştir.

Bu maceranın Rusya'da olduğu kadar diğer ülkelerde de Katerina'nın Petro'yu zehirlediği hakkında söylentilere yol açtığını biliyorum Halbuki eminim ki Çar Petro sefahat hayatının sonunda yakalandığı ateşli bir hastalıktan ölmüştür.»

Katerina, milletin teveccühü ve o sırada İmparatorluk mareşali olan eski efendisi Mençikof'un gayretiyle Petro'dan boşalan Taht'a oturmuştur. Mateminde çok büyük acı çekti veya öyle davrandı.

Sonradan genç ve son derece yakışıklı Leh asilzâdesi Kont Sapieha'ya âşık oldu. Genç adamı daima yanında bulundurmak için, bulunan erkek kardeşinin yeğeni ile evlendirdi. İki yıl sefahat içinde yaşadıktan sonra öldü; imparatorluğun dizginlerini, eski Çariçe Evdoksiya'nın oğlu Moskova Büyük Dukası ile el altından işbirliği yapan Prens Mençikof'a bıraktı.

XXVI

İki defa bu kadar büyük bir imparatorluğun dizginlerini eline geçiren bu gözdenin hayatı Katerina'nınkinden daha az ilgi çekici değildir. Yine meşhur sırdaşın anlattıklarına dönelim:

«Doğum yılı tam olarak bilinmeyen Prens Mençikof Moskova'da doğmuştur. Babası Kremlin alanında küçük hamur işleri satarak hayatını kazanırdı. Çocuk onüç, ondört yaşına gelince onun da eline çeşitli pastalar verilerek hayatını kazanması istendi. Mençikof her zaman daha iyi satış yaptığı şatonun avlusuna gelirdi. Çar Petro da o zamanlar onun yaşında bir çocuktu. Daima şatonun pencerelerinden küçük pastacının şeytanlıklarını hayranlıkla seyrederdi. Bir gün Mençi-

kof'u yanına çağırtmıştı; çocuğun kimseye aldırmadan prensin sorduğu soruları neşe ile cevaplandırmasından onu yanında alakoymuş, o günden itibaren ona yeni bir elbise ve ünvan vermişti.

Her tarafta efendisinin yanında bulunan küçük gözde, çok kere Devlet Konseyi'nin toplantılarına da katılmış, efendisinin hoşuna gideceği şekilde şakalar yapmaktan kaçınmamıştı.

Okuması yazması olmayan Mençikof'un tabiî bir zekâsı ve büyük şeyler için müstesna bir zevki vardı; üstelik herkesde olmayan bir üstünlük dehâsına sahipti. Siyasî meselelerle uğraşmanın sonunda Rus Devleti'nin en üst mevkilerine kadar yükselmesini bilmişti.

Çar'ın sık sık yaptığı Avrupa seyahatlerinde Çarlık naibi olarak imparatorluğu idare ediyordu. Mençikof, mevkiinin sağladığı avantajlardan istifade ederek gerek içerde, gerekse dışarda büyük bir servete kavuşmuştu. Sahibi olduğu arazinin üzerinde yüzellibinden fazla köle ailenin oturduğu söylenirdi.

Dışarda da kazandığı ün, ona Silezya'da Kosel Dükalığını kazandırmıştı. Danimarka, Prusya ve Lehistan kralları Prens'e şövalya ünvanı ile muazzam servetler bağışlamışlardı.

XXVII

Katerina'nın ölümünden sonra Deli Petro'nun torunu, II. Petro nâmıyla Çar ilân edildi. Prens Mençikof hemen yeni Çar'a hayatının tehlikede olduğunu, her an bir suikast ile karşılaşabileceğini bunun için kendisine mutlak otorite ile İmparatorluk naibli-

ğini ve başkomutanlığı vermesini söyledi. Arzuladığı mevkii elde ettikten sonra kızını Çar ile nişanladı.

Diğer Rus soyluları nişan törenine memnuniyetsizliklerini belli etmeye cesaret edemen katıldılar. Muhalefette kalmayı tercih edenler uydurma bahanelerle Sibirya'ya sürüldü. Çar üzerinde mutlak hâkimiyetini attırdı. Kısacası Prens Mençikof herhangi bir Çar'dan bin defa daha fazla diktatörce Rusya'yı yönetti.

Fakat baba oğul Dolgoruki'ler ile bakanlarından Ostermann gizliden gizliye aleyhinde tertipler hazırlıyorlardı. Çar ile Peterhof'a yaptığı bir geziden istifade ederek Mençikof'un zulmünden bıkan bütün subayları ve asilzâdeleri tertibin içine aldılar. Mençikof Peterhof'ta bulunduğu gece karşı tarafın emrinde bulunan bir birlik tarafından evinden alındı, tutuklanarak Petersburg'a götürüldü. Orada, Reneburg'a sürüldüğünü öğrendi. Yola çıktığı vakit önünü kesen başka bir birlik kumandanı sahip olduğu rütbeleri kendisinden geri aldı, hizmetçilerini ve ailesini yanından ayırarak, şimdiye kadar pek çok insanı sürdürdüğü Sibirya'nın Tobolsk şehrine yollandı. Orada daha önce sürdüğü soyluların büyük hakaretleri arasında karşılandı.

Tobolsk'da kaldığı kısa süre boyunca ailesini geçindirmek için toprağı işlemeye çalıştı. Oradan alınarak Yakutsk şehrine yollandı. Yolculuk çok zor şartlar altında beş ay sürdü. Sürgün yerine geldiğinde kendisine verilen Sibirya tipi kulübe yerine daha oturulabilir bir yer yapmak için ağaç kestirdi. Yanında getirdiği sekiz köylü gibi elde balta o da çalışmalara iştirak ediyordu. Çar II. Petro ile nişanlı olan kızı hepsine yiyecek hazırlıyor, Letonya Dükü ile evli olan küçük kızı ise çamaşır yıkıyordu.

Kızlarından biri hastalanıp öldükten sonra, Prens Mençikof da yorgunluktan ve kederden yatağa düştü. Çok geçmeden ruhunu teslim etti, kendi inşa ettirdiği küçük kilisenin içine gömüldü.

Yakutsk şehrine dinî âyine katılmak için giden kızı bir gün yolda bir köylüye rasladı. Köylü kendisine adıyla hitap edince onunla konuştu ve köylü sandığı adamın ailesinin baş düşmanı Dolgoruki olduğunu anladı. Çar II. Petro bir müddet önce ölmüş yerine Anna İvanovna adında bir Çariçe geçmişti. Çariçe, Çar'ın eski arkadaşlarına karşı sert davranmış ve hepsini ya öldürtmüş, ya da Sibirya'ya sürdürmüştü.

Bir müddet sonra Çariçe, Mençikof'un kızı ile oğlunu affetti ve onları geri çağırdı. Prenses Mençikof Çariçe'nin maiyetine girdi bir müddet sonra da Letonya dükası Biren'in oğlu ile evlendi.

Babalarından kalan servet ile kızı drahomasını verdi, oğlu da Çariçe'nin muhafız kıtasına binbaşı olarak girdi.»

YİRMİ DOKUZUNCU KİTAP

I

Baltacı Mehmed Paşa hiç bir sadrâzamın kılıcıyla elde edemediği muzaffer bir barış ile İmparatorluğu yüceltmiş ve kuvvetlendirmişti. İstanbul'a geldiğinde, milletin minnet duygusunu aşan hizmetlerde alınan olağan mükâfata kondu. Kamu oyu Rus ordusunu imha etmediği ve Çar'ı Yedikule zindanına atmadığı için haksız olarak onu itham ediyordu. XII. Charles'in ve Leh elçisi Poniatowski'nin iftiraları onları kabul edecek saf bir halk ve padişahın zihnini bulandıracak bir gözde bulunuyordu. Sultan III. Ahmed, Baltacı'nın faziletlerini tasdik edecek kadar bilgi sahibiydi, fakat halkın suçlu olarak gördüğü bir kimseyi suçsuz diye ilân edemeyecek kadar kamu oyuna değer veriyordu. Sadrâzam, Limni adasına sürüldü.

Eski Yeniçeri Ağası İbrahim Paşa, sırf Sadrâzamlık makamını doldurmuş olmak için devletin mührüne sahip oldu. Baltacı Mehmed Paşa, Limni adasında belki zehirden, belki ihtiyarlıktan, belki de nankörlükten öldü. Limni'li şair Şeyh Mısrî ile aynı türbede yatacağına dair içinde daima bir his vardı. Nitekim bu kehanet doğru çıkmış, Baltacı ile Mısrî aynı servinin altını paylaşmışlardır.

II

Rusların altını ile Katerina'nın yüzüklerini rüşvet olarak kabul etmekle Sadrâzamdan daha fazla itham edilen Baltacı'nın kâhyası Mehmed Osman Paşa, ordunun şüphesini hayatıyla ödedi. Ölümünden sonra hazinesinde iki bin düka ve Çariçe'ye ait olduğu iddia edilen bir yüzük ele geçirilmiştir. Bu servetin önemsizliği masumiyetini ispat etmeye yeter delildir. Bir müddet sonra Prut anlaşması gereğince İstanbul'a gelen Don Kazaklarının temsilcileri Bâb-ı Âli'ye bağlılıklarını bildirdiler. Prut anlaşmasının devlete sağlayacağı avantajlar ile uygunluk hususunda Baltacı Mehmed Paşa ile aynı kanaati paylaşan İbrahim Paşa Rusya ile yeniden çatışmaya girme heveslisi halk ve Silâhdar tarafından yerinden edildi. Azad edilmiş bir Abaza köle olan Süleyman Paşa bu savaş ihtirasını tatmin etmek üzere görevlendirildi. Edirne'de bekleyen orduya erişmek üzere hareket etti. Ancak Osmanlılara bir hristiyan kralın arzusunu yerine getirmek için değil de sadece din ve şan için savaştığını göstermek için Bender'de kalan XII. Charles'e Prut anlaşmasının hükümlerine göre serbestçe geçebileceği Rusya üzerinden hemen ülkesine dönmesini istedi.

Ülkesine ordusuz ve intikamını alamadan dönmek istemeyen İsveç kralı, padişahın buyruğuna karşı direnmekte devam etti. Uzun ve neticesiz görüşmeler sonunda Türklerin Demirbaş adını taktıkları kralı, Bender'den Dimetoka'ya götürmek için gereğinde zor kullanılması için Bender Sancak beğine emir verildi. Bender beğinin kalabalık askerlerine karşı üç yüz askeriy-

le direnen İsveç kralı sonunda yeniçerilerin eline düştü, derhal Dimetoka'ya yollandı.

III

Osmanlıların gözünde kahramanlığı ile müstesna bir yer kazanmış olan İsveç kralına karşı konukseverliğe aykırı olarak yapılan bu davranışlar, bütün İmparatorlukta derin bir tepki uyandırdı Sadrâzam, Kırım Hanı, Şeyhülislâm, Bender Beği, müslümanların hiddetine fedâ edildiler.

Kaptan-ı Deryâ Hoca İbrahim Paşa, donanmanın kumandasını Süleyman Paşa'ya terkederek Divan'daki yerini aldı. Kızlarağasının hâkimiyeti altında kendisinden önceki vezirlerin kabullendiği aşağılık durumdan bir an önce kurtulmak için, bu gözdenin katledilmesini sağlamak maksadı ile Kırım Hanı ve Reisülküttap ile anlaştı. Bir şenlik sırasında vurulacak bir hançer darbesi İmparatoruğu bu genç gözdenin etkisinden kurtaracaktı. Hayatına karşı hazırlanan bu tertipten haberdâr olan gözde dâvet edildiği yemeğe gitmekten kaçındı ve fazla gayret sarfetmeden III. Ahmed'den rakibinin idam fermanını koparmayı başardı. Gizliden gizliye hazırlanan bu suikastin ortaya çıkması bu gözdenin uzun zamandan beri çıkmayı tasarladığı Sadrâzamlığı bir az daha kendisine yaklaştırdı.

IV

İbrahim Paşa sadârete geçer geçmez ilk iş olarak Demirbaş Charles'i Dimetoka'dan kurtardı. Altı yüz Türk atlısının refakatinde ülkesine yolcu edilen krala

armağan olarak altın işlemeli bir çadır, kıymetli taşlarla bezenmiş bir kılıç ve saf kan altı Arap atı verildi.

Rusya ile Edirne'de başlatılan görüşmeler bir defa daha Prut anlaşmasının şartlarının kabul edilmesiyle son buldu. Mısır, Suriye ve Arabistan'da yeni bastırılan karışıklıklar, III. Ahmed'in dikkatini Asya toprakları üzerine çekti. Hasan Paşa'nın mirasını dul karısı Hatice'ye getiren kadırgaların Venedikliler tarafından yağmalanması, Venedik'e karşı savaş açılmasını gerektirdi. Mora, Venedik ile olan savaşa sahne oldu.

Sultan Ahmed, Sadrâzamı Damad Ali Paşa ile Teb şehrine kadar ilerledi. Köprülülere, Mezomorta'ya yıllarca direnmiş olan bu kale III. Ahmed'in önünde düştü. Altmış bin Osmanlı tarafından açılan Korint boğazı ve şehri yeniçerilere teslim oldu. Venedikli kumandan Minoto köle gibi satıldı ve İzmir'deki Hollanda elçisinin karısı tarafından parası ödenerek azad edildi. Venedik'in boyunduruğundan bıkmış olan kıta ve ada Rumları, Türklerin yaklaşması üzerine Lâtinlere karşı yer yer isyanlar çıkarıyorlardı. Anadolu (Nauplion) kalesi karadan ve denizden kuşatan yüzyirmi bin Türke yerli Rumların yardımı sayesinde teslim oldu.

Mora yarımadasında Koron, Navarin, Modon ve Girit adasındaki son Venedik kaleleri 1715 yazında teslim oldular. Venedik tamamen Adriyatik körfezinin dibine itildi. Yunan adalarında ve kıta Yunanistan'ında elde edilen yenilgisiz zaferler Sultan Ahmed'in genç gözdesinin meziyetlerini ortaya koyarak sahip olduğu teveccühü doğruluyordu. İçerde yönetiminin bilgeliği, dışardaki başarılarını ve kudretini eşitliyordu: bir eliyle savaşırken, diğeriyle yenilikler yapıyordu. Mısır'da zenci

çocukların hadım edilmemesi ve İstanbul'daki cezaların hafifletilmesi hep onun sayesinde gerçekleşmiştir. Onun devrinde hiç bir suçlu yargılanmadan cezalandırılmadı. Onun gayretiyle Bağdad'dan Azak'a kadar bütün İmparatorluk, önceki vezirlerin iğreti yönetimleriyle gerilen sinirlerini gevşetmek fırsatını buldu.

Damadının sayesinde İmparatorluğun eriştiği barış ve saadet ortasında, IV. Mehmed'in dul hanımı, III Ahmed'in annesi Valide Sultan en mesut günlerinde hayata gözlerini yumdu. Uyandırdığı hayranlıkla IV. Mehmed'in hasekiliğine yükselmiş olan bu Retimo'lu cariye, kocası ile birlikte tahttan inmiş, sekiz yıl boyunca eski sarayda bekledikten sonra yirmi yıldır oğulları II. Mustafa ve III. Ahmed sayesinde yeniden saltanat sürmüştür. Galata ve Üsküdar tepelerinde inşa edilmiş adını taşıyan iki cami hatırasını ebediyen Osmanlıların hafızasına yerleşmiştir. Hürrem ve Kösem Sultan'dan sonra hiç bir kadın kocası ve oğulları vasıtasıyla bunun kadar uzun iktidarda kalmamıştır.

V

Bunca ikbal, sonunda genç Sadrâzamın gözünü kamaştırdı. Prens Eugène tarafından getirilen ve Mora'da Venedikliler ile Türklerin karşılıklı nüfuz alanlarını sınırlayan Avusturya teklifini reddetti. Avusturya İmparatorluğu'nun Venedik Cumhuriyeti'nin Karlofca anlaşmasındaki ilgili maddelerini garanti etmesi şartına dayanan Prens Eugène, iki devlet arasında arabuluculukta ısrar ediyordu. Sadrâzam, Venediklilerin saldırgan oldukları bir savaşta Avustuyalıların herhangi bir müdahalesini kesin olarak geri çeviriyordu. Sad-

râzam, Divan'da bu konuda şiddetli bir konuşma yaptıktan sonra ordunun bütün generallerini ve kadılarını padişahın başkanlığında Davud Paşa kışlasında bir toplantıya çağırdı, böylelikle yanlış olarak diktatörce yönetilmekle itham edilen sadâretin saygısını ve Divan'ın söz hürriyetini herkesin gözü önüne serdi. Konu, Avusturya'ya savaş açılıp açılmaması idi.

«Görüşmeler Sadrâzamın hazırladığı bir bildiri ile açıldı. Bu bildiri, Karlofça anlaşmasının hiç bir maddesinin doğrudan veya dolaylı olarak, Türkiye ile savaş durumunda olan Venedik'e Avusturya İmparatoru'nun yardım etme hakkını vermediğini; imparatorun bu yönde davranmasıyla barışı bozduğu ve dolayısıyla Avusturya'ya savaş ilân edilmesi gerektiğini ortaya koyuyordu. Şeyhülislâm da böyle davranılmasını uygun bulduğunu belirtti. O zaman Sadrâzam generallere dönerek bir müddetten beri fethedilmesi düşünülen Korfu üzerine mi, yoksa Avusturya sınırına mı yürümenin daha doğru olacağını sordu. Hepsi birden Sadrâzamın ordunun başına geçerek Avusturyalılara karşı yürümesini, çünkü bunların diğer kâfirlere benzemediğini belirttiler.

«Sadrâzam, korkak kimselerin, din düşmanlarının ordusunu olduğundan daha güçlü göstererek müslümanların cesaretini kırmaya çalıştıklarını ileri sürdü. Şeyhülislâm'dan, savaşmaktan korkan böyle hainlerin idam edilmesinin doğru olup olmayacağını sordu. Sonra gerekli hazırlıkları yaparak Belgrad üzerine yürüyeceklerini, eğer düşman Osmanlı sınırlarını aşmak küstahlığında bulunursa derhal kafasını ezeceklerini bildirdi. Bu arada sınır boylarındaki kale kumandan-

larına barışı bozacak davranışlara karşı dikkatli olmaları için gereken emirlerin verildiğini ilâve etti.»

«Sözlerine devam eden Sadrâzam Korfu'ya Diyarbekir Beğlerbeği Kara Mustafa Paşa'nın yollandığını bu konu üzerinde kumandanların düşüncelerini beklediğini belirtti. Sadrâzam'ın çok önceden bu hususta kati kararlara vardığını farkeden ve onun düşüncesine aykırı bir fikir ileri sürerek Devlet ve din düşmanı olarak damgalanmaktan çekinen kumandanlar susmayı tercih ettiler.»

«Sözlerine son veren Sadrâzam bugünlük bu kadar yeter, geceleyin iyice düşünün ve yarın padişahın huzurunda Davud Paşa Sarayı'nda toplanacak olan Divan toplantısında bulunun, dedi.»

Ertesi gün ulemâ ve generaller Kaymakamın otağında toplandılar. Sadrâzam gün doğumu ile Otağ-ı Hümâyûn önünde gözüktü. Sadrâzam Damad Ali Paşa aynı bildiride olduğu gibi bir konuşma ile görüşmeleri açarak barışın Cumhuriyetin müdahalesi ile bozulduğunu ve Prens Eugéne'den alınan mektubu anlattı. Şeyhülislâm fetvasını Reissülküttap'a verdi, o da okudu; sonra ulemâya ne düşündükleri soruldu. Belki söyleyecek bir şeyleri olmadığından, belki de düşüncesini acıklayarak göze çarpmış olmaktan çekindiklerinden kimse ağzını açmadı, en az onbeş dakika sessizlik hüküm sürdü.

Sadrâzam bağırarak sessizliği bozdu. «Efendiler niçin konuşmuyorsunuz? Herkesin düşüncelerini serbestçe söyleyebileceği bir toplantıda bulunuyorsunuz; fetvanın yasalara uygunluğu hakkında herhangi bir kuşkunuz varsa açıklayın.»

Nihayet eski Anadolu Kazaskeri Mirzazade Şeyh Mehmed söz aldı: «Alman Başbakanından gelen mektup sınırlarımıza tecavüz olduğunu ispat etmemektedir. Şu halde barışın bozulduğuna dair belirtileri nereden çıkarıyorsunuz? Bâb-ı Âli'nin her şeyden önce bu konuda kesin deliller aranması ancak ondan sonra duruma göre kararlara varması daha uygun olmaz mı?»

Sadrâzam şiddetle atılarak Bâb-ı Âli'yi barışı bozmakla itham eden mektubun tek başına savaş sebebi olabileceğini açıkladı. Eski Kazasker konuşmasına devam ederek, düşmanın şimdilik açık vermediğini, bir yandan savaş hazırlıklarını sürdürürken bir defa daha düşmana talepte bulunulmasını, şimdilik sadece sınırların iyi korunması ile yetinilmesini belirtti. Karlofça anlaşmasının hükümleri bir defa daha okundu; içinde Venedikle doğrudan ilgili bir tek madde bile yoktu, şu halde Almanya'nın Venedik üzerinde hak iddia etmesi ne demek oluyordu.

Şeyh Mehmed direnmekte devam ediyordu: «Düşman sınırlarımızı aşmadıkça bu mektup ona savaş ilân etme hakkını bize vermez.» Şiddetli münkaşanın sonunda yarı yarıya fikrinden cayan Sadrâzam şöyle dedi: «Sınırlarımızın kesin şekilde ihlâli ve geçerli sebepler olmadan savaş istemiyoruz; sadece Belgrad'a kadar gidip gerekirse savaşacağız. Sınır boylarındaki kumandanlarımıza her hareketlerinde düşmana hak verecek şekilde davranmamaları için çok sıkı emirler verdik. Daha dün akşam Temeşvar beğlerbeğliğinden bir mektup aldık. Reisülküttap Efendi'ye dönerek gelen mektubun okunmasını emretti. Bu mektuba göre Avusturyalılar Sava üzerinden Bosna'dan gelen gemilerin geçişine izin vermiyorlardı.

Karşılıklı olarak birkaç söz daha konuşulduktan sonra Sadrâzam vezirlerin, emirlerin, ayânların, hocaların ve kumandanların olduğu tarafa döndü ve onlara ikinci bir defa olarak, kendisinin ve Diyarbekir Beğlerbeğinin çifte savaşı nasıl sürdüreceklerini sordu. Hepsi birden, bir gün önce olduğu gibi, Sadrâzamın Almanya'ya karşı yürümesini uygun bulduklarını belirttiler.

Padişah toplantıyı kapamadan önce, «Tanrı izin verirse, Edirne'de yeniden toplanarak Almanya savaşını konuşur ve yeni alınacak kararlara göre hareket ederiz,» dedi. Ayasofya'nın imamı ellerini göğe kaldırarak duâ okudu. Padişah ayağa kalktı, Divan dağıldı. Sadrâzam görüşmelerin sonucundan rahatsız olmuş bir halde toplantıyı terketti. Birkaç gün sonra Kazasker doğruluğunun cezasını gördü: Paravadi'ye basit bir kadı olarak tayin edildi.

O andan itibaren büyük bir şevkle savaş hazırlıklarına başlandı. Tersanede bulunan filodan ayrı olarak onbeş çektirme, yirmibeş fırkateyn, on eğik omurgalı kalyon ve sekiz feluka daha yaptırıldı. Tuna'nın üzerinde Demirkapı geçidinin savunması ile görevli olan İbrahim Paşa, Sadrâzam'dan iki tuğ aldı ve Tuna ince donanmanın kaptanlığına getirildi Mevkufatçı İbrahim Beğ ile Niş Defterdarı, İstanbul ile Belgrad arasında ordunun yiyecek ve içeceğini temin etmekle görevlendirildiler. Kırım Hanı orduya katılmaya davet edildi; padişah ona sadak parası adı altında bin, sekbanların maaşı olarak da dört bin akçe yolladı. Korfu'ya geçmek için Gelibolu'ya gelmiş olan Anadolu Beğlerbeği Türk Ahmed Paşa hemen Niş'e gelmek üzere emir al-

dı. Diğer taraftan, Lippa'lı Ahmed Ağa, Hotin'de Rakoçi'ye Sadrâzamın bir mektubunu götürürken ele geçti; bu mektupta Sadrâzam, Tekeli'ye olduğu gibi, Avusturya'ya savaş açmaları karşılığında Rakoçi'ye Erdel Beğliğini ve Macar kralığını vaad ediyordu.

«Padişah yanında Kaymakam, Şeyhülislâm, iki Kazasker, emirlerin başkanları ve Divan'ın bütün üyeleri olduğu hâlde Edirne'ye yollandı III Ahmed'in Edirne'ye varmasının ertesi günü Anadolu Beğlerbeği de birliklerinin başında şehre girdi İlk sıralarda gönüllüler ve deliler yer almıştı. Sonra avcılar, sekbanlar ve levendler, onların arkasından elli ağa ve dokuz at geliyordu; nihayet beğerbeğinin arkasında yayan bin tüfekçi ve yüz kadar içoğlanı yürüyordu.

«Aynı gün padişahın daha önceden bildirdiği Divan toplantısı yapıldı. Savaş ilânının ve fetvanın okunmasından sonra Sadrâzam söz aldı: «Daha önce kararını aldığımız bir savaşın gerekliliği üzerinde tartışma yapmak için burava toplanmış değiliz; gayemiz savaşı, «İmansızlarla savaş ve onlara karşı merhamet duyma» diyen vecizeye göre yürütmektir Siz yasa adamları ne düşünüyorsunuz?» İçlerinden bir kısmı «Tanrı yolunuzu açık etsin!» şeklinde cevap verirken diğerleri kumandanların kendi adlarına konuşmalarını istedi.

«Sadrâzam bu sonuncular üzerine, kanaatlerini öğrenmek için bir bakış fırlattığında hepsi birden padişahın kulları olduklarını, ruhlarını ve bedenlerini devlet ve din hizmetinde her an fedâ edeceklerini söylediler.

Otağ-ı Hümâyûn'un imamı bu üçüncü savas divanını Kur'an-ı Kerîm ve Hadîs-i Şerîf okuyarak kapattı.

VI

Yeni bir bildiri yayınlayarak Avusturya'ya savaş ilân ediliyor ve dökülecek kanın sorumluluğu Prens Eugène'e yükleniyordu. Ordu padişah ve Sadrâzamın başkanlığında Belgrad ile Edirne'nin yarı yolunda olan Filibe'ye kadar ilerledi; orada ikiye ayrılarak biri Tuna üzerine yürüyüşüne devam ederken, diğeri sola dönerek Venedikliler ile çarpışmak üzere Makedonya ve Dalmaçya üzerine yürüdü. Niş'e gelindiğinde bir Lehistan elçisi Sadrâzamın huzuruna çıkarak kralları Auguste'e karşı komşu milletlerden yardım istediklerini bildirdi. Kesinlikle bir tarih tespit etmek mümkün değilse de, uzun zamandan beri Bâb-ı Âli'nin kuşkularını uyandıran Eflâk Voyvodası Brankovan'ın azil kararının Niş'te verildiği sanılmaktadır. Ancak azil tarihi kesin olmamakla beraber bu prensin, III. Ahmed tarafından haksız yere azledilmesi ve idam ettirilmesi o padişahın saltanatını ebediyen lekelemiştir. Sağlam bir muhakemeye sahip olan tarihçi Salaberry, Türk kaynaklarına dayanarak bu cinayeti anlatmaktadır.

Boğdan voyvodası olan Kantemir'in son Rus seferi sırasında Sultan Ahmed'in düşmanları ile işbirliği yapması ve sonunda Rusya'ya sığınması padişaha Brankovan'ın da ihanet ettiğine dair kuşkulara kapılmasına sebep olmuştu. Bu haksız kuşkular voyvodanın sonu olacaktır. Ulahların prensi yirmi altı yıldan beri Eflâk'ı bir baba gibi Türklere tâbi olarak yönetiyordu. Masumiyetine ve faziletlerine rağmen Brankovan zincire vurularak, haksız yere itham edildi, ihanetinin cezasını çekmek üzere İstanbul'a yollandı.

Yedikule'ye kapatılır kapatılmaz karısı ve dört oğlu babalarını savunmak veya onun kaderini paylaşmak üzere İstanbul'a geldiler. Fakat o önceden mahkûm olmuştu. Brankovan ile karısı ve dört oğlu da idama mahkûm oldular.

Brankovan ve ailesinin Yedikule'de idamları Osmanlılar üzerinde öyle derin izler bırakmıştır ki, padişahları II. Osman'ın da orada katledildiğini unutmuş gözükerek her gelene Yedikule'nin surlarını gösterek bu prensin acı sonunu anlatırlar.

VII

Orduy-u Hümâyûn, Belgrad surları önünde nehri aşarak Petervaradin'in çayırlarına girdi. Petervaradin kalesi önünde Prens Eugene yetmiş piyade ve elli süvari taburu ile Türkleri bekliyordu.

Muharebe, günün ilk ışıklarıyla başladı. Yeniçerilerin kör cesareti ilk anlarda Alman piyadelerini dağıttı; cesaretten doğan hataları bile değerlendirmesini çok iyi bilen tecrübeli kumandanın önünde dikkat edilmesi gereken ihtiyata önem verilmeden Alman hatlarının çok gerilerine kadar düşüldü. Yeniçerilerin sol kanadında yaptığı baskıya aldırmayan fakat bütün dikkatini Osmanlı hatlarında açılan boşluğa toplayan Prens Eugene, elli süvari taburuna emir vererek o boşluğu işgal ettirdi. Alman süvarisinin ağırlığı ve sürati karşısında hiç bir şey dayanmıyordu. Sipahileri ile silâhdarının ezilerek sağa sola kaçıştığını farkeden Sadrâzam bir eline Sancak-ı Şerif'i diğer eline kılıcını alarak şaşkınlık içinde kalan askerlerinin ortasında onları geri döndürmeye çalışıyordu. Yeniden orduyu savaş nizamına sokama-

yacağını anlayınca atına atladı, bir avuç kumandan ve içoğlanları ile yenilginin utancını çekmemek için ölümün kucağına atılmıştır. Alnından yediği bir kurşun onu atının ayaklarının dibine cansız serdi.

Sadrâzamın etrafını çeviren yiğit askerlerin etkisiyle bir an dağılan Avusturyalılar şehit Ali Paşa'nın cesedinin atının üzerine konup Belgrad'a götürülmesine izin verdiler.

Bozgun hâlinde olan ordu Serdârı'nın cesedi önünde kaçıyordu. Tuna ve Sava, Prens Eugéne'in muzaffer yüz bin adamı önünde mahvolan yüz elli bin Osmanlı'nın kaçamayan artıklarının cesetleri ile dolmuştu. Prens Eugéne'in ganimeti bu sefer on bin asker, yüz yirmi top, yüz kırk bayrak, Sadrâzamın otağı ve beş tuğu oldu. Sadrâzamın çadırında bulunan gizli vesikalar Viyana sarayına Lehistan'ın Bâb-ı Âli ile el altından işbirliği yaptığını ortaya çıkardı. Sadrâzamın cesedi hazin bir cenaze töreninden sonra Belgrad'da Sultan Süleyman Camii'nin yanına gömüldü. Yetmiş yıl sonra Belgrad'ı ele geçiren Avusturyalılar, Sadrâzam Şehit Ali Paşa'nın cesedini mukaddesata aykırı bir ganimet gibi oradan çıkaracaklar ve Hadersdorf ormanı içinde Viyana'dan pek uzak olmayan bir yerde Mareşal Loudon'un mezarının yanına gömeceklerdir.

VII

Petervaradin bozgunu sırasında İstanbul'a dönmekte olan padişah acı haberi duygusuz bir şekilde dinledi. Belgrad ordusu ile dönmekte olan kumandanlarından Halil Paşa muharebe alanından kurtarılan devletin

mührüne sahip oldu. Halil Paşa Saray'a bostancı olarak girmiş, sonra bütün rütbeleri çıkarak Seraskerliğe kadar erişmiş bir Arnavuttu. Altı saatlik bir muharebe sonunda Temeşvar kalesi altı bin şehid vererek Prens Eugene'e teslim oldu.

Osmanlıların Macaristan'daki mağlûbiyetlerinin yankısı, Kapdan-ı Deryâ Canım Hoca'ya karşı direnen Kont Schulenburg muhafazasındaki Korfu'ya kadar uzadı. Kapaan-ı Deryâ, Korfu'da başarı sağlayamadığı için Yedikule'ye kapatıldı.

Sadrâzam Orduyu yeniden düzene sokmakla meşgul iken Prens Eugene güneye inerek Belgrad'ı kuşattı. Belgrad'ı kurtarmak için koşup gelen Osmanlı ordusunun yenilgisiyle biten ikinci bir muharebe sonunda Belgrad kalesi vire ile Almanlara teslim oldu. İki yüz top, kırk havan topu, yirmi bin gülle, üç bin bomba, altmış sancak, dokuz tuğ, mehter takımının bütün musikî âletleri vezirin çadırı ve hazinesi galiplerin eline geçti; nehrin kıyısındaki ve Tuna ince donanmasındaki yüz elli parça top Osmanlılara karşı çevrildi.

Sadrâzam kargaşalık arasında kaybolmuştu. Eski Sadrâzam Ali Paşa'nın kâtiplerinden ve Damad İbrahim Paşa'nın adamı olan geçmişi karanlık Mehmed Paşa adında biri devletin en yüksek makamına getirildi. Bosna Beğlerbeği Köprülüoğlu tek başına Almanlara karşı direniyordu.

Barış teklifleri gelmeye başlayınca padişahın Damadı İbrahim Paşa, görüşmeler yapmak ve anlaşmaya varmak üzere görevlendirildi. Prens Eugene'e bir mektup yazarak barış görüşmelerini galip olarak bildikleri kimseyle yapmak istediklerini bildirdi. Aynı zamanda,

Almanlara karşı kullanılmak üzere Fransa'dan çağrılan eski Erdel Prensi Rakoçi'nin Edirne'de kalması istendi.

Morava üzerinde Sırbistan'ın küçük bir kasabası olan Pasarofça her iki devlet tarafından görüşmelerin yapılacağı yer olarak kabul edildi. Avusturya taleplerinde oldukça ılımlı davrandı Belki Adriyatik üzerinde Venedik'i fazla kuvvetlendirmekten çekindiği, belki Ruslar ve Lehlilerden endişe duyduğu, belki de, artık ezici olmaktan çıktığı için Osmanlı Devleti'nin İmparatorluk için yararlı olabileceğini düşündüğünden Viyana, Sırbistan'ın anahtarı Belgrad'ı ve bazı önemli birkaç kaleyi muhafaza etmekten başka bir şey istemedi. Balkan dağları Edirne'nin yakın kalesi oluyor; Tuna, Vidin, Niğbolu, Sofya bundan böyle Osmanlı İmparatorluğu'nun tabii ve sunî bir kuşağı hâline geliyordu.

IX

Türklerin daima değerini takdir ettikleri ve gerek savaşta, gerekse barış görüşmelerinde gösterdiği doğruluğunu beğendikleri Prens Eugéne, III. Sultan Ahmed'den saf kan iki çöl atı, bir kılıç ve bir sarık armağan aldı.

III. Ahmed'in elçisi Mehmed Efend, Prens Eugéne'e şöyle hitap etmişti: «Hristyan'ların veziri, yüce padişahım senin değerini ve bilgeliğini takdir eder, sana onun adına teslim edeceğim şu armağanları gönderdi. Bu kılıç, kuşatmalarda ve muharebelerde gösterdiğin cesaretin; sarık, dehânın genişliğinin, tasarılarının derinliğinin ve icraatında gösterdiğin ihtiyatın nişanesidir. Son iki muharebede gösterdiğin cesaretten

dolayı seni kutlarım; sağlam bir itaate sahip, sayıca üstün ve ancak senin yiğit askerlerin ile kıyaslanabilecek olan Osmanlı ordularını yendin.»

X

Rumeli Beğlerbeği İbrahim Paşa tarafından Viyana'ya götürülen armağanlar Doğu'nun ihtişamını gözler önüne seriyordu. Tarihçi Raşîd'e göre armağanlar arasında şunlar vardı: «Kabzası irili ufaklı iki yüz mücevherle işlenmiş bir Kafkas hançeri; yakut, inci, zümrüt kakılmış, altın zincirli bir sadak; hepsi gümüşten yedi koşum yedi gem suluğu; üç çift üzengi ve silâh takımı; altın işlemeli kadifeden yedi eyer; yine aynı kumaştan yedi haşa. İbrahim Paşanın kendi çadırından başka tören için iki ayrı çadırı daha vardı. Yol masraflarının karşılanması için padişah tarafından otuzbeş bin akçe verilmiş ve yetmişbeş bin akçe de sonradan yollanmıştı.

«İmparatora vereceği armağanlar kırkdokuz tane olup, şimdiye kadar Türklerin hiç bir Avrupalı hükümdara vermedikleri son derece kıymetli eşyalardan oluşuyordu. Maiyetinde yedi yüz altmışüç kişi, altı yüz kırkbeş at, yüz katır ve yüz seksen deve ile Avusturya topraklarına girince ihtiyacı olan her çeşit yiyecek maddesini aldı; elçiye her gün yüz elli ekü tahsisat -bağlanmıştı.

«Schwechat'a gelen İbrahim Paşa, maiyetinde İmparatorluk muhafız kıtaları olan bir saray mareşali ve bir imparatorluk yetkilisi tarafından karşılandı. Türk heyetinin en önünde Divan'ın tören çavuşları, armağan-

ların bulunduğu yükleri taşıyan altı arabanın başında hazineci yanında halıcılarla anahtar muhafızı; Paşa’nın muhafız bölüğü geliyordu. Onların arkasında yeşil bayrak taşıyan bir bayraktar; elçinin atları; doğancılar, imrahorlar ve baş mabeyinci ilerliyor; üç tuğun ikisi, dalgalanırken, üçüncüsü yatay olarak tutuluyordu. Üzerleri haşalar, kaplan postları, gümüş koşumları ile örtülü yedi at, zarif sorguçlu on dört divan çavuşu tarafından götürülüyordu.

«Nihayet elçi, dışı mercan içi resimlerle bezenmiş, altın kafesli bir araba içinde ilerliyor; sağında ve solunda yayan olarak bir subaşı ile tüfekçibaşı geliyordu. Arkasında ise on iki içoğlanı, kılıç taşıyan bir subay, hizmetkârlar, kâhyalar, elçilik kâtibi, iki imam iki müezzin, bayraktarlar, sucular, at uşakları, çadırcılar ve muazzam bir mehter takımı İbrahim Paşa'ya eşlik ediyordu.»

XI

Avrupa'nın gözünü kamaştırmak için Almanya'ya yollanan bu ihtişam örneği yol alırken, yer sarsıntıları ve yangın bir gece içinde İstanbul'da yirmi iki bin evi yok ediyordu. Sanki bütün olaylar bir araya gelerek saltanat devrinde suikast hazırlıyor gibiydi. Padişahın zevke düşkün ilgisizliği onun bu yenilgiler veya tabii felâketler karşısında üzülmesine engel oluyordu. Sadrâzamin kibri de bunlardan etkilenmedi. Rus çarının İstanbul'da devamlı bir elçi bulundurma isteğini kabul ederken, Maskofların hükümdarını bir imparator olarak tanımaktan kaçınıyordu.

«Efendim dünyada iki İmparator tanır, Padişahın kendisi ve Roma İmparatoru (Almanya İmparatoru)» diyordu. Bu şartlar dahilinde Rusya ile Prut anlaşmasını yeniledi.

XII

Bu görüşmeler ve felâketler arasında İstanbul'da büyük eğlenceler tertip ediliyordu. 1712 ilkbaharında III. Ahmed'in oğullarının ve kızlarının düğünleri ve sünnetleri münasebetiyle yapılan törenlerin, eğlencelerin ve debdebenin tasviri İmparatorluk tarihçisi Raşid tarafından kuleme alınmıştır

«III. Ahmed o sıralarda kızlarından üçünün ve yeğenlerinden ikisinin düğünleri ile oğullarından dördünün sünnetlerini kutladı. Nişanlılar Kapdan-ı Deryâ Süleyman Paşa, Nişancı Mustafa Paşa ve eski Sadrâzam Kara Mustafa Paşa'nın oğlu Ali idi. Bu üç gözde padişahın üç kızı ile evlendi.

«Osman Paşa Ümmetullah'ın ve Ağrıboz valisi Silâhdar İbrahim Paşa da, daha önce Köprülüoğlu Numan Paşa ile nişanlı olan fakat onun ölümü ile boş ka lan Ayşe Sultan ile hayatlarını birleştirdiler; her ikisi de II. Mustafa'nın kızlarıydı. Padişah tarafından düğün amiri olarak seçilen Halil Ağaya dört şehzade için tenasül bolluğuna delâlet eden şekerden dört hurma ağacı yaptırması emredildi. Yine şekerden yaptırılan bahçe Doğu'nun temsilî dilinde, evliliğin tatlı taraflarına ancak düğün günü çekilen bedenî acılarla varılabileceğini gösteriyordu

«Tersaneden saraya taşınan büyük gemi direkleri ve yelkenler: alanda düğün için hurma ağaçları yapılıyordu. Diğer on çadırda şekerden bahçenin yapımı için marangozlar, çilingirler, ressamlar, ciltçiler ve şeker-

ciler toplanmıştı. Halil Ağa verilecek yemek için onbin tahta tabak, Avrupa'da bulunan Rodosta, Amecik, Şehirkâhya ile Asya'da Hüdavendigâr Sancağında bulunan Gölecik, Yenice, Taraklı ve Gülpazarı'ndan yedibin dokuz yüz tavuk bin dört yüz elli hindi, üç bin piliç, iki bin güvercin, bin ördek; içinde şeker ikram etmek üzere onbin kâse ısmarlanmıştı.

«İmparatorluğun her tarafına yollanan görevliler, aşçılar, şekerciler, şarkıcılar rakkaseler arıyordu. Yüz yirmi kırba, deriden tulumları ve elbiseleri ile eğlenceler arasında nizamı sağlayacaklardı. Halil Ağa, şehzadelerin evleneceği gün padişah tarafından sünnet ettirilecek beş bin fakir çocuğa yeni elbiseler dağıtmakla görevlendirildi. Düğün sırasında gösteriler yapacak olan güreşçiler, ip canbazları gibi hüner sahibi olan kimseler İstanbul'a geldikçe çeşitli kumandanların, topçuların ve silâhdarların himayesine veriliyordu. Yeniçerilerin, topçuların ve silâhçıların mutfaklarından tabak ve büyük kazanlar; vakıflardan ve devlet büyüklerinin saraylarından kalaylı bakır kap kacak ödünç alındı Padişahın bütün mutfak eşyası bu tören için seferber edilmişti.

«Kanunî Sultan Süleyman'ın devrinde Sadrâzam İbrahim Paşa'nın bir Sultan ile evlenmesi sırasında padişahın düğününe iştirak etmesinden kendisine büyük pay çıkardığını, İmparator V. Karlos'a ve Macaristan kralı Ferdinand'a yazdığı mektuplarda sahip olduğu bu şerefi belirtmek için Sahib-es-sûr diye imza attığını görmüşüzdür. III. Ahmed döneminde de güçlü Sadrâzam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa az şerefe nail olmamıştır. Zira oğlu Mehmed de şehzadeler ile birlikte sünnet edilmiş, onlar gibi iki hurma ağacı ve bir şe-

ler bahçesi almıştır. Sadece onun aldıkları şehzadelerinkine nazaran yarı boyuttaydı.

«Eski Saray'da tamamlanan hurma ağaçları Topkapı Sarayı'na, oradan da dev çadırlarla birlikte Okmeydanı'na taşındı. Orada Kâhyabeğ, defterdar, yeniçeri ağası ve diğer subaylar çadırların kurulmasına nezaret ettiler.

«Önce Osman Paşa ile padişahın yeğeni Ümmetullah Sultan'ın nikâhları kıyıldı (15 Eylül 1720). Düğünlerinde alışılgelmiş usûllere göre damadın sağdıçı maiyetiyle gelerek düğün armağanlarını getirdi. Heyetin en önünde çiçek ve meyve dolu sepetler; sonra şal dolu bohçalar, altın ve mücevherat keseleri ve nihayet zengin bir şekilde donatılmış atlar ve diğer armağanlar vardı. Şeyhülislâm, sultanı temsil eden Kızlarağası'nın ve Osman Paşanın kâhyasının huzurunda evlilerin mutlu olmaları için Tanrı'ya yakardı, sonra yırmi bin düka tutarındaki drahomayı damada teslim etti. Bu törenden sonra genç evlilerin nâmına Akağasına, oda hizmetkârlarına ve diğer hizmetkârlara astragan yakalı ceketler dağıtıldı. Arkasından hep birlikte kahve ve şerbetler içildi.

«Osman Paşa'nın düğünü ile geceli gündüzlü onaltı gün sürecek şehzadelerin sünnet düğünlerinin başlangıcına kadar dört gün ara verildi. Her gün ziyafetler veriliyor, yüzlerce fakir çocuk sünnet ediliyordu. Şehzadelerin sünnet düğününe hazırlanılmasında geçen dört gün boyunca Okmeydanı'nda koyunlar kurban edildi. Ordunun yüz elli cerrahı, şarkıcılar, rakkaseler, güreşçiler, hokkabazlar için çadırlar kuruldu, hepsine kahve ve şerbetler dağıtıldı, gül suları ikram edildi.

«Şafak sökerken çalınmaya başlayan davullar ve nekkareler yeni bayramın başladığını ilân ederken

kırbalar alanı süpürmeye ve sulamaya başladılar. Padişah solunda simli kumaştan kapancıları, yuvarlak selimî sarıkları ile şehzadeleri; kallavi denen piramit şeklinde sarıklarıyla vezirler hacimli sarıkları (urf) ile ulemâ ve silindir gibi sarıkları (mücevveze) ile hocagânlar arasında ilerliyordu.

Devletin kürklü ceketleri de sarıklar gibi çok titiz bir şekilde sınıflandırılmıştı; simli kumaştan olup önü ve arkası kara samur kaplı kapanıca, olağanüstü durumlarda padişah, şehzadeler, sadrâzam, diğer vezirler ve damadlar tarafından taşınırdı; saray mabeyincilerininkine ise erkânkürkü denir, yenleri bol olanları da ferrac diye adlandırılırdı; üstkürk adlı ceketler ise devletin yüksek rütbeli subaylarına giydirilirdi. Üstkürklerin bazısı yalancı yenlere sahipti, çünkü bulundukları mevki icabı padişahın veya bir vezirin elini, hattâ kolunun hemen üstündeki yenini öpemeyenler bu yalancı yeni öperlerdi.

«Samur kürklerin içine kaplanacak kumaşların renkleri de Türklerce kutsal sayılan dokuz ayrı renge ayrılmıştı. Bunlar; mavi, eflâtun, kırmızı, koyu mavi, açık mavi, gök mavisi, koyu yeşil, açık yeşil ve sarımtırak yeşildi. Beyaz Şeyhülislâm'ın elbiselerinin hâkim rengiydi, yeşil de vezirlerin; kırmızı, ölüm kararlarını yerine getiren mabeyincilerin rengiydi. En yüksek rütbeli ilk altı yasa adamı, iki kazasker, emirlerin başkanı, Mekke, Medine ve İstanbul kadıları ile Bâb-ı Âli'nin en yüksek rütbeli altı memuru, üç defterdar, defteremini, reissülküttap, ve nişancı koyu maviden elbiseler taşırlar; büyük ulemâ ve hocagânlar eflâtundan elbiseler giyerler; müderrisler, şeyhler ve daha alt rütbede ma-

beyinciler açık maviden kumaş kullanırlar; tımarlı çavuşlar ve vezirlerin ağaları ancak açık mavi giyinebilirler, nihayet padişah'ın ahırında çalışanlar neftî kumaşlar kullanırlardı. Çizmelere gelince, Bâb-ı Âli subaylarınınki sarı; generallerinki kırmızı ve ulemânınki mavi olurdu. Koşumların, haşaların ve eyer örtülerinin konuş durumları olağan günler ve Divan günleri olmak üzere iki ayrı usûlde uygulanırdı.

«Avrupa hükümdarlarının maiyetinde çalışan kişileri sınıflandıracak üniformaları uygulamaya başladıklarından çok önceleri Osmanlı İmparatorluğunda devlet ve saray büyükleri için çeşitli üniformalar bu şekilde sınıflandırılmıştı. Rusya'nın askerî ve sivil hizmetlerde çalışanları çeşitli rütbeler altında sınıflandırmasından bahsedilecek olursa, Osmanlı İmparator-
luğu'nun Kanunî Sultan Süleyman devrinden beri Bâb-ı Âli'ye bağlı birinci, ikinci ve üçüncü derecede memuriyetleri sınıflandırdığı söylenebilir. Rütbe bakımından Sadrâzam, Şeyhülislâm'a; altı yasa adamı, Bâb-ı Âli'ye bağlı altı yüksek memura; mollalar, hocagânlar, müderrisler, şeyhler ve saray mabeyincilerine; ordu ağaları
imparatorluk üzengicilerine ve devlete bağlı derebeyleri de saray ağalarına eşitti.

«Şehzadelerin sünnet düğünlerinin ilk gününde padişahın elini epen vezirler ve beğlerbeğleri kendilerine ayrılmış sofralara oturmadan önce kızlarağasına armağanlarını verdiler.»

18 Eylülde başlayan eğlenceler ile sünnet törenleri resmen açılmış oldu. Her gün ziyaretler yapılıyor, hünerler gösteriliyor, ziyafetler veriliyordu. Elçilerin kabul töreni ancak 27 Eylülde oldu. Yine Raşîd'i izleyelim.

«Avrupa devletlerinin elçileri yedi gün boyunca devam eden eğlencelerin hepsine katıldılar. Padişah adına ilk çağrı Fransız elçisi ile topçu, silâhçı, istihkâm generalleri ile kadırga beğleri, kaptanları ve çavuşlarına yapıldı.

29 Eylül günü İngiliz ve Hollanda elçileri, imamlar, şeyhler ve dervişlerle Galata, Kasımpaşa ve Hasköy sakinleriyle birlikte tören alanına geldiler. Venedik balyosu ile Avusturya elçisi, beğlerbeğleri ile inzivaya çekilmiş dervişlerle beraber dâvet edildiler; en sonunda İstanbul'un başlıca sur dışı semtlerinden olan Üsküdar, Galata, Eyüp ve Kasımpaşa sakinlerine pilav dağıtıldığı gün Raguse elçisi de sünnet düğününe davet edildi.

Eğlencelerin onbeşinci ve son günü Padişah, vakıfların ve sultanların mülklerinin temsilcilerini kabul etti. Aynı gün Saray'ın hizmetinde çalışmış olan yirmiiki yeniçeri ortasına para dağıtıldı, eğlenceleri yöneten subaylara gayretlerinden ötürü kaftanlar giydirildi.»

Eğlencelerin son gününden sonra şehzadelerin asıl sünnet törenleri başladı. Başta Sadrâzam ile Kubbealtı vezirleri olmak üzere herkes armağanlarını sundu.

Bunca yenilginin arkasından böylesine bir şatafat müslüman kibrinin içinde yunanvârî bir düşüşü gösteriyordu. **Kendi zilletini farketmemek düşüşlerin en fecîsidir, çünkü bu bir ruh düşüklüğüne delâlet eder.** İmparatorluğun yaptığı barış III Ahmet ile Sadrâzamı'na vakar içinde eğlenmesini temin edecek kadar şanlı bir barış değildi; zevk ve eğlencelerinin altında pişmanlık, saadetlerinin altında ise zillet yatmaktadır.

XIII

Bu barış yılları başkenti güzelleştirmeye, bahçeler, su yolları ve camiler inşasına harcandı; Boğaz'ın iki kıyısı Doğu'nun yeni bir Bâbil'i haline geldi. Pasarofça barış anlaşmasını imzalamış olan Mehmed Efendi elçi olarak gönderildiği Fransa'dan, İstanbul'un tepelerini ve vâdilerini mekân ve geleneklere göre süslemek isteyen Sadrâzam'a Versailles, Marly ve Fontainebleau saraylarının tasvirlerini plânlarını ve resimlerini getirdi. Nevşehirli İbrahim Paşa efendisinin zihnindeki endişeleri silmek ve barışın bu eğlencelerle tadını çıkarmak için Osmanlı Devleti'nin bütün ihtişamını ortaya koymaktan kaçınmıyordu. Genç olmasına rağmen bu Sadrâzam, arka arkaya gelen felâketlerden sonra savaş dehâsının müslümanları terkettiğine ve inatla aksi davranan talihe karşı bir defa daha deneme yapılmayacağına kanaat getirmişti. III. Ahmet'in saltanat devrinde XIV. Louis taklidi binaların, bahçelerin ve eğlencelerin parlaklığı bu dönemin son yıllarını aydınlatmaktadır.

Boğaz'ın ve Haliç'in başlangıç noktasında Asya kıyısından pek uzak olmayan bir kayalık üzerinde, eski bir yangınla harap olmuş Leandros kulesinin yerine Damat İbrahim Paşa tarafından şimdiki adıyla Kızkulesi yaptırılmıştır.

Yine onun devrinde Haliç'in kıyıları ağaçlar, çeşmeler, köşkler ve mermer sıralar ile bir kat daha güzelleştirilmişti. Sadrâzam'ın gayretiyle Haseki-Sultan için Kâğıthane'de doğu stili bir saray inşa ettirilmiş, mermer su yolları ile derenin bu sarayın etrafını çevrelemesi sağlanmıştı. Yapma şelâlelerin tatlı sırıltısı

Hasekilerin ve cariyelerin teneffüs ettiği havayı seninletiyordu. Sadrâzam tarafından Padişah'a sunulan bu Saray'ın hizmete açılışı dolayısıyla eğlenceler tertip edilmişti.

Sadrâzam'ın parlak dehâsı sayesinde, Ramazan aylarında büyük camilerin aydınlatılmasına başlanmıştı. Yarım daire şeklinde demir lâmbalar sayesinde yapılan bu aydınlatmaya «mâh» yeni av denmiştir.

Yine Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın döneminde ilk defa olarak fener alayları ve lâle bayramları düzenlenmişti; her ilkbaharda, ya Saray'da, ya da Padişah'ın Boğaz'ın iki kıyısındaki yalılarında kutlanırdı. Bu bayramlarda lâle bahçelerine değişik renklerde fenerler asılırdı; lâlelerin arkasında kalan fenerler çiçekleri pırıl pırıl gösterirlerdi. Eski Mısır'ın Sais şehrinin fener alayları yüzyıllarca sonra Nil kıyısından Boğaziçi'ne aksetmiş gibiydi.

Şimdiye kadar hiçbir Sadrâzam'ın Padişahına veremediği eğlenceler, Damat İbrahim Paşa tarafından Sultan III. Ahmed'e ve ailesine Beşiktaş'taki yazlık sarayında verildi. «Bu bayrama Padişah, dört şehzadesi Süleyman, Mehmed, Mustafa ve Bayazıt, yedi kızı Ümmü Gülsüm, Hatice, Âtika, Saliha, Ayşe, Rabia ve Zeyneb Sultanlar; dört şehzadesinin annesi, genç yaşlarında ölen şehzadelerin dört annesi; III. Ahmed'in resmî nikâhlı beş karısı; başka sekiz sultan, sultanların sırdaşı onaltı cariye ve Padişah'ın on gözdesi katılmışlardı. Başta kızlarağası, silâhdar, baltacı kâhyası olmak üzere Saray'ın iç hizmetlerinde görevli altmış kişi hazır bulunuyordu. Hepsine Sadrâzam tarafından işlenmiş taşlar, nâdide kumaşlar armağan edildi.»

Sık sık tekrar edilen bu bayramlar sonunda çiçek sevgisi halk arasında öylesine kök saldı ki, aynı çağlarda Fransa'da ve Hollanda'da bazı kişilerdeki lâle yetiştirme merakını kat kat aştı. Bunun üzerine bilhassa Avrupa'da lâle yetiştirilmesi üzerine yazılmış ciltlerle kitap neşredildi. İstanbul'da da Şükûfecibaşı nâmı altında yeni bir meslek türedi; diploması altın yaldızlı güller ve diğer renkli çiçeklerin resimleri ile süslü olup şu sözlerle son buluyordu:

«Bu diplomanın sahibinin bahçevan ustası olarak kabul edilmesini; onun huzurunda herkesin nerkis gibi dikkatli bakmasını, gül gibi kulağını vermesini; zambak gibi on dilli olmamasını; dillerinin ucunu uygunsuz kelimelerin kanına batırmadan nar çiçeğinin dikeni gibi yapmamalarını; mütevazi olmalarını ve gül koncası gibi ağızlarını kapalı tutmalarını, mavi sünbül gibi vaktinden önce konuşmamalarını ve nihayet menekşe önünde eğilmelerini ve inatçı olmamalarını dileriz.»

Eğlencelere olan düşkünlüğü sonunda Sadrâzam, vaktiyle faziletli Köprülü sayesinde rağbet bulan, fakat sonraları terkedilen şenliklerin usûlünü yenileştirdi. Bundan önceki son Sadrâzam'ın bu şenlikleri yenilemeyi düşündüğü çok israfa sebep olacağı düşüncesiyle vazgeçtiği bir vakıadır. Buyük bayram şenliklerinin üçüncü günü yeniçeri Ağası, Sarayında Sadrâzam'a şatafatlı bir yemek düzenledi.

Fakat, şehzadelerden Mehmed, Mustafa ve Bayazıd'a verilen ilk ders münasebetiyle tertip edilen şenlikler ihtişamları en fazla dikkati çekenlerdir. Bu şenlikler Saray'ın deniz kıyısında İnci Köşkü denilen yerde yapıldı (8 Ekim 1721). Sadrâzam, Şeyhülislâm Ru-

meli kazaskeri, defterdar ve Reisülküttap için çadırlar dikildi. Saray'ın birinci ve ikinci imamları, Feyzullah ve Abdullah Efendiler şehzadelerin lalası olarak seçildiler.

Padişah İnci Köşkü'ne gediği an, kızlarağası Beşir ile Sadrâzam Damad İbrahim Paşa, Hükümdar'ın inmesine yardım etmek için ilerlediler, kollarından tutarak onun için hazırlanmış otağa soktular. Hemen sonra, Damad İbrahim Paşa, Şeyhülislâm ve Kapdan-ı Deryâ kendi çadırlarına girerek yemeklerini yediler. Sofradan kalktıktan sonra heyet bahçe kapısından geçti ve arz odasına geldi. Bir çeyrek saat sonra Bâb-ı Saadet'te Şehzadelerin en büyüğü olan Mehmed Sultan gözüktü. Üzerinde bir kapanıça başında mücevherlerle bezenmiş sorgucu ile arz odasına gelen Şehzade'ye haznedar ile kızlarağası kollarından tutarak yardım ediyorlardı; sırası ile vezirlere, ulemâya ve nâzırlara elini uzatarak öptürdü.

Biraz sonra diğer şehzadeler Şeyhülislâm, Kapdan-ı Deryâ, kazaskerler, silâhdar, defterdar, reisülküttap, çavuşbaşı, başmabeyinci, Devlet tarihçisi Râşid ile birlikte içeri girdiler. Padişah tahtına oturdu; sağına ve soluna şehzadeler, Sadrâzam, Şeyhülislâm,. Kapdan-ı Deryâ, emirlerin başkanı, iki kazasker ve Ayasofya şeyhi oturdu; diğerleri ayakta bekliyorlardı. Damad İbrahim Paşa'nın bir işareti üzerine şeyh arapça bir dua okumaya başladı; bitirince, Sadrâzam şehzadelerin en büyüğünü kucağına aldı ve Şeyhülislâm'ın karşısına halının üzerine bıraktı; sonra silâhdar onların arasına kırmızı kaplı bir rahle koydu ve Şeyhülislâm alfabenin ilk beş harfini öğretmeye başladı Şehzade harfleri Şeyhülislâm'dan sonra tekrar edin-

ce, III. Ahmed oğluna işaret ederek Şeyhülislâm'ın elini öpmesini istedi; fakat din adamı elinin öpülmesine müsaade etmedi, kendisi şehzadenin omuzunu öptü. Aynı tören diğer iki şehzade için de tekrarlandı. Padişah ve oğulları çekilince, oturulmasına izin verilen diğer yüksek rütbeli memurlara hıl'at, ayakta duran diğer saray erkânına da kaftanlar giydirildi.

Bu tören de son bulunca diğer küçük iki kardeşe Padişah tarafından zengin koşumlu iki küheylân ve murassa bir Kur'an-ı Kerîm verildi İmparatorluk tarihnüvisi bu töreni bütün ayrıntısına kadar anlatırken Padişah'ın, vezirlerin ve diğer yüksek rütbeli subayların arkasında kalan içoğlanlarının töreni izleyebilmek için büyük gayret sarfettiklerini farkedince, vezirlerine işaret ederek yerlerini bu gençlere bırakmalarını istediğini kaydeder. Bu olay III. Ahmed'in mizacının bir özelliğini göstermektedir Aynı şekilde Damad İbrahim Paşa da ulemâ sınıfına karşı duyduğu ilgiyi belirtmek için Peygamber'in doğum günü münasebetiyle yapılan toplantıda kalabalığın arasında sıkışan ulemâyı ön tarafa çağırmış, yerini Şeyhülislâm ile kazaskerlere bırakmıştı. Onlara hoş görünme arzusunu fırsat çıktıkça ortaya koymuştu; meselâ haftada üç defa mekteplere gidiyor, Kur'an'ın okunmasına ve tefsir edilmesine nezaret ediyordu Son olarak da, eserimizde tasvirleri ile bize rehber olan imparatorluk tarihnüvisi Râşid'i Halep kadılığına getirerek ulemâya verdiği önemi bir kere daha belirtmiştir.

Eski bir zalim yasanın gereği babı oğullarından biri hariç diğerlerini cellâda teslim eden kendinden önceki Padişahlardan daha bahtiyar olan III. Ahmed,

saltanat döneminin ilk on yılında en az yarısı hayatta olan yirmidört oğlan ve kızın babası olarak yaşamıştı. Üç kızının evlenme, dört oğlunun da sünnet törenlerini yaptırmasındanberi üç yıl geçmişti. Şimdi de kızlarından Âtike, Hatice ve Ümmü Gülsüm, Sultanları Çerkes Osman Paşa'nın oğulları Mehmed Beğ, Ali Beğ ve Ahmed Beğ ile evlendiriyordu, lâkin bu sefer kızlarına drahoma olarak, ablalarına verdiği yirmibin düka altınının ancak yarısını verebiliyordu.

Osmanoğullarından gelen şehzadelerin ve sultanların evlenme törenlerini yeri geldikçe sık sık tasvir etmeye çalıştık. Buna rağmen Râşid'den bize kalan «Düğünler kitabı»ndan, Avrupa'da yerleşmiş bir düşüncenin yanlış olduğunu ispat etmek için bir ayrıntıyı daha buraya aktaracağız. Avrupa'da hâkim olan düşünceye göre Padişah, beğenmek tenezzülünde bulunduğu cariyesini bir mendil atarak yanına çağırırdı. Bu düşünceye sebep olan şeyin, nişanlı kızın müstakbel kocasının sağdıcından nişan sepetini aldıktan sonra ona, armağanlarını aldığını belli etmek için yolladığı «nişan mendili»nden çıktığını sanmaktayız.

III. Ahmed, düğünlerden, lâle bayramlarından, ihtişamlı dinî bayramlardan gayri günlerinde, bütün hükûmet işlerini üzerine almış olan Sadrâzamını ziyaret etmek veya hazine dairesi ile tersaneyi teftiş etmekle vakit geçirirdi. Padişah'ın Damad İbrahim Paşa'nın evinde geçirdiği akşamlarda, Sadrâzam ona «helva» ikram etmeyi adet edinmişti. Bu kelimeyi «halvet» kelimesi ile karıştırmamak gerekir. Harem sâkinlerinin şehirde yapacakları gezi esnasında «halvet» ilân edi-

lirdi; yani kadınların ve cariyelerin geçeceği yollarda herkesin evlerine çekilmesi, sokakların boşaltılması temin edilirdi. (*)

XIV

Yeni bir gemi denize indirileceği vakit Sultan Ahmed hiçbir surette bu töreni kaçırmazdı; nitekim o çağda ilk defa olarak yapılan üç köprülü bir kadırganın denize indirilişi esnasında son derece dikkatli davrandığı gözlerden kaçmamıştır. Hazine dairesine yaptığı ziyaretlerin ise gözlerini, Damad İbrahim Paşa'nın akıllı tasarrufu sayesinde biriken altın ve gümüş yığınlarında dolaştırıp zevk almasından başka bir gayesi yoktu.

Barış, Devlet'in kasalarını doldururken sanayii ve ticareti de geliştiriyordu. Zaten saltanatın başlıca gayesi de barışı sağlamaktı; şimdi görünen faydaları ile barışı elde etmek için gayret gösteren Baltacı Mehmet Paşa'ya yapılan haksız ithamların ne kadar yanlış olduğu bir kere daha ortaya çıkıyordu. İmparatorluğun ziyadesiyle istifade ettiği Sultan Ahmed'in bu düşüncesini Damad İbrahim Paşa maharetle yerine getiriyordu.

Rusya ile yapılan bu barışın çok fazla tadılan faydaları Sadrâzam Damad İbrahim Paşa ile Padişah'ı ahlâka olduğu kadar İslâmiyete de aykırı düşen bir

---

(*) *Kitabın Türkleri Avrupa'ya tanıtmak için yazıldığını okuyucunun unutmaması gerekir. Bizler için anlamsız olan bu uyarı, Avrupalılar için önemlidir. (Ç.)*

anlaşma ile Çar'a bağlamasaydı İmparatorluk çok daha mutlu olurdu. Bâb-ı Âli'nin Çar ile birlikte İran'a karşı kurdukları ittifaktan bahsetmek istiyoruz. Önce bakışlarımızı, Avrupa'da Lehistan gibi askerî şan ile sivil anarşi arasında bocalayan İran üzerine çevirelim.

XV

İran'ın Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu lehine topraklarının parçalanmasından önce savaşçı ve vahşi bir kavim olan Afganlar İran tahtını zayıflatmışlardı. İran'ın başkenti İsfahan Şah Tahmasp'ın elinden, Afganların ilk zorba kralının oğlu ve amca kaatili Mahmud tarafından alınmıştı. Tahttaki rakiplerini bir anda yok etmek isteyen Mahmud bir gece içinde, kaçan Şah'ın bütün soylu taraftarlarını ve üçbin kişilik muhafız kıtasını kılıçtan geçirmişti. Şiddetli mizaca sahip olanlarda görülen anî ve zıt değişimlerden birine kapılan Mahmud Şah birden herşeyi yüzüstü bırakarak dağa çıkmış, inzivaya çekilerek suçlarının affı için oruç tutmaya başlamıştı. Yeryüzünün kuytu köşelerine çekilerek nefsine ceza verme çok eski zamanlardanberi Hint'te, İran'da ve Filistin'de uvgulanırdı. Ancak bu taçlı keşişler bir müddet hayvanlar gibi otladıktan sonra inzivaya çekildikleri yerlerden yeni ihtiraslar veya yeni cinayetlerle süslenecek budalalıklarla çıkarlardı.

Nitekim Mahmud Şah da ininden çıktığı vakit öyleydi; elinde tutsak bulunan zavallı Şah Hüseyin'in üç amcasını, onbir kardeşini ve yüzden fazla çocuğunu elleriyle boğmuştu. Bu ihtiras bunaklığından sonra

fizikî bir bunaklığa kapılarak, kriz anlarında dişleri ile kendi vücudunu koparmaya başladı. En sonunda kuzeni Eşref onu yakalattı ve İsfahan Sarayı'nda boğdurttu. Şah Hüseyin'in torunu Tahmasp, taraftarları ile Eşref'in üzerine yürüdü. Tahmasp'ın yaklaşmasından telâşa kapılan bu zorba İstanbul'a elçi göndererek Rusların ve Türklerin İran topraklarını çiğnemesini protesto etti ve aynı zamanda III. Sultan Ahmed'in yardımını diledi.

Osmanlı Türkleri ile İran Türkleri arasındaki mezhep kavgası Bâb-ı Âli'nin elçiyi geri çevirmesine ve İran'a savaş ilân etmesine yeter sebep teşkil etti. Köprülü'nün torunlarından Abdurrahman Paşa yirmibin askerin başında İran ordusunu Erdebil yakınlarında Moghan bozkırında bozguna uğrattı.

Eşref Şah'ın bu yenilgileri devam ederken Taht'ın gerçek sahibi Şah Tahmasp Osmanlılara, güney eyaletlerinden bir kısmını terketmek vaadiyle ittifak teklif ediyordu. Bu teklifler Divan'da kabul edildi ve Serasker Ahmed Paşa'nın kumandasındaki altmışbin Osmanlı, Hemedan ovasında Eşref Şah'ın ordusu ile karşılaştı. Yenilen Ahmed Paşa, ordusunun artıkları ile Bağdad'a çekildi. Eşref Şah ile Türkler arasında Bağdad'da yapılan bir barış anlaşması sonunda İran, Kirmanşah, Hemedan, Ardelan, Tebriz, Tiflis, Revân, Sultaniye ile bir kısım toprağını daha Osmanlılara terkediyordu. Ahmed Paşa'yı yenmesine rağmen Eşref Şah ancak bu barış sayesinde zorla sahip olduğu İran Tahtı üzerindeki hakkını Divan'a kabul ettirmiş oluyordu.

İran'ın kuzey ve güney eyaletlerinin parçalanması sırasında Rus Çarı da boş durmamış Hazar Denizi

ile Kafkasya'ya komşu olan İran topraklarını işgal etmişti. Şimdi, İran üzerinden böylesine ihtiyatsızca ve hile ile fethedilen muazzam topraklarda Rusya ile Osmanlı Devleti arasında bir sınır çizilmesi gerekiyordu. İstanbul'daki sınır düzeltme görüşmelerinin mahir pazarlıkçısı Rus generali Aleksandr Romanzof, yanına Mehmed Derviş Ağa adında bir Osmanlı yetkilisini alarak sınırları belirlemek için başkentten ayrıldı. Siyasete aykırı bir görüşle bu paylaşma işine karıştırılan Fransa'dan hakemlik yapmak üzere bir heyet istendi. Bu paylaşma 23 Aralık 1727 yılında müslümanların felâketine sebep olacağı düşünülmeden imzalandı. XV. Louis'nin ileri görüşten yoksun dışişleri bakanı Maurepas, İran'ın Türkler ve Ruslar arasındaki paylaşmasındaki tuzağı ve coğrafî yakınlaşmalarının eninde sonunda Doğu ile Batı'nın çatışmasına yol açacağını asla farketmemiştir.

XVI

Bağdad anlaşmasını imzalayan Eşref Şah'ın elçisine verilecek kabul resmi Sadrâzam'a Avrupa'nın ve Asya'nın gözünü kamaştırmak için yeni bir fırsat hazırlamıştı.

İran elçisi Şirazlı Mehmed Han'ın başkente geliş günü kadınların sokağa çıkmaları yasaklanmıştı. İran heyetinin geçeceği yollar önceden onarılmış ve temizlenmişti; vezirlerin oturduğu kubbenin üzerindeki altın yaldızlar tamamen yenilenmişti; Saray'ın giriş kapısından Bâb-ı Saadet'e kadar uzanan parmaklıklar kırmızı atlas kumaşla kaplanmıştı. Farsçayı ana dili

gibi bilen iki kâtipten biri birinci mihmandar, diğeri elçi tercümanı olarak tayin edildi

Mehmed Han Üsküdar'dan İstanbul'a geçerken Beşiktaş - Tophane arasında altı büyük savaş gemisi, Karaköy limanı ile Galata yağ iskelesi arasında yepyeni dokuz kadırga ile liman içinde tersane önünde yedi savaş gemisi daha göründü. Üsküdar'dan ilk gümrük önüne gelinceye kadar bu gemiler ile limanda demir atmış olan diğer bütün gemiler dokuzyüzden fazla top atışı ile elçiyi selâmladılar (3 Ağustos 1728). Gümrüğe gelen elçiye imparatorluk nalbantı tarafından fevkalâde süslenmiş bir küheylân sunuldu.

İran elçilik heyetine yeniçeri ağaları yol gösterirlerken, arkalarında divan, sipahi ve silâhdar çavuşları, müteferrikalar, sipahi kâtipleri, sancak muhafızlarının dört generali, yeniçeri albayları geliyordu. En arkada yay ve tüfekle silâhlı, kötü giyimli kırk, elli kadar Afgan askeri vardı.

9 Ağustos 1728 günü Sadrâzam'ın elçiyi kabul ettiği oda işitilmemiş bir ihtişamla döşenmişti. Kabul odasının arkasındaki «hasır odası» bile kıymetli İran halıları ile kaplanmıştı; arz odasının zeminine serilen halılar ise sanki ipek, altın ve inciden meydana gelmiş bir çiçek bahçesini andırıyordu. Şeref yerinde oturan Sadrâzam'ın ayaklarının dibinde inci işlenmiş bir örtü seriliydi; sağında, zümrüt ve yakutları ışıldayan bir hokka takımı göze çarpıyor, solunda, pırlanta işli siyah kadifeden ciltli bir Kur'an yine pırlantalı bir rahlenin içinde duruyordu. Ocağın yanında beş ayrı rahlenin içinde altın ve inci işlemeli onaltı Kur'an-ı Kerîm daha sıralanmıştı.

Ocaktan sofaya doğru uzanan duvar boyunca kristâl küreli sekiz saat dizilmişti; fevkalâde bir işçilik eseri olduğu anlaşılan raflarda değerli kitaplar itina ile sıralanmıştı. Odada hizmet gören uşakların kıymetli kuşaklarına mücevherli hançerler tutturulmuştu. Devlet Bakanları'nın, Defterdar'ın, Reisülküttap'ın, Çavuşbaşı'nın, Devlet kâtipleri'nin, Sadâret Kethüdası'nın, birbirleriyle yarış edercesine giyimleri şatafatlıydı; ancak hepsinin kıyafeti, Sadrâzam'ın üstündeki yüzüklerin, kuşağın, hançerin ve kopçaların pırlantalarından fışkıran parıltı yanında sönük kalıyordu. Tarihnüvisin dediğine göre herkes başından ayağına kadar bir inci ve pırlanta denizi içinde yüzüyordu. Aralarında Sadrâzam'ın oğlu ve yeğenleri bulunan, beş tanesi Padişah'ın damadı olan yedi Kubbealtı veziri Sadrâzam'ın elini öptüler, Kapdan-ı Deryâ sağında diğer altısı solunda olmak üzere yere oturdular; Devlet Bakanları ve onların arkasında Devlet kâtipleri kollarını göğüslerinde kavuşturarak ayakta duruyorlardı. Kıymetli taşlar kakılmış altın kâseler ve fincanlar içinde çeşitli şekerlemeler ve kahve sunuldu. İkramlar sona erince Vezirler ayağa kalktılar, sofanın karşısına geçip oturdular; elçi Sadrâzam'ın yanına yerleştirildi, diğer elçilik mensupları odadan çekildiler ve böylece Sadrâzam ile elçi başbaşa yarım saat kadar sohbet ettiler. Bu arada Damad İbrahim Paşa'nın elçiye, sadece Padişah'a hitap eden Şah'ın mektubunu getirdiği, İran sadrâzamının kendisine mektup yazmadığı için bir hayli serzenişte bulunduğu kaydedilmektedir.

Görüşmelerin sonunda Sadrâzam şerbetler ve kokular dağıttırdı, Mehmed Han'a kırmızı atlas kaplı samur kürkünden ceket giydirdi, maiyetindeki İran-

lılara da zengin kaftanlar ve değerli koşumlu atlar armağan etti.

XVII

Yalnız bu İstanbullu Hz. Süleyman'ın iltifatları iki yüzlüydü. Rus Çarı Deli Petro ölmüş, imparatorluğu Çariçe Katerina'ya, siyasetinin düşüncesini Prens Mençikof'a, ihtiraslarını vatandaşlarına, yarı yarıya parçalanmış İran'ı da generallerinin eline bırakmıştı. Ancak İran'da Deli Petro kadar zalim ve savaşçı büyük bir adam ortaya çıkacak ve bu İmparatorluğun dağılmış parçalarını bir tek el altında yeniden toplamayı başaracaktır.

Aksak Temir'in ruhunu ve dehâsını Semerkand'dan İsfahan'a taşımış gibi gözüken bu cihangiri tanıtmaya çalışalım.

XVIII

Nâdir Şah'ın, tarihçisi Mirza Medhî ve devamlı olarak karargâhında olan bir İngiliz tarafından kaleme alınan hayatı, mizacı üzerinde pek az karanlık nokta bırakmaktadır.

Nâdir Şah'ın babası, büyük göç esnasında İran'ı istilâ eden Türkmen aşiretlerinden birine mensup bir Türktü. Bu aile o zamana kadar pek tanınmamıştı, fakat soylu idi, zira İran'da köle olmayan her kimse o aşiretin kollektif asaletine mensuptu. Bu konuda Mirza Medhî şöyle der: «Elmas değerini çıkarıldığı kaya parçasından değil, kendi parlaklığından alır!» Nâdir Şah'ın babası ailesinin hayatını koyun postundan elbise yaparak kazanırdı. Özbek hanının kızını istetmeye yolladığı elçilerine Nâdir Şah şöyle yazıyordu: «Benim ta-

rafımdan söyleyin ki, ben Nâdir'in oğlu, kılıcımın torunuyum.»

Çocukluğundanberi askerlik içinde yoğrulmuş, bir müddet sonra Horasan'da aşiretinin mensupları ile komşu Özbek Türklerine saldırmış, bir aşiret beğinin kızını kaçırmıştı. İran Tahtı'nı zorla ele geçiren Eşref Şah'a karşı savaşan Tahmasp onu ordusuna almıştı. Savaşlarda gösterdiği yararlılık ve giderek çoğalan askerlerinin sayısı ona, Horasan valisi ünvanını kazandırmıştı. Ancak Şah'tan bağımsız hareket etmesi ve zulmü bu ünvanının geri alınmasına sebep olmuştu. Şah'ın da desteğini kaybedince Afganistan'da bir başka aşiretin başında olan ve Herat kalesi ile eyaletine sahip olan akrabalarından birinin yanına sığındı. Akrabası onu yanına aldı, emrine üçbin adam verdi, Şah Tahmasp ile barıştırdı. Afganlar üzerine yaptığı seferlerde kazandığı başarılar adını herkese duyurdu. Herat kalesini eline geçirmek isteyen Avşarlı Nâdir, akrabasının kuvvetlerini gafil avladı ve onu öldürttü.

XIX

Bu cinayetle bir başkente, bir hazineye ve bir orduya sahip olan Avşarlı Nâdir bütün Horasan'ı Şah Tahmasp adına fethetti. Her tarafta şahsî otoritesini sarsan bu kumandana haklı olarak kıskançlık duyan Şah Tahmasp, Nâdir'i hain ve âsi ilân etti. Nâdir Şah efendisinin bu zahirî nankörlüğünden istifade ederek Tahmasp'ın ordusunu aleyhine isyana teşvik etti; Şah-ın üzerine yürüdü, onu tutsak etti, fakat İran'da hâlâ eski sevgisini kaybetmemiş olan bu hanedâna karşı

görünüşte saygılı davranarak Şah'ın tutsaklığını örtbas etti.

Afganlılara karşı daima muzaffer olan ordusu sayesinde Avşarlı Nâdir Şah'tan mükâfat olarak Horasan'ı, Mazanderan'ı, Sistan'ı ve Kirmanşah'ı aldı. Sahte alçakgönüllülüğü ile Sultan ünvanını almaktan kaçınıyordu; aslında onun gözü daha yükseklerde idi. Ruslarla Osmanlıların ittifakı ona topraklarını daha büyültmek imkânını hazırladı. Şimdilik basit bir kumandan gibi gözüken, geleceğin Şah'ı Avşarlı Nâdir'in ülkesini Afganlılardan yeniden fethetmek, yabancı hanedânı kovmak, Tahmasp'ın zayıf kişiliğinde eski Safevî hanedânını yeniden Taht'a oturtmak, kuzeyde Ruslarla, güneyde Osmanlılarla savaşmak, onları yenmek ve işgalleri altındaki toprakları kurtarmak ve düşmanı olan üç büyük Devlet üzerinde bunca zafer elde ettikten sonra Şah olarak taç giymek en büyük arzusuydu.

Nâdir Şah'ın gittikçe yükselen talihini burada bırakalım ve İstanbul'da saltanatın bir darbe ile devrilişine seyirci olalım.

XX

İran'da cereyan eden olaylar İstanbul'da saf müslümanların kalbinde acıyla yankılanıyordu. Dalâlet mezhebinden fakat islâm olan bir imparatorluğun parçalanması için Osmanlı Devleti'nin kâfir Ruslar ile ittifaka girişmesi, Osmanlıların namuslu ve sofu içgüdülerini gizliden gizliye isyan ettiriyordu. Öyle zamanlar vardır ki, sadece vicdanlarının ışığı ile aydınlanan milletler hükûmetlerinden çok daha siyasî olurlar. Rusya'yı kendilerine yaklaştıran ve büyüten ittifaka karşı Türklerin ruhunda nasıl bu kehanetin doğduğunu kes-

tirmek mümkün değildir. Acıma ve infial duygusu, İran hanedânının içine düştüğü acıklı duruma tamamen duygusuz kalan bir Hükümdar ile bir Sadrâzam'a karşı kamuoyunun nefretini durmadan körüklüyordu.

İstanbul'da elçileri hâlâ Sultan Ahmed tarafından ağırlanırken Şah Eşref, Avşarlı Nâdir'in önünde üç defa arka arkaya yenilmişti. Nâdir tarafından kovalanırken, Eşref, elinde tutsak tuttuğu Tahmasp'ın babası Şah Hüseyin'i kahpece boğdurtmuştu. Bu ihtiyarın kanı, Sultan Ahmed tarafından aceleyle tanınan Eşref'e karşı intikam diye bağırıyordu. Bu zorba Şah bir avuç Afganlı ile Afganistan'a doğru kaçarken, yenildiğini haber almış olan Belûcistanlı aşiretler çölde onu kuşattılar kafasını keserek, sadakatlerinin nişanesi olarak Şah Tahmasp'a yolladılar.

Tahmasp ise Avşarlı Nâdir sayesinde Taht'ını elde etmişti; bir müddet sonra Nâdir Şah İsfahan'a halkın tezahüratı arasında girdi. Tahmasp ile Nâdir'in İsfahan sarayına yerleştikleri gün Şah Eşref'in hareminin mutfağında çalışan üstü başı dökülen bir köle kadın Tahmasp'ın huzuruna çıktı ve kendisinin Tahmasp'ın annesi olduğunu ispat etti. Eşref'in Safevî hanedânını ortadan kaldırmak için yaptığı katliamdan kurtulmak isteyen kadın köle elbiseleri giyerek Eşref'in hareminde en rezil işlerde çalışmıştı. Ana ile oğulun bu beklenmedik karşılaşmaları bütün Doğu'da halkın göz yaşları içinde dinlediği bir efsane haline gelmiştir.

XXI

Tahmasp sözde Tahtı'na kavuştuktan bir müddet sonra elçisi İstanful'a gelerek, Türkler ve Ruslar ta-

rafından zorla alınan İran eyaletlerinin iadesini istedi. Sadrâzam Tahmasp'ın bu haklı istemine, İran'a savaş ilân etmek ve elçisini Midilli'ye sürmekle cevap verdi.

Kendi ifadesine göre Avşarlı Nâdir tarafından kuşatılan Tebriz'in kurtarılması için bizzat sefere çıkacağını söyleyerek Sancak-ı Şerîfi 24 Şubat 1730 tarihinde Üsküdar'a dikti. Gelenek olduğu üzere ordu, Sadrâzam'ın tuğları etrafında Asya'daki bu ilk konak yerinde toplanmaya başladı. III. Sultan Ahmed de bütün Saray erkânı ile altı gün sonra Üsküdar'a geçecekti. Ordu Sadrâzam'ın başkanlığında 18 Eylül'de hareket edecek ve Halep yolunu izleyecekti. Bütün sefer boyunca Padişah Üsküdar'da kalarak Avrupa ve Asya'dan çağırılan yardımcı birliklerin sırayla İran'a yollanmasına nezaret edecekti. Hiçbir şey bu seferin tasarısına ve başarısına en ufak bir muhalefet olduğunu belirtmiyordu. Fırtına, büyük bir sükûnetin altında yatıyordu.

XXII

Yalnız Üsküdar'daki karargâhda yeniçeriler, sipahiler, topçular arasında Sadrâzam ile kumandanların aleyhinde bazı zayıf itirazlar yükseliyordu. Bir kısmı, İran'da peygamberin soyundan gelen bir Şah'ı tahtından ederek ganimetini Rus gâvurları ile paylaşmanın dine karşı ağır bir hakaret olduğunu; diğerleri ise Tahmasp Kulu Avşarlı Nadir, Osmanlıları Tebriz'den kovarken orduyu bir aydır Üsküdar'da bekletmenin bir utanç olduğunu söylüyorlardı. Bu fısıldaşmalar her zamanki gibi genel bir memnuniyetsizlik uyandırıyordu. Tek başlarına hiç bir şey yapamayan fakat sayıca üs-

tünlüklerinin kudretine inanmış insanları bir araya toplayarak meşguliyetsiz bırakmak kadar tehlikeli bir şey yoktur! Güneş altında, silâh elde padişah'ı Üsküdar'da bekleyen askerlerin sabırsızlığı tesadüfî bir olayla belirsiz bir şikâyetten anî bir patlamaya vardı.

XXIII

Üsküdar'a çıkmak için Saray'ı terkeden padişahlar daima gün doğumunda hareket ederlerdi. Güneşin göğün ortasına gelmesine rağmen, Üsküdar'dan bakanlar Topkapı Sarayı kıyılarında III. Ahmed'in kayıklarının hâlâ bağlı olduğunu görüyorlardı. Askerler bu gecikmenin sebeplerini tartışıyorlardı; padişaha refakat edecek olan muhafız kıtası, tuğlar, atlar, imamlar çoktan Boğaz'ı aşmışlar Üsküdar limanında bekliyorlardı.

Sultan Ahmed sarayında tereddüt içinde bekliyordu. Belki babasından kalan tahta hakkıyla geçen bir hükümdara karşı silâhlanmanın ve böylece hanedânlarına karşı sadakatsizlik gösteren milletleri cesaretlendirmiş olmaktan çekindiğinden, belki Şeyhülislâm ile Ayasofya vâizi İsperîzade'nin uyarılarından, belki Tebriz'in Tahmaspkulu Nadir'e tesliminde rüşvet almakla itham edilen Sadrâzamın siyasetinden çekindiğinden ve belki de, bütün devlet işlerini yakînen bilen ve bir vezir kadar dehâ sahibi olan kızkardeşi Hatice Sultan'ın öğütlerine duyduğu saygıdan III. Sultan Ahmed sarayı terketmeye bir türlü yanaşmıyordu.

Bu alışılmamış gecikmenin Üsküdar'da bekleyen birlikler üzerinde yapacağı olumsuz etkilerden endişelenen Sadrâzam, İsmail Ağa'yı ne olup bittiğini anlama-

sı için Üsküdar'a yolladı. İsmail Ağa dönüşünde padişahın huzurunda Sadrâzama gece yarısından beri boşuna bekletilen askerlerin tanık oldukları bu oyalanma yüzünden gittikçe öfkelendiklerini bildirdi.

O zaman III. Ahmed kayığına binmeye karar verdi. Ordugâhta derin bir sessizlikle karşılandı. Bütün gece isyan tohumları filizlenmeye devam etti.

XXIV

Ordunun; padişahın ve Sadrâzamın yokluğu, başkenti halkın heyecanına açık tutuyordu. Ertesi gün (29 Eylül) Patrona Halil adlı bir Arnavut onbaşının emrindeki yeniçeriler Bayezid Camii önündeki Kaşıkçılar Çarşısında birden bire isyanı başlattılar. Oradan, alış veriş etmek için halkın doldurduğu Kapalı Çarşıya dalarak dükkânların kapanması ve müslümanların kendini takip etmesi için haykırmaya başladılar.

Diğer yeniçerilerin ve ayak takımının katılması ile git gide büyüyerek Yeniçeri Ağası Hasan Paşa'nın köşküne vardılar, onun emriyle hapsedilmiş bozguncu ve dikbaşlı yeniçerilerin serbest bırakılmasını istediler. Korkak Hasan Paşa, Patrona Halil'in emirlerine itaat etti. Açılan hapishanelerden sokaklara hapiste asabîleşmiş, serbestliğe sarhoş, intikam hırsı gözlerini bürümüş büyük bir kalabalık döküldü. Silâhçılar, saraçlar ve eskiciler çarşısını yağmalayarak bütün şehre isyan ve dehşet saldılar. Bu yağma esnasında Patrona Halil, yeniçeri kışlasına dalarak beşinci ortanın kazanını alarak Et Pazarı'na yürüdü ve toplanma işareti olan kazanın etrafında karargâhını kurdu.

XXV

İstanbul şimdi tamamen âsilerin insafına kalmıştı. İsyan, Halil'in başkanlığında giderek büyüyor ve teşkilâtlanıyordu. Şehri korumakla görevli olan Kapdan-ı Deryâ içinde hiç bir kuşku olmadan sabahleyin şafak sökerken Çengelköy'ündeki köşküne gitmiş lâleleriyle meşgul oluyordu. Reisülküttap da dünden beri Haliç kıyısındaki köşkünün gölgesinde istirahat ediyordu.

Geç vakit haber aldıkları isyanı bastırmak için kayıklarına bindiler, şehre çıktılar, ayaklanmanın sebeplerini öğrenmeye çalışırken Kapalı Çarşı'ya geldiler, dükkân sahiplerine dükkânlarını açmalarını emrettiler. Sadrâzam ve yeniçeri ağası ile durumu tartışmak üzere yeniden kayıklarına bindiler süratle Üsküdar'a gittiler.

XXVI

Aynı anda Sadrâzam yanında Kubbealtı vezirleri olduğu halde Boğaz'ı aksi istikamette aşarak Saray'ın kıyısındaki Hünkâr Köşkü'nde toplanmak üzere acele ediyordu. İsyanın tehlikeli ve umumî olduğuna, padişahın derhal şehre dönmesi gerektiğine ve Et Pazarı'ndaki âsilere karşı yeşil Sancak-ı Şerîf'in açılmasına karar verdiler.

Bu tavsiyeyi yerine getirmek için kayığına binmeden önce Sultan Ahmed sırdaşı olan kızkardeşi Hatice ile bir görüşme yaptı. Hatice Sultan kardeşine, gerektiğinde âsilere sorumlu adamlarını teslim ederek hayatını kurtarması için uzun zamandan beri başlıca vezirlerini elinin altında tutmasını öğütlediğini hatırlat-

tı. İyice karanlık bastırdığında âsilere boyun eğmekten hicap duyan padişah, kızkardeşini terketti, kayığına binerek Topkapı Sarayı'nın kıyısına çıktı. Bahçelerden sessizce geçerek Saray'a girdi. Onun huzurunda bütün gece ve gündüz aralıksız süren bir toplantı yapıldı.

XXVII

Et Pazarı ile Saray arasında her zamanki pazarlıklar başladı. Ancak hiç bir neticeye varılamadı; Sadrâzam tehlikenin çok büyük olduğuna inanmak istemiyordu; Patrona Halil ise git gide halk tarafından daha fazla desteklendiğini farkediyordu.

Toplantı hâlinde olan Divan'ın bütün habercilerine, «Bizim padişahtan istediğimiz bir şey yok, ancak dinimizi ve devletin siyasetini bozan Sadrâzam'ın, sadâret Kethüdası'nın, Şeyhülislâm'ın ve Kapdan-ı Deryâ'nın kelleleri teslim edilmedikçe buradan ayrılmayacağız,» diyordu..

Sultan Ahmed bu talepler karşısında yeşil Sancak-ı Şerîf'i çıkarıp Saray'ın civarındaki sokaklarda dolaştırarak gerçek müslümanların yardıma koşması için boşuna çaba harcadı. Kimse sancağın etrafına gelmedi; kutsal sancağın imansız eller tarafından taşındığına dair propaganda yapılılyordu. Nihayet âsilerin nezdinde yeni bir teşebbüste daha bulunuldu. Saray ile âsiler arasında tarafsız kalmış gibi gözüken bostancılara padişahın emriyle Kapdan-ı Deryâ ile kethüda teslim edildi, Patrona Halil'e bir haber yollanarak Sadrâzam ile Şeyhülislâm'ın da azledileceği bildirildi.

Âsiler, «Şeyhülislâm'ın sürülmesi kabulümüzdür, lâkin İbrahim Paşa'nın kellesini isteriz!» diye direttiler.

29'u 30 Eylül'e bağlayan gece, taht ve bunca kelle üzerine yapılan pazarlığı sessizliğine ve karanlığına gömdü. Karanlıklar içinde hiç bir olay olmadı. Sonradan elde edilecek ganimeti paylaşmak için ihtilâlleri hazırladıklarını iddia eden bazı karaktersiz kimseler yine maskelerini düşürdüler, Padişahtan uzaklaşarak onunla halk arasında arabuluculuk teklifinde bulundular. İki yüzlüler arasında âsilere nefretten ziyade merhamet ilham eden ihtiyar Şeyhülislâm, Arnavut Sulâlî Efendi ve Ayasofya vâızı ve başkent imamlarının başı İsperîzâde de bulunuyordu. Bu üç aracı, umumî tehlikeyi görüşmek üzere erkenden Ayasofya'da toplanan ulemanın önüne çıktı.

Şeyhülislâm hepsine hitap ederek, «Halkın hiddetinin benim gibi zavallı bir ihtiyarın başı üzerinde dolaştığı ve ak sakalımı kana bulamak istendiği doğru olabilir mi?» diye haykırdı.

Ulemâ ne kendi aralarında, ne de halktan hiç kimsenin asla böyle bir cinayeti düşünmediğini belirtti.

Şeyhülislâm devam etti: «Eh madem ki öyle, padişahın hal'edilmesinden başka devletin kurtuluş yolu gözükmüyor; durumun ortaya çıkardığı bu korkunç gereklilik için görüşme yapacağız.»

Sonra hep birlikte sabah namazını kıldılar, Sadrâzamın gizli görüşme için onları beklediği Revün Köşkü'ne doğru dinî bir alay teşkil ederek gittiler.

Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, ulemânın karşısında, kendisini fedâ eden sadakatin ifadesiyle konuştu. «Biliyorum ben şimdi ölü bir adamım, lâkin şimdi hepimize düşen ödev hiç olmazsa hünkârımızın kutsal günlerini korumaktır!» Sonra Şeyhülislâm'a dönerek, «Padişah, Kapdan-ı Deryâ ve kethüda ile seni azletti ve sürdü!» dedi.

Bu sözler üzerine bostancılar ihtiyar Şeyhülislâmı Kethüda ile Kandan-ı Deryâ'yı muhafaza ettikleri odaya götürdüler. Medine kadısı Mustafa Efendi'ye Şeyhülislâmlık verildi. O zaman ulemâ Revân Köşkü'nden Ayasofya'ya döndü, kendi aralarında en saygı değer olanlarını yüksek makamlara atamalar yapmak üzere âsilere görüşmeye yolladı.

XXVIII

Ulemânın temsilcileri Et Pazarı'na geldiklerinde âsilerin çoktan atamaları yapmış olduğunu gördüler. Subayların kendileri ile işbirliği yapmamalarına rağmen yeniçeriler Reisülküttap (Dışişleri Bakanı) olarak ihtiyar silâhdar Süleyman Efendi'yi, İstanbul kadısı olarak İbrahim adında bir soytarıyı ve Anadolu Kazaskeri olarak da gizli suç ortakları Arnavut Sulâlî Efendi'yi seçmişlerdi.

Süleyman Ağa ile Sulâlî Efendi ordu adına Saray'a giderek âsilerin ültimatomunu verdiler. Bu ültimatomda dört vezirin kellesi, âsilerin seçtiği adamların onaylanması ve padişah ile ulemânın âsi elebaşılarına ceza vermeyeceklerine dair imzalı bir ahid vermesi isteniyordu.

Artık tamamen âsiler tarafından etrafı çevrilen III. Ahmed, büyük bir ızdırap içinde kendi başını kurtarmak için sevgili hizmetkârı ve dostu Sadrâzam'ı fedâ etti. Cellâtlar, Sadrâzamı, bir gün önceden beri idamlarını bekleyen Kapdan-ı Deryâ, Şeyhülislâm ve Kethüda'nın muhafaza edildiği mahzene indirdiler. O geceden itibaren padişahın başkanlığında toplanan yeni Divan, halkın bin bir türlü işkencesine mâruz kalmamaları için kelleleri istenen kurbanların öldürüldükten sonra âsiere teslim edilmesine karar verdiler. Cellâtlar Sutan Ahmed'in ızdırabına saygı duyduklarından bu iğrenç idamların saatini bildirmemişlerdi.

Padişah hâlâ âsileri yumuşatabileceğini umarken bir kısım askerin Saray'ın dışında çıkardığı patırdıdan çekilinilerek aceleyle idamları yapıldı ve cesetleri Et Pazar'na götürecek olan bir saman arabasına üç vezirin cansız vücutları atıldı. Cesetler Et Pazarı'na kadar varamadan yolda ayak takımı tarafından durduruldu, cansız vücutlarda zaferinin kanlı bir ganimetini bulan âsiler onları parça parça ettiler.

İbrahim Paşa'nın cesedi, Saray'ın önündeki geniş alanda inşa ettirdiği çeşmenin önüne, Kapdan-ı Deryâ-nınki Horhor çeşmesi yalağına atıldı, Kethüda'nınki ise Et Pazarı'na kadar sürüklendi.

Bu uğursuz haz, kalabalığı sakinleştireceğine cüretini nereye kadar arttıracağını ortaya koydu. Padişahın halkın adaletine canlı kurbanlar teslim edeceğine, cesetler vermesi şiddetle tenkid ediliyordu. Sadrâzamın cesedini soyan ahlâksız insanların tanıklığı ile padişahın İbrahim Paşa yerine ona son derece benzeyen Ermeni kayıkçı Manoli'yi katlettirdiği dedikodusu yayılmaya başladı.

Bu dedikodu, Sadrâzama ait olduğu söylenen cesedin sünnetsiz olmasından dolayı gittikçe daha fazla itibar kazandı. Bu olayı kendi ülkesine nakleden Fransa elçisi bu dedikodu hakkında şöyle demektedir: «Sadrâzam aslen hıristiyan Ermenidir. İstanbul'a geldiğinde sünnet olmayı ihmal etmiş, herekese kendini koyu bir müslüman olarak göstermiştir; aslında o hiç bir dine bağlı değildi.»

XXIX

Sahte ceset verildiği hakkındaki ithamlardan büsbütün alevlenen hiddetli halk ilk defa olarak Sultan Ahmed'in hal'edilmesi için haykırmaya başladı. İsperîzâde, padişahın yüzüne karşı artık ordunun kendisini istemediğini bildirmek küstahlığında bulundu. İsperîzâde ile Sulâlî, padişahın veziri olmaktan ziyade âsilerin temsilcisi gibi hareket ederek Et Pazarı'nda Sultan Ahmed'in tahttan indirilmesinin şartlarını görüşüyorlardı. Üç saat sonra gelerek, âsilerin Kur'ân-ı Kerîm üzerine yemin ederek, eğer II. Mustafa'nın oğlu şehzade Mahmud tahta geçerse padişaha ve ailesine hiç bir şey yapmayacaklarına dair söz verdiklerini bildirdiler. Haremdeki dairesinden çıkarılan Mahmud, amcasının önüne getirildi; Sultan Ahmed onu önce padişah olarak alnından, sonra bir kul olarak elinden öptü.

XXX

Yirmi yedi yıldan beri, savaştan bıkmış bir milletin barış dehâsı olarak saltanat süren III. Sultan Ah-

med'in siyasî hayatı böylece son buldu. Hiç bir hükümdar onun kadar milletini iyi anlamamış, hiç bir millet hükümdarını bu kadar az tanımamıştır. Hem sabırsız, hem de iyi savaşamayan tebaasının barışa karşı duyduğu öç onun kaybına sebep olan tek gerçektir. Faziletli olduğu için tahtından inmişti. Lehistan'ın paylaşılmasına başlangıç ve örnek olan İran'ın Rusya ile adaletsiz paylaşılmasından başka siyasî hatası olmayan Sadrâzam Damad İbrahim Paşa'nın katli nisbeten daha haklı bir sebebe dayanıyordu.

XXXI

İhtilâlin önderi ve ruhu olan Patrona Halil, Et Pazarı'ndaki karargâhında oturduğu müddetçe Sultan I. Mahmud da gerçek hükümdar sayılmazdı. Kulların kusuru olan riyakârlık, isyanların tutsağı olan hükümdarların ihtiyacı idi. Sultan Mahmud çocukluğundan beri riyakârlığın âlâsını görmüş. Âsilerin en gözde olanlarının ellerine düşmüş gibi davrandı.

Saray'a çağrılan Patrona Halil, efendisinin önüne çıktı. Yüz hatlarından küstahlık ve zekâ okunuyordu. Genç, yakışıklı, dudaklarının üstünü gölgeleyen kara bıyıklı bu Arnavut, üzerindeki sâde yeniçeri abası ile birkaç gün önce İstanbul sokaklarındaki eskiciyi asla hatırlatmıyordu. İsyanın kılıcı hâline gelmesi gibi kısa zamanda halkın intikamcısı rolünü benimsemişti. Askerî bir ihtilâli tek başına onun kadar hiç kimse kişiliğinde toplayamazdı.

Sultan Mahmud sahte bir ilgiyle âsiye sordu: «Beni tahta çıkarmanın karşılığında ne istiyorsun?» Halil gayet ustalıkla cevap vererek devlet düşmanlarının ceza-

larını bulmuş olmalarından isteyeceği bir bir şey olmadığını, ancak «padişahları tahta geçirenlerin asla yataklarında ölmedikleri» hakkındaki sözü de unutmadığını belirtti.

Padişah ona her türlü teminatı verdikten sonra istediği her şeyi yapacağına dair söz verdi. Bunun üzerine Patrona Halil hemen malikâne vergisinin kaldırılmasını istedi.

Âsi önderin kendi çıkarını düşünmemesi askerler nezdindeki itibarını daha da arttırdı. Baş kaldıranlara devlet kesesinden rütbeler ve mükâfatlar verdirdi. Aşırı istekler ve israf yüzünden hazinenin kısa zamanda tükendiğini bildirmek ihtiyatsızlığını gösteren yeniçeri Kâhyasına cevap olarak bir vuruşta kellesini uçurdu. O günden itibaren I. Mahmud ve vezirlerinin adına hüküm sürmeye başladı. Eyüp Sultan Camii'nde kılıç kuşanacak olan Sultan Mahmud'a, atını tek başına tutarak refakat etti, halka keseler içinde altın dağıttı.

Kalabalık arasında kendisine vaktiyle borca et satmış olan Rum kasap Yanaki'yi görünce onu Boğdan voyvodalığına getirmek istedi. Sadrâzam bu duruma itiraz etmek isteyince şiddetle karşı koydu ve Yanaki'yi Boğdan'a tâyin ettirdi.

İhtilâlin üç önderinin cüret ettikleri şeyleri tahayyül bile etmek imkânsızdı. Patrona, Muslu ve Ali geniş palaları ile Divan toplantılarına giriyorlar, bu durum karşısında ağzını açmaya cesaret edemeyen Sadrâzamın huzurunda mevki dağıtıyorlar, devlet meselelerini tartışıyorlardı.

XXXII

Halk, önceleri kendi gücünün bir ispatı gibi gördüğü bu aşırı davranışlara itibar gösterdiyse de bu meyhane üçlüsünün giderek daha şerefsizleşen davranışları karşısında hoşnutsuzluğunu belli etmeye başladı. Subayların çağrısına uyan yeniçeriler yavaş yavaş kışlalarına dönmüşler Patrona Halil'in etrafında ordunun ve halkın en rezil kimselerinden oluşmuş birkaç bin âsi bırakmışlardı. Bir seferinde Patrona'nın bu adamlarından biri bir yeniçeriyi öldürünce, arkadaşları intikamını almak için Atmeydanı'nda toplanmışlardı. Patrona Halil, yeniçerilerin önüne çıkmış, onları şehrin dışında hazır tuttuğu Arnavutlarına ezdirmekle tehdit etmişti. Fakat yeniçeriler bu kuru gürültüye pabuç bırakmadılar ve Patrona ile arkadaşlarına artık halkı rahat bırakmalarım, padişahın buyruğundan memnun olduklarını söylemişlerdi.

XXXIII

Sahip olduğu otoritenin sarsıldığını hisseden Patrona zor kullanarak elde edemediğini bu sefer parayla elde etmeye çalıştı. Rüşvet ve vaad ile suç ortağı Muslu Beşe'yi yeniçeri kâhyalığına getirmeyi başardı; kendisine Kapdan-ı Deryâlığı lâyık görüyordu. Sadrâzam tarafından Kapdan-ı Deryâlığa getirilmiş olan Canım Paşa, o sıralarda bulunduğu Sakız'dan gizlice İstanbul'a çağrılmıştı. Canım Paşa, Sadrâzam ve Kırım Hanı, devleti, kışlaların ve kahvelerin adına yönettiğini iddia eden üçlüden kurtulmaya karar vermiş kimselerle gizlice görüşmeler yaptı.

Patrona, Muslu ve Ali üçlüsü ordu üzerindeki nüfuzlarından çok emin görünüyorlardı; kendilerine gösterilen sahte itibar hazırlanan tuzağı başarıyla saklıyordu. Beklenmedik bir anda Saray'a çağrılarak Divan toplantısında fikirlerine ihtiyaç olduğu bildirilince daima yanlarında taşıdıkları silâhlı topluluğu birinci avluda bıraktılar. Padişahın huzurunda ve Sadrâzamın başkanlığında toplanmış olan Divan her zamankinden daha kalabalıktı. Canım Paşa donanma komutanı olarak Divan'a katılmıştı; cüssesinin iriliği ve kolunun acı kuvveti yüzünden pehlivan diye anılan bir yeniçeri subayı da gizlice Divan'a getirilmiş, gizlendiği perdenin arkasında âsileri katletmek için verilecek emri bekliyordu.

Toplantıda önce savaş ve barış meselesi üzerinde duruldu. Patrona cehaleti içinde müslümanlara antipatik gelen iki devletten Rusya ile İran'ı birbirine karıştırdığından, Rusya'ya savaş açılması hakkında ısrar ediyordu. Toplantı sona ereceği vakit Sadrâzam Mehmed Paşa ayağa kalkarak, Patrona Halil'e padişah'ın Rumeli beğlerbeğliğini verdiğini ilân etti. Muslu ile Ali'ye de ayrıca büyük rütbeler tevcih edilmişti. Osmanlı yasalarının icabı olarak suçluları gereğince cezalandırmak için onları sivil mahkemelerin yargılamasından çekip alarak sadece padişahın yetkili olduğu bir mahkemede yargılamak üzere suçlulara böyle bir siyasî hüviyet kazandırmak gerekiyordu.

Patrona Halil küstahça, «beni başkentten sürmeyi hedef tutan bu mevkii istemiyorum» dedi. Padişahın iradesine hakaret ve Sadrâzama meydan okuma Divan'da bir takım seslerin yükselmesine sebep oldu.

Saklandığı yerde daha fazla duramayan Pehlivan yalın kılıç salona daldı ve «Yeniçeri Ağası olmak isteyen sefil kimdir» diye gürledi. Sonra, Halil'e kılıcını çekip kendisini savunmasını, onu bir celât gibi öldürmek istemediğini söyledi. Çok az süre kılıç ile vuruştuktan sonra palasını Halil'in göğsüne soktu çıkardı, cesedini ayağı ile yuvarlayarak Padişahın önüne attı ve «padişahın ve devletin düşmanları işte böyle yok olacaklardır!» dedi.

Başkanlarını savunmak için ayağa kalkan Muslu ile Ali, Canım Paşa'nın hançer darbeleri altında can verdiler. Cesetleri bostancılara verilerek denize attırıldı.

XXXIV

Divan'da geçen bu olaylardan en ufak bir haber dışarıya sızdırılmamıştı. Aksine, dışarda bekleşen âsilere Halil ile arkadaşlarına verilen payelerin haberi ulaştırıldı. Dışardaki âsi güruhunu teşkil edenlerin elebaşıları armağan ve samur kürk verilmek bahanesiyle teker teker içeriye çağrıldı. Kapının arkasında bekleyen cellâtlar kimseyi kuşkulandırmadan hepsini son ferdine kadar boğdular.

Âsilerin üç liderinin idamlarının haberi şehre vardığında daha önce çavuşlar tarafından tespit edilmiş olan bütün ele başıları öldürülmüş ve cesetleri denizin dibini boylamıştı.

İhtilâl böyle başarıya ulaşmış ve önderleri böyle cezalarını bulmuşlardı. Bazen ihtiyaç haline gelen bir ihtilâli başlatanlar, şahsî ihtirasları uğruna, herhangi bir devlet şeklinde asla devamlı olamayacak bu geçici

durumu yerleştirmek istediklerinden işte böyle imha edilmişlerdi. Başarılı bir âsi, fakat acınacak bir siyasî olan Patrona Halil kendi sonunu hazırlamış ve onu hak etmişti. Eğer kalabalık içinde kaybolmasını bilseydi, belki de halkın çıkarlarını düşünen bir kahraman olarak hafızalarda yer edecekti. Erişemeyeceği kadar yüksekleri özlemişti; cesaret bir halk müdafii yaratabilir, ancak bir devlet adamını yaratacak şey eğitimdir. Halil ve benzerleri hükmetmek istedikleri gün ortadan kaldırılmışlardır.

XXXV

Son başardığı hizmeti yapabilen, fakat başarılarının cesaretlendireceği başka ayaklanmalarla uğraşamayacak kabiliyette olan ihtiyar Sadrâzam Mehmed Paşa şerefiyle makamından uzaklaştırıldı ve Halep Beğlerbeğliğine yollandı. Âsi üçlüsüne karşı Saray'da hazırlanan bütün tertipleri teşkilâtlandıran Karakulak İbrahim Paşa, devetin mührüne sahip oldu. Kara Hisar'lı İbrahim Paşa, Köprülü'lerden üçüncüsü hizmetinde bulunmuş, sonra onun kâhyalığına yükselmiş, Bosna Beğlerbeğliği yapmış, en son da Mısır Beğlerbeğliği görevini yüklenmiş, orada itaat altına alınamayan Kölemenleri şiddetle bastırmıştı. Sert zulmü, aşırı serbestlik ile aşırı otorite arasında mevcut kademeleri kullanmasına izin vermemişti.

Patrona Halil'in adamı kasap Yanki'nin Boğdan Beğliğinden geri çağrılması ve idamı yeniçerilerin tekrar ayaklanmasına sebep olmuştu. Bu sefer padişah tarafından vaktinde çıkarılan Sancak-ı Şerîf etkisini göstermiş, tahtın koruyucuları, yeniçerileri toplandıkları

yerde bozguna uğratmıştı. Altı ay boyunca gece gündüz yapılan idamlar yeniçerileri kırmış geçirmişti. Her sabah Marmara kıyılarına vuran cesetlerin sayısı halkı endişeye sevkediyordu. Acımayı isyana çevirmekten çekinen I. Mahmud, Sadrâzamını fedâ etti ve İbrahim Paşa'yı Ağrıboz muhafızlığına yolladı. Doğu'da ve Avrupa'da büyük bir şöhret bırakacak olan Topal Osman görevli bulunduğu Arnavutluk'tan çağrılarak sadârete getirildi.

XXXVI

Yunanistan doğumlu olan Topal Osman Paşa, Saray'da içoğlanı olarak bulunmuş, bir ara bahçevan başı olmuş, ancak savaşı, köşklerin ve çeşmelerin bakımına tercih etmiştir. Petervaradin muharebesinde Sadrâzam Şehit Ali Paşa'nın yanında yiğitçe dövüştüğünden iki tuğlu Paşa rütbesine kavuşmuştu. İhtilâlden sonra Arnavutluk ve Bosna'da isyanın son kıvılcımlarını söndürmeye yollanmış, gösterdiği sertlik ve itidal Sultan Mahmud'un dikkatini çekmişti; faziletlerin en sevimlisi olan minnet duygusuna sahip olması özellikle Fransızların ona karşı hayran olmalarını sağlamıştı.

Gençliğinde bir İspanyol korsan gemisinin eline düşmüş, yaralı ve zincire vurulmuş bir hâlde korsan gemisiyle Malta limanına getirilmişti. İspanyol kaptanın dostu olan Arnaud adında bir Marsilyalı, kaptanın gemisine geldiğinde genç müslümanın ızdırabını görmüş ve fevkalâde duygulanmıştı. Yanına yaklaşarak sözleri ile ilgisini belli etmişti. Bu âlicenaplıktan hoşlanan Osman, Marsilya'lı denizcinin kendisini köle olarak satın almasını rica etmişti. Ödeyeceği paradan

pişman olmayacağını ilerde ona bunu fazlasıyla iade edeceğini de belirtmişti.

Marsilyalı, genç tutsağın ifadesine ve sözüne inanmıştı. Onu altı yüz İtalyan altınına satın aldı, Marsilya'ya götürdü, ailesinin yanında baktı, yaralarını iyileştirdi ve Osman'ın sözüne güvenerek fidye talep etmeden Mısır'a yolladı. Topal Osman kendisini Mısır'a getiren gemiyi gayet zengin armağanlarla doldurararak kurtarıcısına yollamayı ihmal etmemişti. Sadrâzamlık mertebesine erişince Fransız dostunu unutmadı ve Fransız elçisinin aracılığı ile Marsilyalıyı İstanbul'a dâvet ettirdi. Elçiye onu çağırmakta acele etmesini, çünkü hiç bir Sadrâzamın mevkiinde ihtiyarlamadığını hatırlattı.

Arnaud, oğulları ile birlikte Topal Osman'a armağanlarla dolu bir gemiyle geldi. Arnaud gelirken Malta'da köle olarak bulunan oniki müslümanı da kurtarmıştı. İki dostun karşılaşması pek dokunaklı oldu. Etrafındakilere nasıl kurtulduğunu anlatan Topal Osman Paşa, Arnaud'nun âlicenaplığını göklere çıkarttı.

Topal Osman Paşa'nın neredeyse taraf tutarcasına hristiyanlara gösterdiği hoşgörü, kara taassupları yüzünden yabancı her dini baskı altına almaktan hoşlanan ulemâ takımını memnun etmemişti. Çoğunluğun dedikodusu yüzünden sadâreti Hekimoğlu Ali Paşa'ya bırakarak, Nâdir Şah tarafından tehdit edilen Bağdad'daki Osmanlı kuvvetlerinin kumandanlığına atandı.

Nâdir Şah'ın başarılarının hikâyesine dönelim.

XXXVII

Avşarlı Nâdir Şah tarafından İsfahan'da yeniden tahta oturtulan Tahmasp ilk önce Osmanlıları yenmiş-

ti; fakat daha sonra yapılan savaşlarda onlara yenilmiş, yapılan bir anlaşma ile Aras nehrinin ötesindeki bütün topraklarını terketmişti. Nâdir Şah vatanının parçalanması pahasına elde edilen barışa karşı asil bir infial duyarak veya duymuş gibi davranarak tahta karşı beslediği ihtirasına İran'ın içinde bulunduğu haysiyetsiz durumu bahane etti.

Bütün İran'a yaydığı bir bildiride, «böyle bir anlaşma, dalâlet mezhebindeki Osmanlıların eline düşmüş dindaşlarımızın kurtarılmasını emreden velîmiz Hz. Ali'nin kutsal mezarını koruyan meleklerin iradesine karşı bir hakarettir. Osmanlılarla yapılan bu anlaşma fazla sürmeyecektir. Sizi arayıncaya kadar sükûnetinizi koruyun. Tanrı'nın izniyle zafere susamış, kuşatmaya alışınış, karıncalar gibi kalabalık ve yiğit ordumuzun başında ilerleyeceğim» diye yazıyordu.

İran'ın dinî taassubunu duygulandıran bu yazı bir anda millî heyecanın uyanmasına sebep oldu.

XXXVIII

Bazen Tahmasp'a sadık bir kul, bazen de küstah bir âsi olan Nâdir Şah, İsfahan kalesinin önüne geldi. Tahmasp'ı sadakatine inandırdıktan sonra, kendisi şehre davet edilmediği için Şah'ı ordugâhında bir ziyafete çağırdı. Ziyafetin ortasında bütün saray erkânı ile tutuklanan Şah Tahmasp ailesiyle birlikte Horasan'a sevkedildi.

Bu hareketinden sonra dahi Şah olarak tahta oturmaktan çekinen Nâdir Şah, Tahmasp'ın sekiz aylık oğlunu yanında alıkoyarak, onu III. Abbas adıyla tahta geçirdi. Bundan sonra çocuk hükümdarın aczinden is-

tifade ederek Şah nâibi adıyla mutlak şekilde İran üzerinde hüküm sürmeye başladı. Topal Osman Paşa serdâr olarak Osmanlı kuvvetlerinin başında halifelerin şehrini kurtaramaya giderken Nâdir Şah da kalabalık, savaşçı ve mutaassıp bir ordunun başında Bağdad'a doğru ilerliyordu.

XXXIX

Doğuştan sahip olduğu askerî dehâ ile Nâdir Şah'ın eski şöhretine meydan okuyabilecek kabiliyette olan Topal Osman Paşa, Bağdad surları önünde Osmanlıların şimdiye kadar Asya'da görmedikleri bir zafer kazandı... Nâdir Şah'ın yüz yirmi bin süvarisine karşı yiğitçe dövüşürken altında üç at öldü; savaşın en kızgın anında geride bekletilen Türk atlıları Nâdir Şah'ın sol kanadına âni bir baskın yaptılar ve sekiz saattir süren muharebede iyice yorulmuş olan Avşar kuvvetlerini darmadağın ettiler.

Kaçan Nâdir Şah, ordusunu ancak yüz elli kilometre ötede toparlayabildi, ancak başarıda olduğu kadar yenilgide de liyakatli bir başkomutan olduğunu gösteren Nâdir Şah askerlerini cezalandıracağına mükâfatlandırdı ve zafere olan inancını tekrar etti. Bağdad yakınlarında meydana gelen ikinci bir muharebe askerlerine olan güvenini haklı çıkardı. Yaralarından kan sızan Topal Osman Paşa savaş alanına bir sedye üzerinde gitti; Osmanlılar onun sesine, hareketlerine ve bakışına hasrettiler. Yenilginin verdiği utançla hırsla dövüşen Avşar kuvvetleri karşısında Osmanlılar yenilmekten kurtulamadılar. Bozgun esnasında beğlerbeğin hizmetkârları Topal Osman Paşa'yı ata bindire-

rek Nâdir Şah'ın eline düşmekten kurtardılar. Fakat yolda karşılaştıkları Avşar süvarileri Serdârı elbiselerinden tanıdılar, bir mızrak darbesi ile şehid ettikten sonra kafasını kesip Nâdir Şah'a yolladılar. Avşar kahramanı, Osmanlı kahramanını kişiliğinde cesareti ve kötü kaderi takdir etti, Serdâr'ın mumyalanan kafasını Osmanlılara iade ederek Topal Osman'ın cenaze töreninin dost eller tarafından yapılmasını sağladı.

Kars Beğlerbeği Köprülüoğlu Abdullah Paşa, Bağdad'ı kuşatan Nâdir Şah'ın ordusundan daha kalabalık bir kuvvetle kuzeyden İran'ı tehdit etmeye başlamıştı. Halifelerin başkentini kuşatmaktan vazgeçen Nâdir Şah hemen kuzeye döndü, Aras üzerine köprü kurarak karşı kıyıya geçti.

Ordusuna yaptığı bir konuşmada Osmanlıların bire sekiz oranında daha güçlü olduklarını bunun için çok daha fazla gayret göstermeleri gerektiğini belirtti.

Ordusunu gayet iyi hazırladıktan ve savaş yerini seçtikten sonra düşman üzerine saldırdı; muharabenin neresinde gözükürse Avşar atlıları orada muzaffer oluyordu. Bu saldırılardan birinde Abdullah Paşa şehid edildi ve başı kesilerek Nâdir Vah'a yollandı. Nâdir Şah bu kafanın uzun bir sırık üzerine takılarak düşman tarafından en iyi şekilde görülecek bir yere dikilmesini buyurdu.

Tahmin ettiği şey gerçekleşmişti: Kumandanlarının ölümü Osmanlıların maneviyâtını sıfıra indirdi. İran'dan fethedilen bütün toprakları Nâdir Şah'a bırakarak kaçtılar. Ruslarla Osmanlıların ittifakı ile parçalanmış olan İmparatorluk iki zafer sonunda tamamen yeniden birleştirilmişti.

XL

Bu yenilgilerin İstanbul'da sebep olduğu tepkiyi incelemeden önce Avşarlı Nâdir Şah'ın geri kalan hayatına göz atalım. Erdebil'in muazzam ve verimli ovasına toplanmış olan büyük bir kalabalık hükümdarlık asâsı ile kılıcını birarada tutabilecek bir hükümdar seçmeye dâvet edilmişti.

Bütün İran aşiretlerinin temsilcileri önünde serbestçe bir Şah seçmelerini teklif etti. Üç defa hükümdarlık tacı kendisine tevcih edildi. O her defasında, Sezar gibi tacı geri çevirdi. Sonunda, şimdiye kadar felâketten başka bir şey getirmemiş olan şiîlikten vazgeçilmesi ve sünnîlerle ortak hususlarda birleşmeyi öngören yeni bir mezhep olan Caferîliğin kabul edilmesi şartıyla tacı kabul etti.

Çeşitli bildiriler ve elçilerle Osmanlı Devleti'ni ve Hindistan Türk İmparatorluğu'nu İran'da meydana gelen bu yeni din devriminden haberdâr etti. Bir kısım bu mezhep değişimini Nâdir Şah'ın dindarlığına, diğerleri ise ihtirasına verdiler; bu iki etken birbiriyle karıştı. Doğu insanlarının ruhu olan din, bu şiddetli heyecan ve sevgi ülkelerinde her şeyin temeli idi.

XLI

Taç giyer giymez vaktiyle Aksak Temir'in izlediği yolun aksi istikametine, yani Hindistan'a doğru yöneldi. Kandehar yakınlarında Nâdirâbad kentini kurdu. O sırada Hint tahtında Mehmed Şah adında savaşma kaabiliyetini kaybetmiş bir Hükümdar bulunuyordu. Ülkesinde yaygın olan bir kanaate göre Mehmed Şah'ı

elinde kadeh veya kollarında bir cariye olmaksızın görmek imkânsızdı. Başkentinde Nâdir Şah'a yenilen ve tutsak düşen Temiroğlu Mehmed Şah, Nâdir Şah'a topraklarının en kalabalık eyaletlerini ve son derece zengin hazinelerini vermek şartıyla Taht'ını muhafaza edebildi. Nâdir Şah'ın işgali altında iken Delhi şehrinin ayaklanması sonunda yüzyirmibin kişinin katledilmesi Hindistan'ın kan ve ateş içinde boyunduruk altına girmesini temin etmişti.

İran'a milyarlarca akçe tutarında ganimet ve birmilyona yakın tutsakla dönen Nâdir Şah'ın zaferi Temir ile Ekber Şah'ın seferlerini hatırlatıyordu. Sayısız filin önünde ilerleyen cihangir İsfahan'a Hindistan'ın hârikalarını taşıyordu. Temiroğullarının «tavus kuşu» adını verdikleri son derece kıymetli Taht Nâdir Şah tarafından Türkistan'da yaşayan halka teşhir edilerek gözleri kamaştırıldı.

Herat üzerinden İran topraklarına giren Nâdir Şah İmparatorluğuna yeni başkent Meşhed kentinde üç ay dinlendi. Afganistan'da itaat altına alınmamış olan Lesgi aşiretine karşı yaptığı sefer sırasında ormanda gizlenmiş olan bir kaatil atını öldürdü, onu elinden yaraladı. Oğlu Rıza Kulu Han kaatil Afganlının peşinden gittiyse de onu yakalayamadan geri döndü. Kuşkulu Nâdir bu suikastte oğlunun parmağı olduğuna kanaat getirdi. Acımadan oğlunun gözlerini oydurdu. Genç prens babasına «Yaktığınız gözler benim değil, İran'ın gözleridir,» demiştir.

Duyduğu pişmanlık büsbütün bunakça hareketler yapmasına sebep oluyordu. Her duruşunda yüzlerce idam yapılıyordu. Sonunda kumandanları kendi hayatlarını kurtarmak için onu öldürmeye karar verdi-

ler. Aralarında muhafız kıtasının kumandanı Salah Beğ'in de bulunduğu üç kaatil uyurken önemli haberler getirdikleri bahanesiyle çadırına girdiler, gürültü üzerine uyanan Nâdir Şah kendisini aslanlar gibi dövüşerek savunup içlerinden ikisini öldürdüyse de sonunda Salah Beğ'in hançeri altında can verdi.

XLII

Kuzeyde yapacağı fetihler, Hindistan'ı, Türkiye'yi ve İran'ı bir tek inanç altında birleştirmeyi hedef güden tasarıları kendisi ile birlikte yok oldu. Temir de, kendi çağı için pek erken sayılan bu teşebbüsü denemişti. Nâdir Şah hıristiyanları da müslümanlar gibi hoşgörüyle karşılamıştı; tabiata uygun evrensel bir din yaratmak istiyordu; ancak mâbedleri yıkan kılıç fikır kuramazdı.

Oğlunun gözlerini kör ettikten sonra duyduğu pişmanlığın etkisinde Nâdir Şah kendisini ne tabiatüstü bir yaratık, ne de bir imparatorluk kurucusu olarak görüyordu; kendi ifadesine göre o, kaderin elinde kör bir vezirdi. Bir gün çadırının yanına üzerinde bir yazı bulunan bir ok düşmüştü. Bu yazıda şöyle deniyordu:

«Eğer hükümdarsan, milletini koru ve mutlu kıl; eğer peygambersen bize selâmet yolunu göster; yok eğer Tanrı isen yarattıklarına karşı merhametli davran.»

Bütün ordugâhında bu yazıyı yazanı boşuna arattırdı; sonunda bütün ordusuna bu yazıyı çoğaltarak altına şu cevabı ekledi ve dağıttı: «Ben, ne milletimi koruyacak bir hükümdarım, ne selâmet yolunu göste-

recek bir peygamber, ne de merhamet gösterecek bir Tanrı; ben, Yüce Tanrı'nın hiddetli bir anında suçlu bir dünyayı cezalandırmaya yolladığı birisiyim.»

İran ile olan barışın, Nâdir Şah gibi bir an parlayıp sönen bir cihangirden daha sebatlı, daha korkulu yeni bir kuvvetin ihtirasının eline bıraktığı Sultan Mahmud'a dönelim. Bu yeni güç Rusya'dan başkası değildi.

OTUZUNCU KİTAP

I

Antik çağ dramlarında görülen suçun hemen arkasından gelen kefaret ödeme, şimdi anlatmaya çalışacağımız dönem içinde Türkiye'nin başına gelmiştir. III. Ahmed devrinde Türkler ahlâk dışı ve tabiata karşı bir tarzda İran'ın paylaşılması için, kurbanlarını önce suç ortağı yapan Ruslarla anlaşarak Karadeniz'in doğu kıyılarında komşu olmuşlar bu arada Asya'da ne bir müttefikleri, Avrupa'da da Fransa dışında ne bir dostları kalmıştı. Ruslara teslim edilen ırklarının ve ihanete uğrayan dinlerinin intikamı üzerlerine ilâhî bir ceza gibi çökmüştü. Türkistan, Hazar denizi ve Kafkasya'da onları Ruslardan ayıran tabiî sınırları kendı elleri ile Rusya'ya bırakıyorlar, böylece yaklaşan iki İmparatorluk sürtüşmelere, anlaşmazlıklara ve çarpışmalara itiliyordu. Büyük bir milletin yenilgilerinin ve parçalanmasının ilk kaynağına akıllı bir şuurla çıkılırsa bu millî felâketlerin esasında siyasî bir kusur haline gelmiş manevî bir kusurdan türediği farkedilir. Kişilerde olduğu gibi Hükûmetlerde de en iyi siyaset sağlam bir şuurdur; yine unutmamak gerekir ki, insanlar gibi milletler de öz kaderlerini kendileri tâyin eder.

II

Henüz beşikte olan İmparatorluğun ilerde Doğu'ya doğru yapacağı genişlemeleri istemiş gibi göstermeye çalışan Deli Petro'nun meşhur vasiyetnâmesi asla gerçek değildir. Bu vesika II. Katerina veya I. Aleksi devrinde başbakanlığın diplomatlarından biri tarafından, her fâtih millette olduğu gibi müstakbel büyüklüğünü esrarlı kehanetlere bağlamaktan hoşlanan Rusları bu çeşit geleneklere bağlamak maksadıyla kaleme alınmıştı. Çar Petro'nun vasiyetnâmesi, bu Devlet adamının fikirlerini tanıyan bir diplomatın küçük bir hilesinden başka birşey değildir.

Baltacı Mehmed Paşa tarafından kesin bir şekilde kuzeye sürülen ve İran'da Nâdir Şah'ın ordularına fecî bir şekilde yenilen Çar Petro kendisinden sonra gelenlere Türkiye ile İran'ı ancak çılgınlık etmeden hedef gösteremeyecek durumda ise de, ölümünden hemen sonra imparatorluğunun İsfahan ile İstanbul'u korkudan titretecek kadar geniş toprakları ilhak ettiği de bir gerçektir.

Birkaç kelime ile bu Devlet'in adetâ mucizevî sayılacak derecede genişlemesini anlatmaya çalışalım.

III

Deli Petro'nun dul karısı Çariçe I. Katerina'nın ölümünden hemen sonra eski Rus soyluları partisine mensup Dolgoruki prensleri, I. Petro ile karısının Saray'a ve orduya doldurdukları yabancılardan nefret ettikleri için onları derhal uzaklaştırdılar ve o sırada Letonya'da sürgün bulunan Petro'nun yeğeni Anna'yı

Çariçeliğe getirdiler. Dolgoruki'ler Anna'ya Taht'a geçme şartı olarak, başarıları ile Rus milletini küçük düşüren bütün yabancıları sürmesini veya idam ettirmesini istemişlerdi.

Anna, milletin kendisine bağlanmasından sonra ilk fırsatta boyunduruğu kıracağı inancıyla Dolgoruki'lerin teklifini kabul etti; nitekim Dolgoruki'lere karşı yapılan bir ayaklanma sonunda bütün İmparatorluğu eline geçirdi. Bu ihtiraslı ailenin dokuz ferdi birbirlerine cesaret vererek çeşitli işkencelerden sonra idam edildiler.

Biren adında genç bir Letonyalı metresi olan çariçenin kalbini elde etmişti. Bağımsız bir Letonya'nın hükümdarı olmayı tasarlıyordu. Saksonya Elektörü III. Auguste'den Letonya'nın iadesini temin etmek için bu prensi, İsveç kralı XII. Charles ve Lehistan Diyeti tarafından Leh tahtına geçirilen Stanislas Leczinski'ye karşı desteklemek ve onun yerine Leh Tahtı'na geçirmek için bir Rus ordusunu seferber etmişti.

Silezya'ya sahip olan ve Lehistan'ın ilerdeki parçalanmasında büyü çıkarları olan Avusturya, Lehliler üzerine iki taraftan ağırlık yapmak maksadıyla Ruslarla anlaşmıştı. Macaristan krallığını elinde bulunduran Avusturya ile 1717 yılında Lehistan'ın iç işlerine müdaheleye çağrılmış olan Rusya pek de haksız olmayan sebepler yüzünden Leh krallarının seçimine sık sık karışıyorlar, kendi taraftarlarını destekliyorlardı.

Zayıf Leh ordusu Vistül üzerinde altmışbin Rusa karşı mağlûp olduktan sonra kaçarken bir mağarada kral olarak Stanislas'ı seçmişti. Avusturya'ya karşı

Fransa bu kralı savunuyordu. Stanislas Fransa'ya bağlanan Lorraine Dükalığı karşılığında Lehistan tahtından feragat etti. Lehistan yabancılar tarafından zorla kabul ettirilen Saksonya'lı Auguste'ü kral olarak seçti.

Türklerle Çar Petro arasında yapılan iğreti anlaşma gereğince Divan Lehistan'ın Ruslar tarafından işgaline ses çıkaramadı. Fakat Lehistan Avusturya - Rusya ittifakının pençesine düşer düşmez Çariçe Anna gözdesi Biren'in kışkırtmasıyla Lehistan sınırını uzaklaştırmak ve Leh bağımsızlığını garanti eden Osmanlıların Lehlilerle olan temasını kesmek üzere, Nâdir Şah ile anlaştı ve Boğdan'a altmışbin kişilik bir kuvvet gönderdi.

Barbar Ruslardan daha fazla barbar olduğu için Rus ordusunun başına geçirilmiş olan Mareşal Münich adında zalim ve mahir bir Alman kumandan Oçakof kentine girdi, yirmibin savunucusunu şehrin harabeleri altında katletti; sonra Orkapı geçidinin arkasından geçerek Kırım'a daldı. Kırım Türklerini dehşete düşürmekten başka bir hedef gütmeyen Ruslar Kırım'da sür'atli bir sefer düzenleyerek geçtikleri yerleri yakıp yıktılar, Azak'ı kuşattılar. Divan en sonunda Fransa'nın arabuluculuğunu talep etti. (*)

IV

Lehistan'ın paylaşılmasında Rusya ile İşbirliğine girişmiş olan Avusturya Rus istilâsını desteklemek ve

---

(*) *Kırım Hanı Fetih Giray, Rusları Kırım'dan atmış, Ukrayna içlerine kadar kovalamış, 100.000 esirle dönmüştür. (Ç.)*

Bender'de ordusuyla bekleyen Sadrâzam'ı üzerine çekmek için dört ayrı koldan Osmanlı topraklarına tecavüz etti. İstanbul'da müslümanlar Kırım'ın işgali, Türklerin katledilmesi, Oçakof'un yakılması ve Azak'ın kuşatılması karşısında ordunun hareketsiz kalmasından yakınıyorlardı. Saray'a kadar yükselen itiraz seslerini bastırmak zorunda kalan I. Mahmud silâhdarağayı Bender'e göndererek Kethüdâ'nın kellesini ve Sadrâzam İsmail Paşa'nın azlini istedi.

Üç tuğlu Yeğen Mehmed Paşa Sadrâzam oldu. (*) Köprülüoğlu Ahmed Paşa'nın yanında savaş sanatını, kendi içgüdüsü ile de siyaseti öğrenmiş olan Yeğen Mehmed Paşa savaşın talihini değiştirdi. Muharebe alanında süratli ve atılgan, Saray'da yumuşak başlı ve ihtiyatlı olan Yeğen Mehmed Paşa, Valide Sultan ile birlikte Sultan Mahmud üzerinde derin nüfuza sahip olan Kızlarağası'nın desteğine sahipti. Gerçek hükûmetin Divan'da değil, Harem'de olduğunu gayet iyi biliyordu.

Yeğen Mehmed Paşa'dan bahseden Venedik balyosu Contarini şöyle der: «Mağrur ve zalim bir adam olup Venedik'in amansız bir düşmanıdır; en hiddetli anında bile olgunluğunu, gizli bilgeliğini terketmez ve nefretini dahi gayeleri uğrunda kullanmasını bilir.»

Nitekim bir yıdırım hızıyla, Mareşal Seckendorf'un Niş'i eline geçirmiş ve Vidin'i kuşatmış ordusunun üzerine döndü ve daha Devlet'in mührünü getirmiş

(*) *İsmail Paşa'dan sonra, Silâhdar Mehmed Paşa Sadrâzam olmuş, ancak o da bir varlık gösteremeyince azledilmişti. Yeğen Mahmud Paşa ondan sonra Sadrâzam olmuştur.*

olan Silâhdar ordudan ayrılmadan önce Seckendorf'u yendi, Niş'i geri aldı, altıbin Avusturyalıyı şehrin surları önünde kılıçtan geçirdi, Vidin kuşatmasını kaldırttı, Saksonya Prensi Hildebourg-Hausen'e tabyalarında hücum etti ve bu üç ordunun artıklarını Tuna'nın ötesine attı. Almanlara karşı yürüttüğü yıldırım savaşından sonra İstanbul'a dönüşü, Saray için zaferin ve itimadın dönüşü oldu.

V

Birkaç haftalık bir dinlenmeden sonra ikinci bir ordu ile Tuna boylarına hareket etti, Orsova ve Semendire'yi geri aldı ve artık Savoie'lı Prens Eugène'in gölgesi sayesinde Almanların elinde bulunan Belgrad'ı yeniden fethetmek için hazırlıklara başladı. Başarısı hemen hemen mutlaktı, ancak daha önceki başarıları Valide Sultan ile Kızlarağası'na ilerdeki nüfuzları bakımından bazı endişeler veriyordu. Zaferle halkın sevgisini kazanmış ve İmparatorluğa çok faydalı olan bir Sadrâzam bu Harem ittifakının etkisini sarsabilirdi. Belgrad'ı kurtarmak üzere hazırladığı ordusuyla Edirne'ye vardığı zaman arkasından yetişen bir kapıcıbaşı, sürgün yeri olarak Ege adalarından hangisini seçeceğini sordu. Çok fazla hizmet etmenin de ihanet kadar suç olduğu bir Devlet'in kaderine acıyarak Rodos'a hareket etti. Onunla aynı çağda yetişmiş bir asker olan ve Kızlarağası'na daha yumuşak gelen İvaz Paşa Sedrâr-ı Ekremliğe getirildi.

VI

Ordu, başkomutanın değiştiğini farketmedi. Zafer, Türklere manevî bir üstünlük kazandırmıştı. Almanlar

tarafından iki defa önü kesilen İvaz Paşa hepsini Tuna'nın ötesine attı ve Belgrad'ı kuşatmaya başladı. Bu şehir her zaman olduğu gibi seferin birinci mükâfatı idi. Barış için başlatılan görüşmelerde Belgrad kalesinin yıkılması mı, yoksa bütün istihkâmları ve topları ile Türklere teslim edilmesi mi üzerinde şiddetli tartışmalar geçti.

Sadrâzam, «Bir Tanrı'dan başkasını tanımadığım gibi, Belgrad benim yüce Devletim'e iade edilecektir; barışı ancak bu şartla kabul edebilirim» diyordu.

Barış görüşmelerine katılan Fransız elçisi Villeneuve, Belgrad'ın 1717 yılındaki haline getirilmesini teklif ederek iki Devlet'in arasını buldu.

Avusturya hâkimiyetindeki Sırbistan ve Eflâk, Belgrad örneğine göre muamele gördü. Temeşvar haricinde, Avusturya Pasarofça Barış Anlaşması ile kazandıklarının tamamını Bâb-ı Âli'ye iade etmiş oluyordu; Prens Eugène'in zaferleri bir kalem darbesi ile silinmiş oldu. Yine Fransa elçisinin aracılığı ile bir anlaşma yapan Rusya, Avusturya İmparator'u VI. Karl'a gösterilen sert tutuma eş bir tutum ile barış anlaşmasını imzalamak zorunda kaldı. Azak kalesi Ruslar tarafından yıktırılacak; Osmanlı Denizi olarak kabul edilen Karadeniz'de Ruslar ticaret veya savaş gemisi inşa edemeyeceklerdi. Ruslar yüzbin seçme askerlerinin kanı pahasına bu savaşta ancak Çarlarının «İmparator» ünvanının tasdik edilmesini sağlayabilmişlerdi

Belgrad fâtihi ve ikili barış anlaşmalarının muzaffer adamı İvaz Paşa dönüşünde, Yeğen Mehmed Paşa gibi, sürülmek suretiyle mükâfatlandırıldı. Kaymakam Ahmed Paşa bu şanlı Sadrâzam'ın yerine geçirildi.

VII

I. Mahmud döneminde Osmanlı siyasetinin doğruluğu, III. Ahmed dönemindeki hilekâr siyaseti telâfi ediyordu. Habsbourg hanedânının son erkek üyesi olan VI. Karl'ın ölümü ile Taht'ın bütün hakları, itirazla karşılanan kızı Marie-Thérese'e kalıyordu. Almanya bir kadın üzerinde toplanan bu hakları tanımıyor ve kraliçeyi Tahtından indirmek için savaşa hazırlanıyordu. Prusya'nın yiğit Makyavelvârî Hükümdarı Büyük Frederik Saksonya'lı Alman prensleri ve İspanya ile anlaşarak Avusturya İmparatorluğu'nun parçalanmasını temin etmeye çalışıyordu; Sardunya Milâno'yu ele geçirmek, Fransa da zayıf bir kadın tarafından temsil edilen Avusturya Hanedânının gururunu hiçe indirmek için bu ittifaka yardımcı oluyorlardı. Fransa, Rusya ve İran tarafından bu ittifakı genişletmek ve fırsattan istifade ederek Avusturya'yı ezmek için ısrarla kışkırtılan Sultan I. Mahmud, Padişahların Tahtı'ndaki bir bilgeye özgü kelimelerle cevap verdi.

Padişah tarafından ileri gelen Devletlere yollanan bildiride barışın her zaman tercih edilecek bir şey olduğuna, savaşın ise en son çare olarak düşünülmesi ve adaleti seven bir Hükümdar'ın kendisine gaye olarak barışı seçmesi gerektiğine dikkat çekildi. Galiplerin de mağlûplar kadar ölüm meleğinin darbesine mâruz kaldığı anlatıldı. Bildirinin son cümlesi şöyle son buluyordu: «...Bunca kan dökülmesine ve felâkete engel olmak ve dolayısıyla Tanrı'nın iradesini yerine getirmek için yeryüzünde Tanrı'nın gölgesi olan yüce Hünkâr bütün Hıristiyan Hükümdarları aralarında anlaşmaya dâvet eder ve güçlü aracılığını ortaya koyar.»

VIII

Beş zaferden sonra Sadrâzam İvaz Paşa'ya bu mektubu yazdıran barışsever I. Mahmud'a bu sözleri ilham eden şahıs yaşlı Kızlarağası'ndan başkası değildi. Ölürken yerine zenci Bekir Ağa'nın geçirilmesini Padişah'tan istemişti.

Ancak Bekir Ağa tahmin edildiği gibi çıkmadı; Saray'da çeşitli dolaplar çevirerek İmparatorluğun yüksek makamlarını sattı. Elde ettiği haksız servetle büyük bir debdebe içinde yaşadı.

Bekir Ağa'nın çavuşuna dövdürttüğü bir molla, gözdenin itibarını sarsacak şekilde şikâyetlerde bulununca bir gece mollayı, kızını ve kölelerini boğdurttu, evlerini ateşe verdirdi. Fakat yanık cesetlerin önceden boğdurulmuş olduğu ortaya çıkınca bütün şehirde büyük bir infial meydana geldi. Geceleyin protesto mahiyetinde Sultan Mahmud'un Sarayı'nın bahçesine gizli eller fişek attılar.

IX

Halkın bu hoşnutsuzluk belirtilerinden Sadrâzam'ı istemediklerini sanan Sultan Mahmud, Sadrâzam'ı azletti. Ertesi gece fişekler göğü aydınlatmaya devam etti; nihayet Şeyhülislâm halkın memnuniyetsizliğinin sebebini açıklamak zorunda kaldı. Ertesi gün Bekir Ağa ile yaptığı bir Boğaz gezintisinden dönen Padişah kıyıya ayak basınca, silâhdar'ın emri ile kürekçiler kayığı kıyıdan uzaklaştırdılar ve Bekir Ağa'yı tutsak olarak Kızkulesi'ne çıkardılar.

Bir gemi hazırlatarak Bekir'in bütün serveti ile Mısır'a yollanması için Padişah emir verdi. Ancak halkın intikamı daha kanlı bir çözümü öngörüyordu. İşkence edilmemesi için Padişah idamın huzurunda yapılmasını buyurdu. Padişah'ın mevcudiyetine dahi saygı göstermeyen zenci ümitsizlikle cellâtların üzerine saldırdı, Divan'ı kan revân içinde bıraktıktan sonra öldürüldü. Üç gün müddetle Saray'ın önünde teşhir edilen cesedi İstanbul'un üzerindeki havayı temizlemiş gibiydi.

X

I. Mahmud hayatını barış içinde, milletinin saygısını ve merhametini kazanmış bir şekilde bitirdi. Kuzeyde Rusların birkaç tecavüzü ve güneyde Vahabî Arapların ayaklanması Saltanat döneminin son günlerini bulandıran küçük olaylardır.

Erken yaşında başlayan rahatsızlıkları ata binmesini önlüyordu. 13 Aralık 1754 günü cuma namazı için bütün acılarına rağmen ata bindi; Sarayı'na döndüğünde ağrıları dayanılmaz bir hâl almıştı. Hizmetkârları onu atından indirdikleri vakit o çoktan canını teslim etmişti.

Zafer vaadi ile savaşa sürklenmek istenmiş fakat barışa karşı duyduğu derin özlem yüzünden Avrupa'da daima saygıyla anılmıştır. Türkiye ona bir aziz gibi hürmet duyardı. Bütün hayatı boyunca, Kur'an-ı Kerîm'in kim olursa olsun herkese çalışmayı emreden öğüdünden dışarı çıkmamıştı. Gayet usta bir kuyumcu olduğundan hergün namazdan sonra altın ve gümüş süsler yapar, veya abanozdan, fildişinden iğneler imâl ederdi. El emeği ile yaptığı bu eserleri pazarda sattı-

rır, geliri ile yiyeceğini temin ederdi. Tabiat onun kanından, onun faziltlerine sahip bir vârisi esirgemişti.

XI

II. Mustafa'nın oğlu, Saray'ın kapalı odalarında tükettiği hayatının tesiriyle biraz çocukça kalmış olan III .Osman rakipsiz olarak Taht'a geçti. Kararsız saltanat döneminin başlangıcı, uzun zaman karanlıkta kalıp da birden aydınlığa kavuşan bir tutsağın sendelemelerini andırıyordu. Arka arkaya seçilen ve azledilen bir sürü Sadrâzam'dan sonra silâhdarı Ali Paşa Sadâret'e getirildi.

Elde delil olmaksızın III. Osman'ın yeğenlerini katlettiği söylenir. Kendisinin hiç çocuğu olmamıştı; böyle bir hareketin ilerde ona bir çıkar sağlayacağı düşünülemezdi. III. Ahmed'in tabiî ölümlerle hayata gözlerini yuman üç yetim oğlu için zehir kullanıldığı öne sürülmüştür. Hattâ dördüncü şehzade Mustafa'nın hekim tarafından sunulan zehir dolu şerbeti içmediği, hançer zoruyla onu hekime içirdiği, hekimin de birkaç gün sonra can verdiği öne sürülmektedir.

Çeşitli söylentilerin gerçekle uzaktan yakından bir ilgisi yoktur. Eğer III. Osman Şehzade Mustafa'yı öldürtmeyi gerçekten isteseydi, Mustafa'nın amcasından sonra tahta geçmesi imkânsız olurdu. Üzeri örtülü kalmış şeyler daima bir suç aranmasına sebep olmuştur; ancak III. Osman'ın dinî inançları ve adaleti böyle bir vahşeti hiçbir zaman kabul edemezdi.

XII

İmparatorluğa iki vâris vardı: Mustafa ile kardeşi Abdülhâmid. İlerlemiş yaşından ve hastalıklarından dolayı daima kuşku içinde yaşayan Padişah, Sadrâ-

zam'ı Ali Paşa'nın bu genç şehzadeler ile işbirliği yaptığından şüpmeleniyordu. Saray'da dolaşan dedikodular Sadrâzam'ın geceleyin şehzâdelerin dairesinden çıkarken görüldüğünü etrafa yayıyordu. Uyarılan III. Osman Şeyhülislâm'ı çağırarak bir fetva vermesini istedi. Halbuki Sadrâzam herhangi bir kul gibi fetvaya ihtiyaç gösterilmeden Padişah'ın vicdanıyla yargılanabilirdi.

Yanına gelen Sadrâzam'a karşı duyduğu hiddeti yenemeyen Padişah, eline geçirdiği bir gürzü Ali Paşa'nın başı üzerine savurarak «Huzurumdan çekil!» diye bağırdı. Şeyhülislâm araya girerek, bir Padişah'ın cellât gibi davranmaması gerektiğini hatırlatarak onu yatıştırdı.

Dışarı çıkartılan Sadrâzam iki dilsiz tarafından boğduruldu.

XIII

Mehmed Râgıp Paşa, Padişah'ın isteğinden ziyade kamuoyunun baskısıyla Sadrâzamlığa getirildi. On yaşında Saray'a içoğlanı olarak giren, mahir hocaların derslerinde çok çalışkan olan, Avrupa'nın ve Asya'nın belli başlı dillerini gayet iyi konuşan, çağına göre iyi bir şair ve yazar sayılan, birçok siyasî görüşmelere katılmış, zor meselelerin üstesinden gelmiş, savaşlarda kahraman olan, Kahire'de beğlerbeğlik yaptığı sırada âsi memlûkları başarıyla bastıran, dindar ve sadık Râgıp Paşa, Padişah'ında ihtiyar bir çocuktan başkasını bulamayan bir İmparatorluk için gerçekten kaderin yolladığı bir armağan olmuştu.

Buna rağmen iktidarının ilk yıllarında, boş inançlar tarafından uğursuz olarak nitelenen bir alâmet

onu epey kederlendirmişti. Ahşap yapılarla dolu geleneksel Türk şehirlerini birkaç saat içinde imha eden yangınlardan biri 1756 yılında İstanbul'u kasıp kavurdu.

XIV

Yangına tanık olan vakanüvisler olayı şöyle anlatırlar:

«İlk ateş şafak sökerken, Pera ve Galata'nın tam karşısına düşen aşağı şehrin Saray'a komşu evlerinden birinden çıktı. Yeniçeri Ağası'nın Sarayı'ndaki kulede görevli muhafız halkı uyarmak için büyük davulla vurmaya başladı. Mahalle bekçileri hemen sokaklarda koşuşarak ellerindeki çivili sopaları yere vuruyorlar, bir yandan da «Yangın var!» diye bağırıyorlardı. Gecenin sessizliğini bozan ve insanları tatlı uykularından uyandıran bu uğursuz sözün bütün kalplerde yarattığı sıkıntıyı anlayabilmek için onu yaşamak gegerekir. Yeniçerilerin, bostancıların ve subaylarının gelmesinden önce yangın söndürülmesinin yasak olmasında dolayı ateş süratle yayıldı; bu tedbir, umumî felâket anlarında bazı kötü ahlâklı kişilerin fırsattan istifade ederek yağma yapmasını önlemek için alınmıştı. Fakat bu çare bir kötülüğü önlerken daha büyük bir felâkete zemin hazırlıyordu.

Nitekim hemen bastırılmayan yangın giderek büyüdü. Kuzeyden esen rüzgâr alevleri Saray'ın duvarlarına dayandırdı; Sadrâzam'ın Sarayı'nı sardı; Devlet'in bütün büyük rütbeli kişileri yangın söndürme çalışmalarına katılıyorlardı. Padişah da çalışmalara nezaret ediyordu; ancak Padişah'ın ne varlığı, ne sesi, ne de vaatleri felâketi sınırlamaya yetiyordu. Ayasof-

ya'nın muazzam gövdesi alev tufanına bir set çekiyordu. Bu taş yığınının kurşundan olan kubbesi sıcaklığın etkisiyle erimeye başladı; sıvı haline gelen kurşun halkın ve muhafızların üzerine akmaya başlayınca koca mâbed kendi haline terkedildi.

Bütün gayretler yangını baltalarla yıkılan bir harabe çemberi içine almaya yönelmişti. Şimdi alevlerin erişebileceği yerler sınırlanmıştı; ancak kuzey rüzgârı ansızın yön değiştirerek doğudan esmeye başladı ve ateş hattı binikiyüz kadem uzunluğunda bir cepheyi kapladı. Onüç ayrı koldan ilerleyen yangın bir yerde birleşti şehrin merkezine doğru ilerlemeye başladı; bütün İstanbul bir meşale manzarası arzediyordu. Her gayret daha vahim bir felâket ile sonuçlanıyordu. Alevlerin pençesindeki evleri yıkarken bir yeniçeri takımı tamamen yangının içinde kaldı, yeniçerilerin çığlıklarına evleri yıkılan, yakınları ölen anaları, babalarn, çocukların haykırışları, ağlayışları karışıyordu. Yıkılan yapıların dehşetli gürültüsüne, alev alev yanan putrellerin görüntüsü ekleniyordu. Bakır rengine dönüşen göğün altında kara, alev dalgaları ile yutulurken tenakuz yaratırcasına deniz, sessiz uzanıyordu.

1756 yılında Osmanlıların başkenti İstanbul'un üçte ikisini mahvederek seksenbin evin ve bu arada ordunun çadır ambarının tamamen yanmasına sebep olan yangın böyle oldu.»

XV

III. Osman bu korkunç yangından bir müddet sonra vefat etti. Son nefesini verinceye kadar çocukluğundan vaz geçmeyen bu Padişah limana giren gemi-

lerin top atışlarını daha yakından duymak maksadıyla ölüm döşeğinin Saray'ın en ucundaki köşke taşınmasını istemiştir. Köşkün önünden geçen gemilerin selâm toplarının gürültüsü arasında son nefesini verdi.

Efendisinin dengesiz kaprisleri yüzünden azledilmek üzere olan Râgıp Paşa, Şehzade Musta'nın köşküne gitti. III. Ahmed'in büyük oğlu olan III. Mustafa, kırkbir yaşında olup, hayatının uzun ıstırap yıllarının asabiliğini ruhunda taşıyordu. Kendiliğinden esaslı kararlar veremeyecek, fakat üstün bir adamın telkinlerine açık olacak bir zihin yapısına sahipti.

XVI

Sultan Osman'ın ölümünün onbirinci günü Sultan III. Mustafa Devlet'in yüce günlerini andıran bir ihtişam içinde Eyüpsultan'da Osman Beğ'in kılıcını kuşandı. Daha önceki iğreti saltanat dönemlerinden bıkmış olan halk ve ordu, iki amcasının dönemlerinde hayatta kalmayı başarmış olan Sultan Mustafa'dan çok şey bekliyordu.

Kılıç kuşanma törenini anlatan vakayinâme şöyle demektedir: «Şeyhülislâm ile Sadrâzam'ın arkasında zengin koşumlu, kıymetli taşlarla bezenmiş kalkanlar taşıyan otuziki soylu at geliyordu. Sağ üzengisi yanında başınabeyinci, sol üzengisinin yanında imrahor olduğu halde atının üzerinde ilerleyen Padişah'ın muhafızları peykelerin başında pırıl pırıl parlayan miğferler, solakların başında ise zengin sorguçlar vardı. İkinci imrahor atının sol dizginini ve sancaktar da sağ dizgini tutuyorlardı.

Padişah atından inerken yeniçeri Ağası yardım etti, o sırada Sadrâzam ile kızlarağası da koltuklarından tutuyorlardı. Padişah'ın arkasında iki içoğlanı gayet kıymetli yastıkların üzerinde Padişah'ın iki kıtaya, iki denize ve Mekke ile Medine şehirlerine sahip olduğunu belirten iki sarığını taşıyorlardı.

Padişah'ı durmadan halkı selâmlama zahmetinden kurtarmak için sarıkları taşıyan içoğlanları ellerindekilerini sağa sola sallıyorlardı. Padişah'ın gittiği bütün yol boyunca haznedâr halka keselerle altın atıyordu. Padişah ve maiyeti yeniçerilerden meydana gelmiş iki sıra içinde ilerlerken III. Mustafa halktan esirgediği selâmını yeniçerilere veriyordu. Yeniçeriler de Hükümdarlarının selâmını, onun uğruna başlarını baltaya uzatacaklarını ifade etmek için kafalarını sol omuzlarına eğerek karşılık veriyorlardı.

Yeniçerilerin eski kışlasının önüne gelen Padişah altmışıncı orta kumandanından bir kâse şerbet aldı, onu altın doldurarak iade etti. Bu mutlu günün hâtırasına kumandan üç koyun kurban etti. III. Mustafa yolu üzerinde bulunan Fâtih'in türbesini ziyaret etti ve Peygamber'in bayraktarı Eyüp Sultan'ın türbesinde namaz kıldı.» Padişah'ın yanaklarının çöküklüğü, yüz hatlarındaki melânkoli uzun yıllar geçirdiği mahrumiyet izlerini ortaya koyuyor ve bütün müslümanların merhametini çekiyordu.

XVII

Bu hükümdarın ilk yılları beslenen umutları boşa çıkarmadı. Padişah'ın bütün hareketleri milletine karşı hayırlı işlerde, yabancı Devletlerle ise barış için

harcandı. Koca Râğıp Paşa dikkatle kendisini ikinci plâna atarak ve daima Padişah'ı önünde tutarak doğrudan doğruya Devlet'i yönetiyordu. Bazen kötü elbiseler içine gizlenerek, bazen bütün ihtişamıyla atının üzerinde, Padişah gece gündüz demeden halkın arasında dolaşıyor ve Divan'dan çıkan düzen ve din ile ilgili yasaların ve kararların iyi uygulanıp uygulanmadığını kontrol ediyordu.

XVIII

Sadrâzamı'nın diğerlerinden farklı olmasını arzulayan Padişah Râgıp Paşa'ya kızkardeşi Saliha Sultan'ı zevce olarak vermek istedi.

Düğün töreninin hikâyesi Osmanlı geleneklerini çok canlı bir şekilde gözler önüne sermektedir. Büyük tarihçi Hammer'e açılan «Düğünler Defteri» Râgıp Paşa'nın düğününü şu şekilde anlatmaktadır:

«Nişan töreni Saliha Sultan'ın Eyüp semtindeki sarayında Şeyhülislâm'ın huzurunda yapıldı. Saliha Sultan'ı Kızlarağası, Râgıp Paşa'yı da sadâret Kethüdası temsil ediyordu. Ertesi gün Sadrâzam nişanlısına kapıcılar bölükbaşısını yollayarak sağlığını sordu ve tarafından kapaklı altı altın tabak, aynı madenden bir sofra, şekerleme dolu bir kâse, süt ve elli cins meyve dolu otuz kâse armağan etti. Onbeş gün sonra Saliha Sultan yanında haremağaları ile musikî takımı olmadan (çünkü sultan duldu) Sadrâzam'ın Sarayı'na geldi. Saray'ın dış kapısında Sadrâzam tarafından karşılandı, Râgıp Paşa soylu nişanlısına iltifat etti ve hemen arz odasına çekildi.

Gün batımından sonra, eski bir gelenek gereğince Kızlarağası Saliha Sultan'ı kocasının yanına götürmek üzere geldi. Saray geleneklerine göre sultan kocasını sahte bir soğukluk ve gururla karşılamalı, hattâ bir müddet onun yüzüne bakmamalıdır. Bu sessiz sahneden sonra sultan birden ayağa kalkarak dairesine çekilir. Bu fırsattan yararlanan hadımlar hemen nişanlının elbiselerini değiştirirler ve kapının eşiğine bırakırlar.

Bu merasimin büyük önemi vardır, zira nişanlının hareme sahip olduğu, dolayısıyla kocalık haklarını ortaya koyacağına delâlet eder. Hadımlar hemen ortalıktan kaybolurken, koca, eşi tarafından işgâl edilen sofaya gelir. Zevcesinin ayaklarına kapanır, onun önünde elleri göğsüne kavuşturulmuş o güzel ağızdan bir söz çıkıncaya kadar diz çökmüş bir halde kalır. Nihayet sultanın ağzından, «Bana su getirin!» sözleri çıkar. O zaman yine diz çökmüş bir halde ibrikle su getirir ve çiçek ve kıymetli taş işli peçesini kaldırmasını rica eder. Nişanlının yedi örgüden meydana gelen saçları arasına inci ve altın parçaları serpiştirilmiştir. Sultan hanım suyu tadar tatmaz içeri giren cariyeler, birinde kızarmış iki güvercin, diğerinde Hint şekeri olan iki tabağı odanın ortasında yüksekçe bir masaya koyarlar. Koca zevcesine ikram edilen şeyleri tatmak lütfunda bulunması için en zarif kelimelerle yalvarır; fakat o her defasında aşırı bir gururla «İstemiyorum!» diye cevap verir.

Ümitsizliğe kapılan yeni koca, amansız güzelliği ikna etmek için başka çarelere başvurur. Hadımları çağırır, ayaklarının dibine en nâdide armağanlar koy-

durur. Bu şahane armağanlar karşısında yumuşayan soylu nişanlı, yine Saray gereğine göre kocasının kolunda sofraya gider. Koca zevcesinin ağzına kızarmış güvercinden bir parça koyarken, sultan da kocasının ağzına bir parça Hint şekeri verir. Hemen sonra sofra kaldırılır; sultan yine sofadaki yerine geçerek oturur; hadımlar çekilirler ve nişanlılar bir saat müddetle son derece saygılı bir şekilde birbirlerine hitap ederler. O sırada Padişah Harem'den arz odasına geçer ve orada vezirlerin ve diğer Devlet büyüklerinin tebriklerini kabul eder; Harem dairesine dönüşünde diğer sultanlar da Hükümdar'ı kutlarlar. Bütün gece boyunca musikî, raks ve karagöz oyunları ile davetliler eğlendirilir.»

XIX

Çıkardığı yasalar altında gittikçe gelişen İmparatorluğun her kısmına ayrı ayrı dikkat eden Koca Râgıp her mesele ile hazırladığı tekliflerini bir Devlet adamının ihtimamına yakışır bir şekilde yazılı olarak Padişah'a sunuyordu. Kutlama günleri münasebetiyle, şair ve edip kaabiliyetini hatırlayan Sadrâzam, Efendisine tebriklerini sunuyordu. Yılın her yeni mevsiminin başlangıcı, bir saraydan diğer saraya gidiş, bir su yolunun veya çeşmenin açılış töreni veya yeni bir savaş gemisinin denize indirilişi siyasî olmaktan ziyade edebî olan bu yazılara vesile teşkil ediyordu.

III. Mustafa ile Râgıp Paşa'nın ortaklaşa yürüttükleri saadet ve refah dolu saltanat yılları Sultan Mustafa'nın ilk kızı ve ilk oğlu Selim'in doğumları ile en mutlu günlerini yaşadı. İstanbul ve tepelerini aydınlatan donanmalar ile bu doğumlar kutlandı. Sutan Mus-

tafa ve Sadrâzam'ı bu münasebetle binlerce tutsak hıristiyanı fidyesiz serbest bıraktılar.

Kader, Osmanlıların mukadderatına uzun yıllardır bu derece faziletle ve açık görüşlülükle hâkim olmuş büyük Devlet adamının ölümüne sebep olarak İmparatorluğun bu mutlu yıllarını kısa kesti. Râgıp Paşa dehâsının en yüksek noktasında altmışbeş yaşında ölürken Efendisi arkasından göz yaşı döküyor ve bütün İmparatorluk da arkasından hayır dua ediyordu. Bütün hayatı boyunca faydalandığı bilgileri Osmanlıların istifadesine sunmak için yaptırdığı kütüphanenin avlusuna gömüldü. Kendi kitaplarını kütüphaneye hibe etmiş ve edebiyat eğitimi yapacak kırk genç için bir vakıf kurmuştu. Zârif bir çeşme avlusunun taşları arasına şırıl şırıl sularını akıtırken üzerinde onun kazdırdığı şu ibâre okunur. «Bu çeşme bilime susamış insanların susuzluğunu gidermek için yapılmıştır.»

Kaderin garip bir cilvesi olarak İslâm Devlet adamlarının en bilge ve en dindar olanlarından biri olan Râgıp Paşa, kütüphanesinin avlusuna gömülürken, çok uzaklarda İran'da kumandanları tarafından katledilen Nâdir Şah'ın cesedi kumların üzerinde sahipsiz yatıyordu. Geceleyin sadık bir kölesi tarafından kaldırılan cesedi, gömüldüğü yerin hiç kimse tarafından bulunmaması için defnedildikten sonra üzeri düzletilmişti.

XX

Râgıp Paşa'nın liberal yönetimi Türkiye'de barış sanatlarının gelişmelerine elverişli olmuştu. Türk ve Arap edebiyatında en uzman tarihçilerden biri olan

Hammer, imparatorluğun o çağdaki medeniyetini doğrulayan şairlerin, yasa yapıcılarının, tarihçilerin, bilgelerin adlarını ve eserlerini saymaktadır.

Müslümanların sivil hayatı ile ilgili en önemli eserlerden biri de, kadıların işine yarayan ictihâdların ve fetvâların toplandığı «İnşâlar» adlı eserdir. Arapçadan pekçok eser de bu dönemde çevrilmiştir. Fakat o çağın filolojik çevirilerinden en önemlisi şüphesiz Koca Râgıp Paşa'nın çevirdiği «Bilimler Gemisi» adlı eseridir.

Dil bilginlerinin o çağda üzerinde en fazla durdukları konular arapça nahivi (sentaks) inceleyen eserlerin çevrilmesidir. Fars dilbilgisi ve belâgat sanatı üzerinde de birkaç kitap vardır. Yine gökbilim, aritmetik, mantık ve tıp üzerinde az sayıda esere rastlanmakta; mistik Acem şairlerinden Saib, Urfî ve Şevket'in çevirileri göze çarpmaktadır.

Farsça «Öğüt Kitabı» adlı eser o çağda en az beş kere Türkçeye çevrildi.

Biyografi ve topografya ile ilgili birkaç eser de o tarihlerde yayınlanmıştı; bunların arasında şairlerin, şeyhülislâmların, vezirlerin, kapdan-ı deryâların, hattatların biyografileri; hac seferleri, Mekke, Medine, Şam, Kudüs ve Tebriz gibi şehirlerin tasvirleri yer almaktadır.

Birkaç değişik konuda eser veren müelliflerin eserleri «Külliyat» nâmı altında toplandı.

Sadrâzam Koca Râgıp Paşa'nın adı ülkesinin edebiyat dünyasında «şairlerin sultanı» olarak şöhret yapmıştı; tarih ve diplomasi üzerine kaleme aldığı eser-

lerin yanı sıra gazellerini ihtiva eden bir divan bırakmıştır. Türk tarihçisi Vâsıf'a göre Osmanlılar Râgıp Paşa'yı, devlet adamlığında Köprülü Mehmed Paşa'ya, tarihçilikte İbni Ayas'a, şairlikte Hâfız'a ve felsefede Eflâtun'a eş tutmuşlardır.

Devlet adamı olarak ilk defa o, Almanya'nın kuzeyinde Prusya Devleti'nin temellerini atan II. Friedrich'te Osmanlı Devleti'nin eski ve güçlü düşmanı Avusturya'ya karşı bir denge unsuru görmüştür. Bilgisini ve asker dehâsını takdir ettiği ve dostluğunu aradığı Büyük Friedrich'in günün birinde Ruslar, Avusturyalılar ve Osmanlılar arasında hakem ve aracı olacağını düşünmüştü. Bu haklı düşünce Râgıp Paşa ile tamamen ölmemiştir.

Râgıp Paşa'nın şair ve yazar olarak gıpta ettiği II. Friedrich onun gibi doğru, çıkar gözetmeyen ve faziletli olsaydı, barışın ve İmparatorluğun gerçek teminatı olurdu. Ancak Prusya'nın büyük adamı sadece bır siyasetçiydi; Osmanlı İmparatorluğu'nunki ise sadece bir iyilik adamı.

Râgıp Paşa'nın düşüncelerinde, doğruluğa dayanan siyasetini takdir ettiği Friedrich'in Lehistan'ın paylaşılması sırasında nasıl doğruluktan döndüğünü ilerde göreceğiz.

XXI

Nişancı Hamza Hâmid Paşa Devlet'in yönetimini üzerine aldı. Anadolu'da Develihisar'lı bir tacirin oğluydu. Uzun zaman Râgıp Paşa'nın sır kâtipliğinde, sonra reisülküttaplıkta bulunmuş, büyük devlet adamının uzun hastalığı sırasında da Devlet işleri ile meş-

gûl olmuş olan Hâmid Paşa adeta bir miras gibi devletin mührünü teslim almıştı. Padişah, Râgıp Paşa'nın çömezinde onun dehâsını bulacağını umuyordu; halbuki o Râgıp Paşa'nın dehâsı yerine geleneklerini devam ettirdi.

Vâsıf onun için, «yeryüzünde ne iyilik, ne de kötülük izleri bırakmadan geçen adamlardan biriydi» der. Altı aylık kısa iktidarında ve ondan sonra gelenlerin dönemlerinde Bâb-ı Âli Prusya'yı desteklemeye devam etti; Prusya'da İstanbul'da devamlı bir elçi bulundurma iznini kopardı. Fransa, kralı XV. Louis'nin eğlenceye düşkün hareketsizliği ve Avusturya'nın gönlünü alma siyaseti yüzünden Türkiye'nin şimdiye kadar kendisinde bulduğu denge özelliğini kaybetti; Avusturya daha kibirli, Lehistan daha karışık, Rusya daha tehditkâr oluyordu. Fransa'nın Bâb-ı Âli ile samimî ittifakını bozması, II. Friedrich'in ihtirası, Rusya'nın Varşova'ya yaptığı baskı, Lehistan'ın paylaşılması ile ilgili müphem tasarıları Viyana hükûmetinin desteklemesi, nihayet Kırım Han'ı nezdinde Prusya entrikaları, Batı'da bir çıkar, anlaşma, ittifak tehdit kargaşalığı yaratıyor, bu kargaşalık içinde temiz kalpli Osmanlı, dostunu düşmanından ayırdetmekte zorluk çekiyordu. Üçyüz yıldır bir varlık olamayan Rusya kırk yıl içinde birden büyümüştü. Fransa'nın Avrupa'da önemini kaybetmesi ile kuzeyde Prusya ve Rusya'nın iki yeni güç olarak ortaya çıkmaları, Osmanlı dış siyasetini uzun zaman şaşırtacak olaylardır. Paşa olan Bonneval Kontu ile, Çanakkale istihkâmlarında görevli Baron de Tott'un öğütlerine rağmen Türkler Râgıp Paşa'nın dehâsına sahip olamadıkları için bu öğütleri aydınlatmakta güçlük çekiyorlardı.

Çar Deli Petro'nun yeğeni Çariçe Anna'nın ölümünden Prusya'da Büyük Friedrich'in ortaya çıkışına kadar Kuzey saraylarında olup bitenlere kısa bir göz atalım. Görünüşte medenî olmakla öğünen Kuzey Avrupa'nın âdetlerinin, ihtilâllerinin ve cinayetlerinin, Doğu'nun sözde barbarlığından nasıl kat kat daha barbar olduğunu da göreceğiz. Rus tahtındaki anî değişikliklerin ve Berlin sarayındaki trajedilerin hikâyesini okurken Bâbil'e hâkim olan iki ırkın vahşi mücadelelerini okur gibi olacaksınız.

XXII

Ülkesindeki yabancıların cesetleri üzerine basarak ve ırsî vârisleri şiddetle ezerek Taht'a geçen çariçe Anna son nefesini vermeden önce yeğeni Mecklemburg Düşesi'nin henüz beşikte olan oğlu İvan'ı çar olarak ilân etti.

Ölen çariçenin zalim dostu Biren bu çocuğun adı altında hâlâ zulüm ile hüküm süreceğini tasarlıyordu. Kırım'dan gelen ordunun kumandanı zalim ve ihtiraslı Münich, askerlerini nâibe karşı ayaklandırdı, geceleyin saraya baskın yaptı, Biren'in odasına girdi onu çırılçıplak bağlattı, karısını askerlerin tecavüzüne terketti, sonra hepsini Sibirya'ya sürdü. Nâibe olarak ilân edilen İvan'ın annesi general Münich vasıtasıyla Tahtı ele geçirdi ve bir müddet Devlet'i yönetti.

XXIII

Deli Petro'nun ikinci kızı Elizabetha Rusya Tahtı' nın Romanof'ların elinden çıkarak Brunswick hâne-

danma geçmesinden endişelenerek bir gece Saray a baskın yaptı, tam İvan'ı öldürtecek iken bebeğin gülümsemesine ve süt annesinin yalvarmalarına mağlûp olarak çocuğun hayatını bağışladı. İvan, annesi ve babasıyla hapisten hapise Rusya içinde dolaştırıldı ve sonunda herkes onları unuttu. Eski millî ve askerî Rus partisine fedâ edilen yabancılar bir defa daha sürüldü veya katledildi. Aynı yıl içinde iktidardan hiçliğe düşen general Münich, Sibirya'da Biren için hazırlattığı hücreye yollandı. Rusların cehaletine disiplini, yasaları ve sanatları getirmiş olan binlerce yâbancı Rus şehirlerinde katledildi.

Bu yabancıların ekolünde yetişmiş bir Rus, Bestuçev başbakan oldu; diğer bir Rus, Şuvalof da çariçenin kalbini fethetti. Dresde şehrinde kalan Saksonya'lı Lehistan kralı III. Auguste'ün yokluğundan istifade eden Rusya, Bestuçef zamanında Varşova üzerinde baskı kurarak Lehistan'ı zulüm ile yönetmeye alışmıştı. Auguste'ün ölümünden sonra Leh tahtına çıkmak için binbir türlü oyun sahneye konmaya hazırlanıyordu. Bu entrikalardan en güçlüsü Jagellon'lardan gelen Czartoryski Prenslerininkiydi. İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Prusya'nın bu cumhuriyet içinde gizli partileri mevcuttu.

İngiltere, Lehistan'ın kırallık seçimine müdahele etmesi için yüzbin Rus askerinin parasını vermeyi taahhüt ediyordu. Almanya'yı çok güçlendirecek olan Prusya veya Avusturya'nın Lehistan'a sahip olması yerine Moskofların Varşova'ya hâkim olmasını tercih ediyordu. O çağda siyaset ve ileri görüşlülükten yoksun olan Fransa, görünüşte Londra'nın fikirlerini pay-

laşıyordu. Varşova'ya gizlice XV. Louis'nin mutemet adamı Kont de Broglie yollanarak Ruslara engeller hazırlanıyordu. Lehistan'da Fransa ve Prusya'nın yardımlarına güvenen vatansever bir parti teşkil edilmişti. Tehlike anında Fransa silâhlı yardımını esirgedi. Saksonya hanedânı ile Czartoryski'ler her tarafta kıran kırana mücadele ediyorlardı. Her parti yabancı himayesine ve aklına muhtaç bırakılmıştı.

XXIV

Czartoryski Prenslerinin yeğeni ve sözcüsü genç bir Leh, amcalarının öğüdü üzerine Petersburg'a giderek Elizabetha'nın tercihini elde etmek için çalışmalar yaparken bilmeden vatanının yok olmasına sebep olacaktır. Bu sözcünün adı Stanislas Poniatowski idi.

Bu genç adam çocukluğunda bir İtalyan'ın yaptığı kehanet üzerine günün birinde Lehistan Tahtı'na oturacağına inanmıştı. Lehistan tacını bir kadının aşkıyla elde edecekse tabiat da ona bu hülyâyı gerçekleştirecek bir çehre ve baştan çıkarma kaabiliyeti vermişti.

Bu kadın Petersburg'da bulunuyordu. Ondört yaşında iken, İsveç Kralı XII. Charles ile Deli Petro'nun soyundan gelen Holstein Büyük Dükası Petro ile evlenmişti. Bu prensesin adı Katerina d'Anhalt idi. Her bakımdan fevkalâde bir kadındı.

XXV

Kendisiyle evlendirilen Büyük Düka böyle bir kadının zarafeti ve zekâsıyla asla boy ölçüşemeyecek birisiydi. Prusyalı Büyük Friedrich'e karşı şuursuz, derin

bir hayranlık duyuyordu. Bütün meşguliyeti üniforma, eğitim, manevra ve dakik kışla disiplini idi. Bu yüzden karısını ihmal ediyordu. Boş vakitlerini aşağı tabakadan kadınlarla eğlenerek geçirirdi. Çariçe Elizabetha'dan sonra tahta geçecek olan Büyük Düka'nın sekiz yıllık evlilikten sonra çocuğu olmaması Elizabetha'yı çok endişelendiriyordu. Evlenme şartında çocukları olmaksızın kocası kendisinden önce ölürse Katerina tek başına takta geçecekti. Bu yüzden prenses, ihtirası ile taht arasına bir çocuk vermeyen kısırlığına üzüleceğine seviniyordu. Fakat bir müddet sonra dedikodulu bir doğum yaptı. Petersburg Sarayı'na giren Poniatowski'yi gören Katerina'nın kalbi aşkla doldu. Katerina'nın yeğenlerine karşı duyduğu aşktan haberdar olan Czartoryski'ler Rusya'nın müstakbel çariçesini kendi ailelerinin Lehistan'daki tahtını koruyacak sağlam bir teminat olarak gördüklerinden Poniatowski'yi Petersburg'ta daimî Lehistan elçisi ilân ettiler.

XXVI

Bir gece Büyük Düka'nın yazlık evinde Katerina'yı beklerken Büyük Düka tarafından yakalanan, zindana atılan ve çariçenin isteği üzerine Rusya'dan kovulan Poniatowski uzun yokluğu sırasında Katerina'ya çok acı çektirdi. İşte bu kederli günlerinde gözden düşmüş bir halde, yanında birkaç sırdaşı ile bir köşeye çekilen Katerina bütün dünyaya mizacını tanıtacak olan büyük düşüncelerini ve cinayetlerini hep o sırada tasarladı.

XXVII

Çariçe Elizabetha ölüm döşeğinde, görünüşte bile olsa Büyük Düka ile karısının barışmalarını istedi. Fakat III. Petro olarak tahta oturan Büyük Düka karısını boşamak ve oğlunun gayri meşruluğunu ilân etmekle tehdit etti. Başkentin dışında bir kır evinde sürgün hayatı yaşayan Katerina, çarın kendisi için hazırladığı kaderi bekliyordu.

Fakat altı aylık iktidarı sırasında III. Petro, Prusyavâri davranışları ile eski Rus Partisini kendisine düşman etti, Petersburg'u kışlaya, Sarayı da sefahat âlemleri merkezine çevirdi. İlk vatanı Holstein'a yüzbin kişilik bir ordu göndererek, Holstein'ı küçümseyen Danimarka'ya bir ders vermek istiyordu. Halkın, Katerina'nın oğlunun babası şeklinde dedikodu çıkardığı Prens Soltikof'u Petersburg'a çağırttı. Gayesi prensin karısıyla olan ilişkilerini itiraf etmesi, Katerina'yı zina ile suçlayarak onu boşamak ve metresi ile evlenmekti.

Katerina'nın sarayda hiç bir müttefiki yoktu; ancak halkın duyduğu memnuniyetsizlik ve acıma, halk ve kilise arasında geniş bir taraftar kitlesi toplamaya yetmişti. Katerina'nın Poniatowski'ye karşı duyduğu ümitsiz aşk giderek Prens Orlof'a dönmüştü. Prens Orlof beş kardeşi ile muhafız kıtasında görevliydi. Katerina kimliğini belli etmeden Prens Orlof'la gizlice buluşmuştu. Orlof sevdiği kadının Katerina olduğunu onu ancak çariçe Elizabetha'nın ölümünden sonra kocası Çar'ın yanında gördüğü vakit anladı. Bu sefer saygının da karıştığı daha derin bir aşkla Katerina'ya bağlandı.

Birlikte Katerina'yı tahta geçirecek bir tasarı hazırladılar. Kardeşlerinin muhafız kıtasında nüfuzlu subaylar olmasından, çarın orduda sevilmemesinden istifade ederek suç ortaklarını bulmada zorluk çekmedi. Katerina'nın cüreti ve göz yaşlarının baştan çıkarıcılığı aşkla başlayan bir ihtilâli sonuna erdirecekti.

XXVIII

Çariçe Elizabetha zamanında Don Kazakları hatmanı olan Rozamuski'ye çarın büyük itimadı vardı. Orlof tarafından elde edilen Rozamuski gerektiğinde harekete geçeceğine dair söz verdi. Bütün Slav kadınları gibi entrika dehâsına sahip olan Daşkof da, halkın üzerinde büyük etkiye sahip Novogorod patriğini elde etmeyi üzerine aldı.

İmparatorluğun uzak eyaletlerinde ayaklanmalar başladığına dair ustaca çıkarılan söylentiler kamuoyunu endişelere sevk etti. Halkın endişesi her tarafta ihtilâlcilerin en iyi yardımcısı ve en emin ihtilâl başlangıcıdır. Çarın öldürülmesi gerekiyorsa kaatilleri de hazırdı. Çarın öldürüleceği gece kaatillerden biri çıkan anlaşmazlık üzerine suikastı çara haber verdi.

Çar ve karısı ayrı ayrı Petersburg'tan uzakta bulunuyorlardı. Aynı anda haberi alan Katerina gizlice Petersburga döndü, kışlaların önünde inerek kendini tanıttı, askerlere hitap etti; hepsi ayaklarına kapanarak ona ölünceye kadar sadık kalacaklarına dair yemin ettiler. Bu arada hatman Rozamuski de Kazakları ile Katerina'ya katıldı.

İhtilâlin elebaşıları ile kışlaları dolaşarak bütün orduyu kendi tarafına çekti. Gün doğarken ordu ve halk

ihtilâli desteklemek üzere toplanmıştı. Ordusuyla kiliseye gelen Katerina takdis edildi, Sarayı eline geçirdi, oğlunu balkondan halka gösterdi bütün birlikleri topla donatarak şehrin giriş yerlerinde mevzilendirdi. Sonra kadın elbiselerini çıkararak muhafız üniforması giydi, atına binerek ordunun başında çara karşı yürümeye başladı.

XXIX

Şehrin dışında iken askerin ayaklanması ile tahtını ve genellikle hayatını kaybeden Roma imparatorları gibi şaşkın kalan III. Petro, tereddüt içinde bekliyordu. Öyle anlar vardır ki kader kişiden daha güçlü olur.

Şehirden yükselen sesleri kendisine yapılan sevgi gösterileri sanan III. Petro metresi ve gözdeleri ile açık bir arabaya binip Petersburg'a giderken yolda rasladıkları mutemet adamlarından biri ihtilâlin başladığını bildirdi. Hemen geri dönen III. Petro, Holsteinli askerlerden oluşan birliklerinin başına Sibirya'dan henüz dönmüş olan ihtiyar mareşal Münich'i geçirdi, kâtiplerine çeşitli emirler yazdırarak sağa sola yolladı.

XXX

Bu sırada Katerina'nın ordusu git gide büyüyerek ilerlemesine devam ediyordu. Münich, çara bir gemiye binerek Kronştadt'a gitmesini, orada kendisini daha iyi koruyabileceğini öğütledi. Bu öğüdü yerine getiren çar, Kronştadt'a vardığında isyan eden donanmanın limanı kapattığını gördü. Çarın geldiğini haber veren

adamlarına, artık çarın mevcut olmadığını bildirdiler.

Katerina ile bir anlaşma zemini bulmak için ona yazdığı mektupta metresi ile Holstein'a dönmesi için izin istedi. Katerina önce çarlıktan çekildiğini belirten bir vesikayı yazıp imzalamasını talep etti. O da kabul etti. Teslim olduktan sonra askerler çarın elbiselerini nişanlarını çıkardılar, yarı çıplak bir hâlde türlü hakaretlere maruz bıraktılar. Metresi ise çırılçıplak soyularak askerlerin tecavüzüne terkedildi. Sonra Peterhof kalesine hapsedildiler.

Çar Petro'nun torunu, Rusya'ya yabancı bir Alman prensesi uğruna böylece tahttan indirildi.

XXXI

Başkentten uzakta olan birliklerde ve donanmada pişmanlık alâmetleri başgösterince Orlof kardeşler dehşetli bir endişeye düştüler. Ancak çarı ortadan kaldırırlarsa tehlikeden kurtulacaklarına inandıklarından bir gün çara zehirli şarap içirdiler. Zehrin tadını alan çar ikinci kadehi içmeyi reddedince iki soylu prensin de yardımıyla III. Petro'yu boğdular, asilzâdelerin cellât olduğu bu saray çevresinde böyle hükümdar katilleri olağandı!

XXX

Çariçe Katerina'nın kocasının, katlini emrettiği veya müsaade edip etmediği hiç bir zaman anlaşılamadı; fakat bu cinayetten sonra bir imparatorluğa kondu ve kaatiller mükâfatlandırdı. Bir tertip sonunda Rusya'ya hâkim olan Katerina, Deli Petro'nun vahşi dehâsını

aşan medenî bir dehâ ile Rusya'yı manen fethetti. Onun dönemi Lehistan ve Osmanlı İmparatorluğu için felâketler getirecektir.

XXXIII

II. Katerina kocasının tahtını orduyu ayaklandırarak ele geçirdiği ve gözdelerinin yardımıyla yerini sağlamlaştırdığı sırada bir başka hükümdar, Büyük Friedrich krallığını büyütmek için en az yirmi kere mahvolmanın eşiğine gelmiş fakat askerî dehâsı sayesinde Fransa, Avusturya ve Rusya ittifakını altederek Lehistan'ın paylaşılması ve Osmanlı Devleti'nin selâmeti için Prusya'da yerini garantilemişti.

Her ne kadar tahta çıkan basamaklar üzerinde dünyaya gelmiş ise de bu hükümdar, kahramanları yaratan ümitsizlikler ve felâketler arasında yetişmişti. Kader ile yaptığı uğraş ruhunu son derece güçlendirmişti. Doğuştan taç giymeye hak kazanmış olmasına rağmen, kişisel mücadeleleri sonunda tacı elde edebilmişti. Ayrıca modern savaş dehâsına da sahipti; bütün bir milleti disiplin altına almış ve bir savaşçı orduyu yaratmıştı. Makedonyalı Filip'e benzemek için ona İskender gibi bir oğul gerekliydi.

XXXIV

Bütün batılı güçlere ve bu arada Rusya'ya karşı sürdürdüğü Yedi Yıl Savaşları, bu hükümdarı Lehistan'ın aleyhine genişlemek tasarılarından uzak tutmuştu. Rusya ile Prusya arasında, kendilerini yönetmeyi bilmeyen, fakat çok iyi savaşmasını bilen Lehis-

tan devletini mühafaza ettiği için kendini kutluyordu.

Friedrich'e karşı aşırı hayranlık duyan III. Petro tahta geçer geçmez, çariçe Elizabetha'nın yürüttüğü Prusya savaşına son vermiş, bu devletle bir barış anlaşması imzalamıştı. Avusturya'nın yanında savaşan Rus orduları taraf değiştirerek Friedrich'in ordusunu güçlendirmişti.

Petersburg'un bu siyaset değiştirmesi Fransa, Avusturya ve İngiltere'yi 1763 barışına ve Silezya'nın Prusya'ya bağlanmasına zorlamıştı. Bu uzun savaştan sonra gelen on yıllık barış döneminde, yeni Avusturya İmparatoru II. Joseph'in de ihtirasları ile Petersburg ve Berlin sarayları Lehistan'ın paylaşılması meselesine eğilmişlerdi.

Tanrı'ya inanmayan bir hükümdar, kocasının cesedi üzerine basarak tahta çıkan bir Rus çariçesi ve Friedrich'in şanı ile Katerina'nın mutluluğundan başkasını kıskanmayan bir Almanya imparatoru için tereddüt edecek hiç bir kuruntu kalmamıştı. Kendi kendisini yönetmekten âciz olan milletlere ders olacak şekilde söylemek gerekirse, sürekli anarşi yabancıların fetih iştihasını kabartır ve komşuların gözünde yaşama hakkını kaybeder.

XXXV

Lehistan'ın paylaşılması meselesi daha ilk kelime söylenir söylenmez tasdik edilmemişti. Friedrich ile Rusya arasında varılan anlaşmaya göre, Saksonyalı Agueste ölünce Lehistan tahtına bir Lehlinin geçirilmesi çn görüşmeler yapılacaktı. Bütün boyunduruklardan en fazla kendi soydaşlarının boyunduruğunu çeke-

meyen Lehliler için bu mesele tam bir anarşi demekti. Bu anlaşmanın hükümlerinden ve Rusya ile Prusya'nın mevcudiyetlerine karşı kurdukları ittifaktan kuşkulanan Lehliler kaynaşmaya başladılar. Branicki ve Mokranuski adlarındaki generaller Fransa'nın desteğini sağlamak için çaba sarfediyorlardı.

XV. Louis'nin metresi Pompadour Markizi, kralın kalbini kazandığı gibi belirli bir siyaseti de ona kabul ettireceğinden emin bir halde Kardinal Bernis'nin etkisiyle Avusturya ile bir ittifakı tavsiye ediyordu. Lehlileri kaderleriyle başbaşa bırakarak Avusturya, Prusya ve Rusya'nın hoşlarına gidecek şekilde davranılmaya başlandı. Varşova ile sağlam bir siyasî ilişki yerine, Fransa entrika çevirmeyi daha uygun buluyordu. Lehistan'ın ve kralı Saksonyalı Auguste'ün yaşlılığı yakında boş kalacak tahta göz dikenleri çoğaltıyordu.

General Mokranuski, Fransa'dan bir kral talep ederken, daha önce gördüğümüz gibi Petersburg'dan sürülen Czartorysi'lerin adayı Stanislas Poniatowski eski sevgilisinin Rusya'da tahta geçtiğini öğrendi. Artık hür ve hâkim olan Katerina'nın onu Petersburg'a çağırarak eski vaadlerine göre Lehistan tacını giydireceğinden emindi. Katerina'nın yeni düşüncelerinden daha fazla haberdar olan amcaları onu zorlukla Lehistan'da tutuyorlardı. Auguste'ün ölümünden sonra eski sevgilisini hatırlayan Katerina, Prens Orlof'un orduları ve altını ile Poniatowski'yi kral seçtirdi. Bu, önceden Rusya'nın Varşova'da taç giymesi demekti.

Poniatowski'nin devri boyunca devam eden karışıklıklar, iç savaşlar, katoliklerin reformculara, reformcuların katoliklere karşı düzenlediği tertiper, di-

yetler, komplolar, suikast teşebbüsleri ona ihtirasını bir hayli pahalıya ödetmiş ve ülkedeki bütün partilerin elbirliği ile Lehistan'ın parçalanmasını hazırlamıştır.

Lehistan'ın bu ağır can çekişmesini ancak Osmanlıları ilgilendiren yönüyle anlatmakla yetineceğiz. Avusturya, Prusya ve Rusya'nın tabiata aykırı bir şekilde Lehistan'ı paylaşması için yaptıkları ittifak Osmanlılara daha ihtiraslı fakat daha gayri siyasî bir ittifakın aleyhlerine hazırlandığını hissettiriyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun bırakacağı boşluk bundan böyle Batılı devletlerin kanları ile doldurulacaktı.

OTUZ BİRİNCİ KİTAP

I

III. Mustafa'nın saltanat dönemini anlatmaya başlamadan önce bütün zihinlerin dikkatini çekeceğinden emin olduğumuz bir düşünceyi açıklayacağız. Tabiat, dünya üzerinde cereyan eden olaylarda çok büyük rol oynamaktadır; dünyanın herhangi bir ülkesinde bir dâhi, bir büyük şahsiyet, büyük bir ihtiras meydana getirerek, sırf bu olay yüzünden bir bölgenin durumunu ve milletlerin karşılıklı dengelerini tamamen değiştirebilmektedir. Bütün insanlığa müşterek bir özellik olarak, evrensel siyasetin son derece karışık dramı içinde bir tek adam ortaya çıkarak veya kaybolarak, anında dünyanın o köşesinde ölçüsüz derecede bir yükseliş veya yeni bir adamın ortaya çıkışına kadar tersine, bir çöküş olmaktadır.

Halbuki, bir yüzyıldan beri tabiat Avrupa'nın kuzeyinde, doğuda Kanunî Sultan Süleyman zamanına nazaran çok daha verimli olmuştur. Dört büyük adam (zira büyüklüğün cinsiyet ile bir ilgisi yoktur), Rusya'da Deli Petro ve II. Katerina, Avusturya'da Marie-Thérese ve Prusya'da Büyük Friedrich birbirine çok yakın çağlarda tarih sahnesine çıkmışlar ve önce birbirleriyle boğuştuktan sonra Lehistan ve Osmanlı İmparatorlu-

ğu'nu parçalamak üzere aralarında anlaşmışlardır. Tabiatın böylesine sert karşı çıktığı, kaabiliyetsiz adamlar verdiği milletler ne kadar talihsizdir!

XVIII. yüzyıl başından beri Türkiye'nin üzerine çöken felâket de bu cinstendi. Kuzey gençti, Doğu ise yorulmuş gözüküyordu.

II

Lehistan'ın üçlü paylaşılmasında Büyük Friedrich ile Avusturya'nın desteğini sağlamış olan II. Katerina ilerde Türkiye'ye karşı yapacağı tecavüzlerde bu iki devletin gözlerini yumacaklarından emindi. Çariçe'nin kendisine uygun gelen tarzda Osmanlı İmparatorluğunu parçalaması için şartlı veya üstü kapalı izin, Prusya ve Avusturya'nın Lehistan'ı paylaşmaları karşılığında alınmıştı. Bir metresin gözdeleri vasıtasıyla şerefi ve siyasetinin zıttına yönetilen Fransa, yenilgilerle dolu bir savaşın sonunda aşağılık bir anlaşmaya imzasını koyuyordu; başındaki sefahat düşkünü uyuşuk hükümdarının rahatsız olmaması için hiç bir şey görmüyor veya görmek istemiyordu.

Râgıp Paşa'nın aydınlık fikirlerinden yoksun olan III. Mustafa, II. Friedrich ile II. Katerina'nın hazırladıkları gizli anlaşmayı bilmiyordu. Yenilgilerinin ve zaferlerinin hikâyesinin Doğu'ya kadar yayıldığı Büyük Friedrich'e karşı derin bır hayranlık duyuyor, onun kuzeyde gittikçe gelişen Rus tehlikesini önleyecek tek kahraman olduğuna inanıyordu Buyruğu üzerine Saray'ın bir salonuna asılmış olan bu büyük adamın portresini uzun uzun seyrediyordu. Yiğitliğin altında

iki yüzlülüğün yatacağını düşünemeyecek kadar namuslu olduğundan, o zamana kadar Rusların ve çariçenin baş düşmanı olan bu kralın onlarla gizlice anlaşmış olmasından asla kuşkulanmıyordu. Sık sık Lehlilerin oynaklığından şikâyet etmiş olmasına rağmen, devletinin kuruluşundan beri atalarının müttefikleri ve koruyucuları olduğu Lehistan'ın bütünlüğünün korunmasını bir şeref meselesi hâline gelmiş bir ödev olarak kabul etmişti.

III

Hür bir milletin kralı olmaktan ziyade Katerina'nın valisi gibi davranan Stanislas Poniatowski'nin seçilmesinden hiç memnun kalmamıştı. Çariçe'nin Varşova'da sağladığı kesin nüfuzun reddedilmesinde çıkarları olan Fransa ve hattâ Prusya'nın gizli öğütleri ile Divan, Lehistan'ın kötü gizlenmiş esaretine şiddetle itiraz etti. Varşova surları önünde mevzilenmiş kırk bin Rus, kral seçimini kesin bir şekilde etkilemişlerdi. Padişah, II. Katerina'nın askerlerinin Lehistan'ı derhal boşaltmalarını istedi. Çariçe, Rumlara özgü ikiyüzlü tedbirsizlikle, Rusya'nın Lehistan'ın anayasasında yazılı olan Lehlilerin hürriyetlerini garanti etme hakkına dayanarak Lehistan'da sadece altı bin Kazak bulundurduğunu bildirdi. Tenakuzlarla dolu siyasetinde Fransa o zaman Türkiye'ye savaştan vazgeçmesini öğütledi.

Arabistan'da yobaz Vahabîlerin isyanı bir müddet için bakışları Lehistan'dan çevirdi. Hattâ, cumhuriyetçi Lehlileri Rusların elinden kurtarmak isteyen Kırım hanı Kırım Giray'ın tek başına yaptığı akınlar durduruldu. Sürgün yeri Bursa'ya giderken İstanbul'dan ge-

çen Kırım Giray, Sultan Mustafa ile bir görüşme yaptı.

Gözlerini göğe kaldıran talihsiz Sultan Mustafa, «Haklısın, ama elimden ne gelir kardeşim? Hepsine rehavet çökmüş; eğlence köşklerinden, musikîden, haremlerinden başka bir şey bilmiyorlar, sevmiyorlar; düzeni sağlamaya, milletimi eski geleneklerine kavuşturmaya çalışıyorum; kimse bana yardım etmiyor,» demiştir.

IV

Râğıp Paşa'nın ölümünden beri şahsiyetlerde görülen düşüş siyasî düşüşün öncüsüydü. Lehistan'daki anarşinin tesadüfî bir patlaması kaçınılmaz bir şekilde 1768 savaşına sebep oldu. Krallarının utanç verici tarafsızlığı sırasında sıyasî partilerinin adına Ruslarla çarpışan bir avuç Lehli, Rus takibinden kaçmak için Hotin kalesine komşu Osmanlı topraklarındaki Balta kasabasına sığındı. Bulundukları yerden çıkarak Ruslara anî bir baskın yapıp geri çekilmek böylece Rusların Osmanlı topraklarına tecavüzünü sağlamak istiyorlardı.

Nitekim Ruslar, Lehlileri sınırı aşarak takip ettiler, Türk şehri Balta'yı yaktılar. Lehlilerin bu sahte kaçışları ve Rusların savaş hâli olmadan Balta kasabasını yakmaları savaşın çıkması için gerekli kıvılcımı çıkarmaya yetti.

Divan öfkesinden titriyordu; Ruslara taraftar olmakla suçlanan Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın yerine getirilmiş olan Hamza Mâhir Paşa, Katerina'nın elçisi Obreskof'u huzuruna çağırdı. Alışılmışın dışında Rus

elçisini divanda oturarak ve ayaklarını uzatmış bir halde karşılayan Sadrâzam elçiyi ayakta tutarak bir hayli hakaret etti.

Göğsünden bir kâğıt çıkararak, «İşte, hükümdarının Lehistanda altı binden fazla Rus askeri bulundurmayacağına dair yaptığı anlaşma. Şimdi Lehistan'da kaç askeriniz var?» diye konuşmasına başladı.

«— Otuz bin,» diye Obreskof cevap verdi.

Sadrâzam devam etti: «Hain, nihayet iki yüzlülüğünüzü itiraf ettin. Tanrı'nın ve insanların önünde askerlerinin hür bir ülkede yaptığı zulümden utanmıyor musun? Kırım hanının sarayını yıkan sizin toplarınız değil mi?»

Obreskof tutuklanarak Yedikule'ye götürüldü. Bir müddet önce sürülmüş olan Kırım Hanı, savaşçı Kırım Giray tekrar ülkesine iade edildi. Bursa'dan çağrılan Han'a, padişahın nezaretinde kılıç, yay, sadak, sorguç ve savaş atı verildi. Âsi Karadağlılardan kırk tanesinin kellesi zafer nişanesi olarak atın ayakları dibine yığıldı.

Hamza Paşa enerjisinin belki aşırılığından, belki de yokluğundan Hacı Mehmed Emin Paşa ile yer değiştirdi. Ruslar tarafından satın alınan Eflâk Beği Aleksander Ghika'nın yerine Divan'ın adamı Greguar Ghika geçirildi.

V

Geniş ve umumî bir askerî hareket İmparatorluğu uzun hareketsizliğinden koparıp almış gibi oldu ve birkaç gün içinde eski vatanseverlik havası yeniden kuruldu. Padişahın sefere çıkacak orduyu teftiş edeceği

Edirne'ye doğru muazzam bir kalabalık hareket etti. Büyük ve küçük tımar sahipleri, göçebe yörükler, on dört yeniçeri, otuz cebeci, dört topçu, iki toparabacı ortası, şehitlerin çocukları ve binlerce gönüllü Lehistan sınırına uçar gibi gittiler. Karadeniz'e yüz elli parça top gönderildi, padişahın gözleri önünde dört bin Anadolu sipahisi Üsküdar'dan gelerek Boğaz'ı aştı, kırk bin asker öncü kuvvet olarak Boğdan'da toplandı, cephane ve iaşe yüklü on bin katır dağları aşmaya başladı; tersane, «Zafer» ve «Fetih» adlarında iki savaş gemisini denize indirdi; Râgıp Paşa'nın doldurduğu hazineden milyonlarca düka altını sefer hazırlıklarına sarfedildi; Lehistanlı vatanseverlere mektuplar yazılarak yardımlarına gelineceği bildirildi, diğer Avrupa devletlerine de barış vaadlerinde bulunuldu.

Fransa elçisi Saint-Priest, Kırım Giray'ın savaş hazırlıklarına yardımcı olması için Baron de Tott'u Kırım'a gönderdi. Prusya ve İngiltere'nin yarım ağızla yaptıkları arabuluculuk teklifleri Sadrâzam tarafından nezaketle geri çevrildi. Nihayet 27 Ocak 1769 tarihinde Saray'ın önüne tuğlar dikildi, 20 Mart'ta da, gölgesiyle orduya zafer vermesi için kutsal Sancak-ı Şerîf açıldı. Rusların Balta'da yaptığı tecavüzle alevlenen ve Sadrâzamın müslümanların kalbinde tutuşturduğu vatan ve din taassubu Peygamber'in yeşil sancağı ile en üst noktasına ulaştı.

Sancak-ı Şerîf alayını merak eden Avusturya elçisi ve Papalık temsilcisi Brognard bir gün önceden elçiliğindeki subaylar, karısı, kızları ve birkaç Avrupalı kadınla, alayın geçeceği Topkapı Sarayı'nın yakınında bir eve yerleşti. Kutsal sancağı bakışları ile kirletecek

olan gâvurların geldiğini haber alan mahalle imamı, elçi ve maiyetini evden dışarı çıkarmak istedi. Peşinden gelen ayak takımı elçinin ailesine hakaret etti; halkın arasına karışan askerler ölüm tehdidiyle elçiyi ve ailesini mezarlığın yakınında bir Ermeni'nin evine götürdüler.

Elçi ve ailesi geceyi o evde geçirdikten sonra, mâruz kaldıkları tehdide rağmen dinî ve millî töreni görmekte inat ederek bir berberin dükkânında kafesli bir pencernin arkasına yerleştiler. Din adamları tarafından kışkırtılan kuşkulu halk dükkânın etrafını sardı ve yine hakaret etmeye başladı. Yeşil sarıklı, peygamber soyundan geldiğini iddia eden bir yobaz dükkânın önünde durarak gâvurların bakışları ile yeşil Sancak-ı Şerîf'i kirleteceklerini söyleyerek müslümanların intikam almasını istedi.

Bu sözler üzerine kapıya hücum eden halk içeri girdi, hristiyanların elbiselerini yırttı, kızlar ve kadınları saçlarından sürükledi; dükkânlar yağmalandı, birkaç hristiyan katledildi. Yobaz şeyh tarafından kışkırtılan halkın elinden kurbanlarını almak ve yerli Rumların katliamına dönüşecek olan bir katliamı önlemek için yeniçeriler müdahale ettiler. Hurafelerle sarhoş olan yobaz şeyhlerin kızgınlığı o dereceye varmıştı ki, kışkırttıkları kişilerden bazıları kurbanlarını ele geçirmeye engel olan demir parmaklıkları dişliyorardı; uyutulmuş taassubun aşırı uyarılması ve vatanseverliğin karışmasıyla patlaması işte bu derece tehlikeli ve korkunçtu.

Gözü dönmüş halkı ve askeri uzaklaştırmak için Sadrâzamın ve padişahın bizzat gösterdiği gayrete tanık olan Avusturya elçisi yobazlığın sebep olduğu bir

olaydan dolayı hükûmeti suçlamadı ve bir müddet sonra Viyana'ya Sadrâzam Mehmed Emin Paşa'nın devamlı barış temennileri ile yolcu edildi. Son derece kaypak, hattâ bazen iki yüzlü bir siyaset uygulamak üzere Thugut baronu, hakarete uğrayan elçi yerine İstanbul'a yollandı.

VI

Rumeli ve Anadolu Türkiyesi'nin Ruslara karşı ve Lehistanlı vatanseverlerin lehine seferber olması sırasında Kırım Giray, Balta'dan hareket ederek yüz bin Türkle Dnieper nehrini aştı ve kuzeye tırmanmaya başladı. Aydın bir asker ve renkli bir yazar olan Baron de Tott hâtıralarında Aksak Temir'in ve Cengiz Han'ın torunları olan bu ordunun geleneklerini anlatmaktadır.

«Kırım Hanı'nın ve askerlerinin gıdası eyer altında sertleştirilmiş et, kısrak sütünden mayalanmış bir içki, füme at eti, havyar butarga, vs.dir. Buna rağmen ev sahipliği yapan Giray altın kâseler içinde Tokay şarabı içip, ikram ediyordu. Üzerinde elbise olarak beyaz Laponya ayısının postu vardı ve «Tatar Yurdu» denilen bir çadırda otururdu. Han'ın çadırının içi kırmızı kumaşla kaplı olup, altmış kişiyi alacak kadar geniştir; etrafında hânedâna mensup subayların oturduğu on iki çadır daha vardı, hepsi beş ayak yüksekliğinde bir duvarla çevrelenmişti. Ufak bir tümsek üzerinden Han bir göz atışıyla yirmi alaya bölünmüş ordusunun tamamını görebilirdi; Han'ın önünde her biri dört süvarilik iki sıra hâlinde her bir taburda dört yüz süvari olmak üzere kırk süvari taburu yer almıştı; yine

her taburun başında yirmi sancak dalgalanıyordu. Deli Petro zamanında Rusları terkederek Kırım'ın hizmetine girmiş olan Kazakların başkanı İgnace'a izafeten İnat Kazakları denen birliklerin bayrakları Han'ın büyük sancağı ile iki yeşil sancağın arasında dalgalanıyordu. Bu âsi Kazakların etkisiyle Zaporog Kazakları Elizabetha kalesinin kumandanına baş kaldırmışlardı.

«Kırım Türkleri bu sefer sırasında elde ettikleri ganimeti muhafaza etmek ve gözetmek hususundaki kabiliyetlerini ortaya koydular. Yarım düzine esir, iki düzine sığır, beş, altı düzine koyun hemen hemen bır askere düşüyordu. Eyer kayışına asılan torbalara çocuklar konuyordu; bir genç kız süvarinin önüne geçiyor, anne babasına, baba ile oğul da elle götürülen atlara biniyorlar, en önde de sığırlar ve koyunlar geliyordu. Yorulmayan bir göz bütün bu ganimeti dikkatle gözlüyor ve hiç bir şeyi gözden kaçırmıyordu. Kısacası bütün orduda son derece sert bir disiplin hüküm sürüyordu. Bir ikonaya karşı yakışıksız hareketlerde bulunan nogaylara kilisenin önünde yüzer sopa vurulmuştu; bir Leh köyünü izinsiz olarak yağmalayan diğerleri atlarının kuyruğuna bağlanmış ve ölünceye kadar sürüklenmişlerdi.»

Bu seferden dönüşünden bir ay sonra Kırım Giray, Eflâk voyvodasının casusu Rum hekim Siropulo'nun verdiği zehirle öldürülmüştü. Tott bütün gayretiyle Han'ı hekimden uzak tutmaya çalışmıştı; ölümün yaklaştığını anlayan Han musîki çalınmasını emretmiş ve böylece ölüm melodileri arasında ruhunu teslim etmişti. Sadrâzam, Kırım Giray'ın ölüm haberini Selimbri'de aldı. Kalgay olan Devlet Giray, Divan tarafından

hemen Han ilân edildi. Napoleon'un ordularını durduran kışa benzeyen bir kış Kuslarla Kırım Türkleri arasına buzlarını ve karını soktu; fakat Ukrayna toprakları üzerinde insan bulunmayan buz çölleri hâline gelmişti; ülkelerine dönen Kırım atlılarının arkasından kırk bin kadın, erkek köle geliyordu. İçlerinden en genç ve güzel olanları Balta kasabasının kurbanlarına ve yakılmasına karşılık olarak İstanbul'a gönderildi.

Bender'de bu yardımcı kuvvetleri bekleyen Sadrâzam Mehmed Emin Paşa, Dniester'i aşmaları için nehir üzerinde gemilerden bir köprü kurdurmuştu. Batının zayıf milletlerinin bu sunî yolunu küçümseyen Kırımlılar «Bakın Türkler nehirleri nasıl geçerer,» diye atlarını içinde hâlâ büyük buz parçaları yüzen nehre sürdüler ve karşı kıyıya vardılar.

VII

Rusya'nın üzerine çöken felâketin anî istilâsı Katerina'yı korkutmuştu. Önünde bir engel kalmayan Moskova, intikam duygusuyla toplanmış ve her an Boğdan'ı işgal etmeye hazır üç yüz bin Türk'ün adından titriyordu.

Hotin kalesinin kumandanı olan Paşa'nın ahlâksız davranışlarından istifade etmek isteyen general Galitzin yirmi beş bin kişilik ordusu ile kaleyi fethetmeye çalıştıktan sonra bozguna uğramış, nehri aşarak Rusyanın içine sığınmaya çalışıyordu. Rusların bu kaçışı Sadrâzama yeterli göründü.; Katerina'nın barış tekliflerini incelerken ordusunun hareketsizliğinden canı sıkılan padişah, Serdâr-ı Ekrem'in derhal Lehistan'a gir-

mesini emretti. Yüz bin vatansever Lehli, Türklerin talihsiz vatanlarını kurtarması için dört gözle bekliyordu; doğru dürüst bir başkumandanı, yönetimi, yiyeceği olmayan üç yüz bin Türk Boğdan'ı yağmalamak için Sadrâzamın beceriksizliği yüzünden orada açlıktan ve hastalıktan ölmek üzere harekete geçti.

Ordularına belirli bir hedef göstermekten âciz kalan Sadrâzam Bender'deki karargâhında kalırken Lehistanlı vatanseverlerin elçisi Potoçki Kontu, Lehistan'a yardımcı bir tümen gönderilmesi için Sadrâzam'ın huzuruna çıktı. İyi bir asker olmaktan ziyade iyi bir hatip olan Mehmed Emin Paşa, Lehli elçinin konuşmasına fevkalâde bir cevap verdi.

Tarihçi Vâsıf'a göre Lehistan'ın oynaklığından, sık sık komşularının boyunduruğu altına girmesinden ve Rusları kovmakta göstedikleri ağırlıktan şikâyet ettikten sonra merak etmemesini padişahın arzusu üzerine yardımlarına geleceklerini ilâve etti. Salgın hastalıktan şikâyet eden kumandanlarına dönerek, «benim adım Emin'dir! Yani Cebrail'in diğer adı; padişahımızın yıldızı asla sönmeyecektir.»

Lehistanlı vatanseverlerin istediği şekilde Lehistan kralına ve Diyete hitap eden bir bildiri kaleme aldı. Altmış bin Türk'ün Lehistan'a girerek Leh milliyetçilerinin yanında Poniatowski ve Ruslara karşı savaşmasına karar verildi.

VIII

Bu arada Prens Galitsin otuz bin kişilik bir yardımcı kuvvetle güçlenmiş ordusunu yeniden Hotin önüne sürdü ve Sadrâzamın yardımcı kuvvetleri gelir-

ken kaleyi kuşatmaktan vazgeçti. Rusların geri çekilmesinden memnun kalan ve bu olayın şerefini almak isteyen kale kumandanı Kahraman Paşa, Bender karargâhına gelerek Serdâr-ı Ekrem'in tebriklerini almak istedi.

Bu hain, Sadrâzamın otağı önünde atından inerken saygılı bir görünüşle yaklaşan subaylar tarafından silâhları alındı ve bağlandı. Efendisini korumak isteyen imrahoru subaylardan birini öldürünce, o ve Paşa binlerce hançer darbesi altında can verdiler. Kahraman Paşa'nın serveti onu öldürenler arasında paylaşıldı.

Mehmed Emin Paşa, hain paşayı öldürmekle haklı bir hareket yaparken padişah da onu azlederek beceriksizliğini cezalandırdı. Orduda hâkim bir zihniyete göre Sadrâzam gevşek davranarak seferin verimsiz geçmesine sebep olmuştu; asker bir tek ad üzerinde duruyordu: Moldovancı Ali Paşa. III. Mustafa ikinci imrahoru Feyzi Beğ'i karargâha göndererek Sadrâzama azil haberini vermesini, onu alarak Boğdan voyvodası ve Bâb-ı Âli'nin tercümanı Drako ile Edirne'ye getirmesini emretmişti. Edirne'ye geldiklerinde hepsinin başı vuruldu. İstanbul'a yollanan Sadrâzamın başı Saray'ın kapısında gümüş tepsi içinde teşhir edildi. Gelip geçenler başın altında yazılı olan suçlamamları memnunlukla okuyorlardı:

«Bu baş, kibri yüzünden düşmana saldırmayan, gidip gelmelerle vakit kaybeden, ordunun yiyeceklerini çalan, Hotin önünde ihtiyacı olduğu halde Kırım Han-nın yardımını reddeden, yine başı vurulmuş olan Bâb-ı Âli tercümanına aşırı itimat gösteren ve hak ettiği şekilde cezalandırılan eski Sadrâzam Mehmed Emin Paşanındır.»

Bacaklarından arasına konan kesik başının altında Boğdan voyvodası için şunlar yazılıydı:

«Bu baş, ordunun iaşesi için gönderilen yüz kese altını zimmetine geçiren ve Devlet'e ihanet eden Boğdan voyvodası mel'un Grigori Kalimaki'ye aittir.»

Bâb-ı Âli tercümanının başının yanında ise şu satırlar okunuyordu:

«Bu baş ihanet eden ve Boğdan voyvodası ile gizlice tertipler kuran tercüman Nikolas Drako'nundur.»

Talihsiz Mehmed Emin Paşa'nın tek suçu, soyunun eski vatanseverliğini andıran bir gayretle seferber ettiği muazzam orduyu yönetme kabiliyeti gösterememesidir. Kalimaki ve Drako'nun suçları ise Sadrâzam'ın onlara karşı gösterdiği aşırı itimattır.

IX

Ordunun ve milletin sesi Hotin'in kurtarıcısı Moldovancı Ali Paşa'yı başı kesilen Sadrâzam'ın yerine getirmeye yetti. Ali Paşa'nın hayatının ilk yılları meçhul olup daha önce meşgul olduğu meslek de pek şerefli değildi: Boğdan'da ortalığı kasıp kavuran bir çetenin başında bulunmuş, sonra kışlalara fâhişe olmak üzere kaçırdığı kızları İstanbul'da köle pazarında satmıştı. Bostancı olarak saraya alınmış, kabiliyeti yüzünden bostancıbaşılığa, Rumeli beğlerbeğliğine ve vezirliğe yükselmişti; askerî içgüdüsü, kararlarındaki isabet ve uygulamada gösterdiği çabukluk onu ordunun sevgilisi yapmıştı.

Mehmed Emin Paşa'nın ölümü üzerine Serdâr-ı ekrem olunca ilkbahar yağmurları ile taşmış olan Tuna ve Dniester'i aşarak orduyu başka tarafa götürmek istedi.

Nehirlerin taşmış olması geçiş esnasında bir hayli zorluk çıkarıyordu. Hotin civarındaki ormanlarda gizlenmiş olan atmışbin kişilik Rus ordusu kalenin surları önünde ordunun başım ezerken, orta kısmı delicesine akan suların şiddetine dayanamayıp çöken köprülerle birlikte sulara kapılıyor, geride kalanlar ise dehşete kapılarak Tuna'ya doğru kaçıyorlardı. Hotin kalesi Galitzin'e kapılarını açmak zorunda kaldı; Osmanlı ordusu geldiği gibi süratle geri çekiliyordu. Mutlu fakat zayıf kumandan Galitzin'in yerine getirilen Romanzof tarafından yönetilen ve üç misline çıkarılmış olan Rus ordusu Boğdan ve Eflâk'ı istilâ ediyordu. Ordusunun ve kumandanlarının cezasını çeken Moldovancı Ali Paşa azlediidi ve Çanakkale istihkâm kumandanlığına sürüldü. Eski bir vezirin kabiliyetsiz oğlu, Rumeli beğlerbeği Halil Paşa Divan'ın tercihi ile Hükûmet'in başına geçirildi.

Romanzof'un, Ruslar ile aynı mezhepten oldukları için onları kardeşçe karşılamaya hazırlanan Boğdanlılar ve Eflâklılara karşı ıntikam almak için Halil Paşa ikinci bir ordu toplamaya hazırlanırken, çariçenin adına sınırlarda bir çarpışma yapan Romanzof, II. Katerina'nın bır öğüdü üzerine, Osmanlı İmparatorluğu'nu temelinden sarsacak bir harekete girişerek mücadeleyi bir iç savaş haline soktu. Boyunduruk altında bulunan insanın en hassas olduğu din ve hürriyet konularını işleyerek Rusların Mora yarımadasında ortodoks Rumlar arasında yarattığı ayaklanmadan bahsetmek istiyoruz. Gayeleri, Yunanistan'ı ve adaları Osmanlı İmparatorluğundan koparmak ve Rusya'ya bağlamaktı.

Çar Deli Petro'nun uydurma vasiyetnâmesi ile değil de, tam o sırada Petersburg'ta toplanan Rus hükûmeti,

Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama kararını almış; Kırım ve Yunanistan'ı kemirmek, Kafkasya'yı aşmak, İran'ı istilâ etmek, Türklerin Bizans'ı kuşattıkları gibi, Mora'yı ayaklandırarak İstanbul'u kuşatmak, merkezdeki din çatışmaları yüzünden sarsılmaya başlayacak olan Osmanlı Tahtı'nı yıkarak nihayet Moskof'lara Doğu'nun güneşini, denizlerini, adalarını, ovalarını ve başkentini açmak düşünülmüştü. II. Katerina'nın kurulunda ırk ve din, ihtiras ve şan uğruna kullanılacak aldatıcı bahanelerden başka birşey değildi; zira hıristiyan Yunanistan'ın kurtarılması düşüncesi ortaya atılırken pişmanlık ve utanma duymadan hıristiyan Lehlilerin ilk paylaşılması tasarlanıyordu.

Türklerin Avrupa'da ve Asya'da imha edilmesi fikrinin özellikle siyasî bir düşünce olduğu hususunda tarih tereddüte düşerse, bu düşüncenin yeni çağda nerede ve kimin tarafından ortaya atıldığına dikkat etmelidir. Rusya'da tereddüt içinde bir saray'da doğmuş, Prusya'da Tanrısız bir hükümdar tarafından desteklenmiş, Viyana'da filozof bir İmparator olan II. Joseph tarafından okşanmış, Fransa'da, onsekizinci yüzyıl hıristiyan aleyhtarı yazarlar olan Voltaire, Diderot ve d'Alembert tarafından alkışlanmış olan bu fikir, çariçe Katerina için milletinin geleceği uğruna uygulanması şart bir düşünce haline gelmiş; II. Friedrich, Lehistan'dan daha büyük toprak koparmak için onu benimsemiş; II. Joseph de paylaşmadaki payının büyümesi için II. Katerina'ya dalkavukluk etmek maksadıyla onu desteklemiş ve nihayet Voltaire ve diğer Fransız filozofları, Doğu'da Hz. Muhammed'in camilerini yıkacak olan Kuzey'in Semiramis'inin Batı'da da Hz. İsânın kiliselerini

yerle bir edeceği umuduna kapıldıklarından bu düşüncede bir medeniyet nişanesi görmüşlerdi.

İşte Mora yarımadasında sürdürülen Rus propagandasının esas sebepleri bunlardı; felsefe, hürriyet ateşini yakacak olan taassup ateşini kendi elleri ile yakmaktan çekinmiyordu. Türkleri Avrupa ile çatışmaya sokan şey din değil, medeniyet anlayışı idi. İşte bu dâvayı eline almış gibi gözüken II. Katerina, Avrupada hıristiyanlık düşmanı filozoflar arasında itibarını arttırırken, Mora'da hurafeci Rumlar arasında da nüfuzunu çoğaltmak için çabalıyordu.

X

Mora Rumlarının düşüncesi kendiliğinden bu proje ile uzlaşıyordu. Fâtıh ırkın fethedilen ırkla kaynaşmadığı müddetçe baskının yok etmeyi asla başaramayacağı bu hayat görüşü bir de Türklerin fetih zamanından beri, adları, dinleri, patrikleri, papazları, mahallî idareleri, toprakları, kasabaları ve ticareti üzerinde uyguladıkları hoşgörü sayesinde tam bir millî ortamda gelişmek imkânı bulmuştu. Tâ İstanbul'un fethinden kalan bir inanışa göre, Türklerin Devleti Karadeniz'den gelecek olan sarı saçlı insanlar tarafından yıkılacak ve bu insanlar eski Bizans İmparatorluğu'nu ihya edeceklerdi.

Mareşal Münich'in Kırım'da yaptığı savaşlar sırasında Elizabeta devrindeki Ruslar, Osmanlı İmparatorluğu'nun kalbinde kendilerine yardımcı olabilecek bu topluluk ile bazı müphem ilişkilere girişmişlerdi. İlk defa Elizabetha, Rumların Rusya'ya göç etmelerine izin vermişti; din kisvesi altında Rus ajanları Athos dağın-

daki, Teb'teki Rum manastırlarını ziyaret ediyorlardı. Orada, erişilmez boğazlarda, kayalıkların üzerinde kale gibi manastırlar inşa edilmiş, en az dindar oldukları kadar vatansever olan bir rahipler sınıfı Padişahların hâkimiyetinden beri gelişmişti. Uygulanan hoşgörü sayesinde Osmanlı birliklerinin giremediği bu yerler tam bir dağ cumhuriyeti haline gelmiş, Yunan edebiyatı orada gelişmiş, Athos dağı zihniyeti, papazlar, hac ziyaretleri, misyonerler, bilginler tarafından bütün Yunanistan'a ve adalara yayılmıştı.

Çariçe Elizabetha'nın gizli ajanı olarak Athos dağını ziyaret etmiş olan bir Rus rahibi, Mora'nın Adriyatik'e bakan dağlık bir burnunda yerleşmiş eski İspartalıların torunları olduklarını iddia eden âsi ve vahşî bir kavmin içine girmişti. Bu rahip Maynot Rumlarının eli silâhlı çobanlarına, kuzeyin bozkırlarında onlara dost olan büyük bir milletin aynı mezhepten olduğunu ve günün birinde onlara eski bağımsızlıklarını kazandıracağını anlatmıştı. Rus adının ve tesirinin bu ilk tohumları bu dağlarda kısa zamanda yeşermekte gecikmemişti; esaret insanları saf yapar ve hurafelere inanan milletlerde din beraberliği yazılı olmaya gerek göstermeyen üstü kapalı bir anlaşma mahiyetindedir.

XI

II. Katerina, dostu Prens Orlof'un eliyle taht üzerinde yerini sağlamlaştırdıktan hemen sonra, şimdiye kadar dinle pek ilgilenmeyen Ruslara Doğu'da dinî bir ihtiras vererek zorbalıkla ele geçirdiği taht'ı onların gözünde kutsallaştırmak için Rumları ayaklandırmak fikrini şiddetle benimsedi. Rus ordusunda topçu subayı ola-

rak çalışan ve Prens Orlof'un yakın adamı olan bir Rum-un da fikri benimsetmekte büyük payı olmuştur. Teselyalı bu Rum'un adı Greguvar Papasoğlu idi. Orlof, onu soydaşlarının temayülünü anlaması için Teselya'ya gönderdi; ticaret adı altında Mora kiliselerine verilmek üzere kıymetli armağanlarla yüklü iki gemi emrine verildi. Boyunduruk altında ve açgözlü bir halkı bağımsızlığa davet etmek için aynı elle sunulan altın ve demir her zaman olduğu gibi Orlof'un adamının görevini de başarıya ulaştırdı.

Papazoğlu Petersburg'a gelerek ülkesinin çabuk ve genel bir ayaklanma için hazır olduğunu bildirdi. Fakat ajanının yokluğu sırasında taht'a göz diken ve hattâ metresi ile evlenmek isteyen Orlof çariçenin kalbindeki eski yerini kaybetmişti. Kuzeyde kaybettiği bir hükümdarlık yerine Doğu'da şahsına verilecek bir krallık arzu ediyordu. İlk âşığını Lehistan kralı yapan imparatoriçenin ikinci âşığını da Yunanistan kralı yapması tabiî idi. Dniester üzerinde Türklerle açılan savaştan hemen sonra Katerina, Prens Orlof'u Mora'da bir ayaklanma sağlaması ve Rumların istiklâl dâvası ile kendi şahsî talihini denemesi için Adriyatik denizine bir filo ile göndermişti.

Birkaç yıldan beri Arnavutluğ'un boyunduruk altına alınamayan kavmi Karadağlılar arasında Aya Vasil tarikatına mensup genç bir papaz faaliyet gösteriyordu. Karadağlıların başpapazı tarafından himaye edilen bu Stefano adındaki meçhul papaz, kendisini katillerinin elinden kurtulmuş Rus çarı olarak tanıtıyordu. Rusların sağladığı vaatleri, hayalleri, armağanları alabildiğine kullanırken açıkça Türkler aleyhinde ayaklanmayı teşvik

ediyordu. Türk Arnavutluğun hemen ötesinde Venediğe bağlı Cattaro'ya gelecek Venedik tâbiyetindeki Rumları da ayaklandırmaya ve Venedik ile Türkiye arasında savaş çıkarmaya çalıştı. Venedik Cumhuriyeti bu teşebbüsleri bastırdı. Stefano yanındaki çete ile yukarı Arnavutluğa çıkarak bu sefer Sırbistan ve Bosna'da faaliyetlerine devam etmeye başladı. Bir kısım dağlılar peşine takıldılar. Onu boğdurtmak isteyen Bosna beğlerbeğinin kapıcısını canlı olarak toprağa gömdü ve Makedonya dağarında kuvvet toplamaya devam etti.

O bölgenin paşalarının kumandasındaki onikibin Arnavut âsilerin barındığı dağlara gelerek isyan tohumlarını büyümeden yok etmek istediler. Mağaradan mağaraya kaçan Stefano, Türklerin eline geçmekten kurtuldu ve Papazoğlu tarafından vaad edilen günü beklemeye başladı. Arnavutlar tarafından silâhları alınan ve ezilen Mora Rumları baskıya boyun eğdiler veya Venediğin elindeki adalara kaçtılar.

XII

Yirmi maynot köyünü dolaşıp, Rumların Rus filosunu görür görmez ayaklanacaklarını öğrenen Papazoğlu, Petersburg'tan dönüşte Trieste'de belli başlı Rum ihtilâlcilerini toplayarak Yunanistan'da yürütülecek isyanın meselelerini görüştü. Prens Orlof'un iki kardeşi Aleksi ve Teodor Orlof, İtalya'yı ziyaret etmek maksadıyla, 1768 yılında Venediğe geldiler. Ailesinin cüret ve cinayetinde III. Petro'yu boğmak görevini üzerine alan Aleksi Orlof'tu; beş kardeşten en genci ve en kadınca olanı, Teodor Orlof, savaştan ziyade diplomatik ve edebiyat ile meşgul olurdu. Arnavutluk'taki isyanın baş so-

rumlusu Ukraynalı bir soylu olan Tamara, Papazoğlu ve birçok genç Rus subayı Orlof kardeşlerin topladıkları kongreye katıldılar.

Mora yarımadasındaki entrikaları Venedik'te tuttukları iplerle yönetirken her gece kıyıya yiyecek, para, cephane, silâh ve askerî bilgi çıkartıyorlardı.

XIII

Aynı sıralarda, yani 1769 Eylülünde Baltık kıyıları daha buz tutmadan, yedi savaş gemisi, dört fırkateyn ve üzerinde binbeşyüz askerle bir sürü nakliye gemisi Kronştadt'tan hareket ediyordu. Türkleri şaşırtmak maksadıyla eski gözde Orlof bu filonun gelecek yıl Baltık kıyılarında dolaşarak İsveçlilere göz dağı vereceği haberini yaymıştı. Çar I. Petro döneminin yetiştirdiği eski denizci amiral Eniritof filonun kumandanıydı. Ege Denizi adalarından toplanmış bir sürü Rum, Rus tayfaların arasında bulunuyordu.

Bu filonun hemen arkasından, kurt bir denizci olan İskoçyalı Amiral Elpinston kumandasında, fırkateyn, korvet, vs. .den meydana gelmiş ikinci bir filo yola çıktı. Eski tecrübesine güvenerek kötü gemileri ve acemi tayfaları çariçenin huzurunda bile tenkid etmekten çekinmedi.

Çariçe'ye, «Sizinki kadar kötü teçhizatlı ve yanlış yönetilen donanmaya bir tek Osmanlılarda rastladım» demiştir.

Mağrur Katerina ise şöyle cevap vermiştir: «Endişe etmeyin. Rusların cehaleti onların gençliğine; Türklerin cehaleti ise denizciliklerinin yaşlandığına delâlet eder.»

Birleşen iki filo kışı Manş Denizindeki İngiliz limanlarında geçirdiler. Rusya'yı denizlerden uzak tutmanın kendisine sağlayacağı faydaları bilmesine rağmen, İngiltere, Türklerin tarafını tutan Fransa'nın aksine Rus donanmasının seferine memnunlukla her türlü yardımı yaptı.

XIV

1769 Kasımında Mora kıyılarında ilk Rus gemileri gözüktüğü vakit Aleksi Orlof, Yunan isyanının bütün tertiplerini hazırlamış bekliyordu. Bütün Akdeniz, düşmanını kalbinden vurmak için Avrupa kıtasını dolaşıp gelen bayrağı görünce heyecanlandı. Herkes Orlof'u, Afrika kıyılarını dolaşıp askerlerini İspanya'ya çıkaracağına, İspanya'dan yüklediği ord‥sunu Roma'ya boşaltan Annibal'a benzetıyordu.

Fakat daha önce Mehmed Emin ve Moldovancı Paşa'ların Vender ve Hotin'de uğradıkları bozgun, Kırımın istilâsı, Azak'ın ele geçirilişi, Boğdan ve Eflâk'ın Romanzof tarafından işgali Rusların, elde ettikleri bu başarılardan dolayı Orlof'un Mora seferine pek ilgilerini çekmiyordu.

Bayrağının görünmesi ile Rumların ayaklanmasını temin etmek maksadıyla uzun müddet Adriyatik'te dolaşan Teodor Orlof sonunda 1770 Şubatında Koron körfezinde demir attı. Manyotların önderlerinin babaları olan iki Mavromikali kıyıya inerek Teodor Orlof ile görüştüler. İlerde Türklerin intikamından kaçabilmeleri için bir şehir veya bir liman Ruslar tarafından ele geçirilmedikçe ayaklanmayı kabul etmeyeceklerini bildirdiler. Bu işi için de Koron şehir ve kalesi tavsiye edildi

Karaya bir miktar Rus askeri çıkarıldı.

XV

Teodor Orlof ile Mavromikalililer arasında gemide cereyan eden bu görüşmeler esnasında Karadağlı papaz elinde haç, kıyı şehirlerini dolaşarak Türklerin katledilmesini ve her getirilecek Türk başına karşılık altın verileceğini ilân ediyordu. Rusların mutemet adamı başpiskopos Benaki Kalamata da bütün bölgelerden gelmiş âsileri topluyor ve Orlof'larla anlaştığı şekilde onları üç ayrı alay halinde, Türk korkusu ile Rus itimatsızlığı arasında bocalayan halkın bulunduğu dağlık mıntıkaya sevkediyordu. Bir miktar Rus askeri, adalı ve dağlı Rumdan meydana getirilmiş İsparta lejyonu, Eurotas vâdisinden aşağı inerek Misitra şehrine âni baskın yaptı, şehirdeki Türk ailelerini katletti.

Bu arada Teodor Orlof bir avuç Türk tarafından gevşek bir şekilde savunulan Koron kalesini kuşatıyordu. Kıyı kaleleri haricindeki bütün Türk birlikleri paşanın emriyle merkezdeki Tripoliçe şehrinde toplanıyordu. Argos körfezi ucundaki müstahkem Nauplio (*) şehrine çekilen Paşa, Adriyatik ve Yunan adalarını Rus gemilerinden temizlemek için acele yardım istiyordu.

Bütün Mora, Rusların peşinden hürriyet, milliyet, din çığlıkları ile sarsılıyordu. İstanbul'da oturan dörtyüzbin Rum gökten iner gibi vatanlarının dağlarına gelen bu kuzey fırtınasının tesiriyle sevinçlerini zor gizliyorlardı. Adalar denizinden Marmara'ya, Akdeniz'den

---

(*) *Anabolu.*

Azak Denizine, Trabzon'dan İzmir'e, İzmir'den Lübnan'a kadar oniki milyon insan, tutsak halkların tek tesellesi olan efendilerinin değişme arzusu ile yanıyordu.

Rusların ilk adımlarının gürültüsünü duyar duymaz başlarında papazları Yunanistan'ı kurtarmak için Misolongi, Korint ve Atina Rumları gizlice silâhlanıyorlardı. Girit Adasında İda dağının ahalisi onbin kişilik âsi kuvvetlerini hazırlayarak şehirlerinde Türkleri kuşatmak için kıyıya iniyorlardı. Adriyatik'teki Venedik hâkimiyetindeki Yunan adalarının halkı cumhuriyetin boyunduruğunu sarsıyorlar, Venediklileri kalelerinde topa tutmak için Ruslardan top istiyorlardı.

XVI

Fakat Mora'da kurulan sahte Rum-Rus kardeşliği geçimsizlik, serzeniş ve sertlik ile bozulmaya başlamıştı. Çıkarma birliklerinin yetersiz sayısı ile Rusların zayıf Koron surları önünde bir varlık gösterememesi Manyotların cesaretini kırıyordu; yakında bütün kefaretinin Rumların üzerine çökeceği bir isyanda Rusları destekçi olarak değil de tahrikçi olarak görmeye başlamışlardı.

Mavromikali, Teodor Orlof'a şiddetle çatıyordu. Hattâ bir seferinde Orlof'u vurmak için silâhına bile davranmıştı. Kardeşinin kendisinden çok daha fazla iş başardığını kavrayan Aleksi Orlof nihayet kendi filosu ile İtalya sahillerinden ayrıldı, büyük devletlerin şimdi yeniden diriltmeye çalıştıkları Türk donanmasına mezar yapacakları Navarin körfezine ve limanına girdi.

Aleksi'nin mevcudiyeti Rumlara cesaret verdi: Tripoliçe'yi tehdit ettiler, Modon'u kuşattılar, yardımcı Rus kuvvetleri ile bütün Adriyatik kıyılarında henüz

olgunlaşmamış istiklâl çığlıkları attılar; ancak çok geçmeden Osmanlılara bağlı Arnavut birlikeri Epir'den gelerek Mora üzerine çöktüler, Misolongi'yi yaktılar; Ruslar tarafından terkedilen halk dehşet içinde kıyıya inerek kayıklara bindi ve Venedik elindeki adalara kaçıştı. Kaçamayanların hepsi Arnavutlar tarafından kılıçtan geçirildi; Kutsal Cuma âyini yaparken gafil avlanan Patras şehri halkı kiliselerinin önünde boğazlandı.

Arnavutlar, Korent boğazını aşıp Triploçe'ye yaklaşırken, Rusların kumandasındaki Misistra Rumları da o şehre giriyorlardı. Hemen bunların üzerine atılan Osmanlı kuvvetleri üçbin Manyot'u katlettiler, Tripoliçe kalesini güçlendirdiler, Orlof'larla işbirliği yaptığından şüphelenilen Rumları idam ederek şehri temizlediler ve her an Navarin, Modon veya Misistra üzerine yürümeye hazır bir şekilde karargâh kurdular. Cesur olduğu kadar sabırlı bir kumandan olan eski Sadrâzam Mehmed Paşa, tabiî olarak istihkâm edilmiş bu yerde, Çanakkale'den çıkan, Matapan burnunu dönen Osmanlı donanmasının Navarin ve Modon körfezlerinde demirli Rus donanmasını sıkıştırmasını bekliyordu; aynı anda Rusların üzerine üşüşecek olan kuvvetleri ile hem karadan, hem denizden düşmanı perişan edecekti.

XVII

Hasan Paşa kumandasındaki Osmanlı donanması Mora'nın doğusunda göründüğü vakit İskoçyalı Elphinston kumandasındaki Rus filosu da Misistra körfezine giriyordu. Türk yelkenlerinin göründüğünü haber alan Tripoliçe önündeki Osmanlı kuvvetleri Nizic boğazından Koron ovasına doğru ilerlemeye başladılar.

Hiddetiyle vatanseverliğini birleştiren Mavromikali Manyotları ile Nizic boğazını onbin Arnavut'a karşı savunmaya çalışıyordu. En sonunda yirmiiki arkadaşıyla bir evi savunurken Türk gülleleri altında torunu ile birlikte can verdi.

XVIII

Nihayet boğazı ellerine geçiren Osmanlılar Mayna ovasına açılarak Modon şehrini kuşatmaya başladılar Kendi istihkâmlarında hücuma uğrayan Ruslar, yaralı kumandanlarını süngülerinin üzerinde taşıyarak bozgun halinde Navarin'e çekildiler: Civar köylerin Rumları çoluk çocuk Arnavutların önünden kaçarak Navarin'e geldi, katliamdan kurtulmak için kalenin kapılarının açılmasını istedi.

İçerde bulunan Aleksi Orlof'a karşı, «Bizi kurtarmayı vaad etmiştin, şimdi senden bizi ölümden korumanı istiyoruz» diye bağırdılar.

Aleksi bütün çağrılara kulaklarını tıkadı. Sığınacak bir yeri olmayan halk kurtuluşu denizde aradı. Kıyıdaki kayıklara hücum ederek yiyeceksiz ve silâhsız açıktaki çıplak bir kayalığa çıktı. Yunan kaynaklarına göre, Orlof'un insafsızlığı ile terkedilen beşbin Rum açlık ve soğuktan yavaş yavaş imha oldu.

XIX

Navarin'i Rus birliklerinin çekilişine kadar savunan Aleksi Orlof, Benaki, Papazoğlu ve birkaç Rum piskoposu ile denize açıldı, Türk donanmasını arayan kar-

deşi Teodor ile amiral Elphinston'un filosuna katıldı. İçerlerden ve kıyılardan gelen yirmibin Rum ailesi Venedik adalarına sığınmanın çarelerini arıyordu. Zalim Arnavutlarının intikam duygusuna zorlukla engel olan Paşa, Rusların tahrikiyle isyan etmiş olan halkın mâruz kaldığı haksızlıkları ve felâketleri onlara yüklemek istiyordu. Genel bir af çıkardı, kaçan aileleri ocaklarına dönmeye davet etti, evlerini ve topraklarını iade etti ve bütün Mora'ya güven ve huzur getirdi.

Rusların, Yunanistan'ın kaderi üzerine yaptıkları ilk ve acıklı müdahale işte böyle cereyan etti. O toprakların halkı bu korkunç dersle hürriyetin yabancı ve çıkarcı bir elden gelmeyeceğini, fakat onu kendi silâhları ve kanı ile elde edebileceklerini öğrenmiş oldular. Lehliler de aynı millet aracılığı ile derslerini alıyorlardı; bağımsızlık verilmez, fethedilir.

Şimdiye kadar hep Ruslara sırt çevirmiş olan deniz bir anda talihlerini değiştirdi.

XX

Rusları Navarin'de karadan ve denizden kuşatmak şansını kullanamayan Kapdan-ı Deryâ Mora kıyılarında bir hayli vakit kaybettikten sonra donanmasını çok dar bir körfez olan Argos körfezi içine, Nauplion'a kadar soktu. Bu körfezin ağzında altı gemi bıraktı. Hasan Paşa bu küçük filonun başında, birleşmiş üç Rus filosuna karşı tek başına kalmıştı.

XXI

Osmanlıların, Nelson'u sayılabilecek olan Cezayirli Hasan Paşa donanmanın yavaşlığından ve bu şekilde cüretle dağıtılmasından şikâyetçi olmuştu. Kapdan-ı

Deryâ'nın beceriksizliğine veya korkaklığına lânet ederek boyun eğmişti. Hasan Paşa da denizcilik dehâsı vardı, halbuki diğeri kumandanlığı elinde tutuyordu. Bir müddet sonra Kapdan-ı Deryâ olacak olan Hasan Paşanın şöhreti o kadar uzaklara kadar yayılacaktır ki, onun geçmişi üzerinde durmak tarihin görevidir.

Osmanlıların Nâdir Şah üzerine yaptıkları seferlerin birinde ele geçirilen genç bir Avşar Türk'ü olarak İstanbul'un civarında bir balıkçıya satılmıştı. Efendisi tarafından çok kötü muamele gördüğü için daima kurtuluşu denizde aramıştı. Yaşı daha büyüyünce bir kayığa atlamış Çanakkale'den geçerek, İzmir'e gelmişti Orada Cezayir için asker toplandığını duyunca hemen kaydını yaptırmıştı. Cezayir beğinin muhafızları arasına girmiş, çok sevdiği aslan avında gösterdiği cesaretten dolayı kendisine bir sancak beğliği verilmişti. Bir vezirin düşmanlığı sonunda idama mahkûm edildi. Karıları, çocukları, köleleri ve hazinesi ile Afrika kıyısında bir İspanyol şehrine sığındı.

Bir müddet İspanya, Fransa ve İtalya'da dolaştıktan sonra İstanbul'a gitmek üzere Avrupa'yı terketti. Cezayir beğı onu geri isteyince, Sadrâzam, Hasan Paşanın savunmasını dinlemeden onu saray'ın zindanına kapatmıştı. Çöl maceralarının ve aslan avının şöhretini duyduğu Padişah, kıyafetini değiştirerek onu zindanda ziyaret etti, maceralarını anlattırdı. Padişah'ı tanıyınca onun ayaklarına kapanarak kendisini takipçilerinden kurtarması için yalvardı; davranışlarına ve sözlerine hayran olan Padişah, onu zindandan kurtardı emrine bir gemi verdi. Girdiği deniz savaşlarında kısa zamanda göze çarpan Hasan Paşa üçüncü amiralliğe yükseldi ve

Kapdan-ı Deryâ'nın gemisine filo kumandanı olarak katıldı.

Gözleri önünde Osmanlı donanmasının yakılmasına tanık olacak ve kısa zamanda donanmayı Barbaros ve Mezomorto Paşa devirlerinin seviyesine çıkaracak olan adamın hayat hikâyesi böyleydi. Deniz, maceraperestlerin tek mülküdür. Bu kadar oynak bir ortamda muzaffer olmak için tesadüfe çok bel bağlamak gerekmektedir.

XXII

Hasan Paşa, İskoçyalı Elphinston'da kendisine lâyık bir rakip görmüştü. Elphinston Hasan Paşa'nın altı gemisini görünce, kendi sayıca zayıflığına bakmadan ve Orlof kardeşlerin geride kalmış olan filolarını beklemeden Hasan Paşa'nın üzerine yüklendi. Elphinston'un gemisine bordalayan Hasan Paşa bir ara yanındaki beş geminin kaçtığını gördü.

Elphinston'un toplarının tek hedefi olarak kalınca, kendi toplarını ateşledi, elinde kılıcı beş saldırıyı püskürttü, düşmanla kendi gemisi arasındaki boşluğu Rus cesetleri ile doldurdu, seri manevralarla düşmanın bütün gemilerini arkadan çevirdi, bu arada yaralandı, fakat muzaffer bir şekilde geri çekilmesini bildi. Onu takip etmeye kalkışınca Elphinston'un gemilerinden biri omurgasını kırınca, İngiliz amirali daha fazla kayıp vermekten çekinerek takipten vazgeçti; Cerigo adasına doğru dümen kırarak orada bekleyen diğer iki filoyla birleşmeye gitti.